

**ПРАВОСУДДЯ
НА СХОДІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

ПРАВОСУДДЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Звіт за результатами дослідження
спроможності судової системи
забезпечувати правосуддя в умовах
збройного конфлікту на сході України

2016 – 2017

Авторський колектив:

Олександр Банчук
кандидат юридичних наук, керівник проектів Центру політико-правових реформ»

Маркіян Галабала
кандидат юридичних наук, адвокат

Денис Денисенко
фахівець з права, заступник голови Луганського обласного правозахисного центру
"Альтернатива"

Костянтин Задоя
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Антон Кориневич
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Роман Куйбіда
кандидат юридичних наук, заступник голови правління Центру політико-правових реформ, доцент кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Олександра Матвійчук
голова Правління Центру громадянських свобод

Ліана Мороз
менеджерка Програмної ініціативи «Права людини і правосуддя» Міжнародного фонду «Відродження», координаторка проекту з дослідження

Валерій Новиков
голова Луганського обласного правозахисного центру "Альтернатива"

Олександр Павліченко
виконавчий директор Української Гельсінської спілки з прав людини

Валерія Рибак
директорка ГО "Вектор прав людини"

Микола Хавронюк
доктор юридичних наук, директор з наукового розвитку Центру політико-правових реформ, професор кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Загальна редакція звіту:

Роман Куйбіда
Маркіян Галабала

ISBN 978-966-2717-31-0

Дослідження проведене за ініціативи, організаційної та фінансової підтримки Програмної ініціативи «Права людини і правосуддя» Міжнародного фонду «Відродження»

Висловлюємо щиру вдячність за допомогу експертам:

Максиму Середі, Олені Сороці, Юрію Белоусову, Ксенії Шиманській, Роману Єделеву, Ользі Поєдинок, Катерині Ксьондзик

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

громадській організації «Вектор прав людини»,

Центру політико-правових реформ,

громадській організації «Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива»,

Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі»,

Центру громадянських свобод,

громадській організації «Студія сучасного права»

Сприяли проведенню дослідження та надали організаційну підтримку:

Прес-центр судової влади
Прокуратури Донецької та Луганської областей
Військова прокуратура сил АТО
Національна поліція України

Літературна редакція звіту
Фаїна Козирєва

Верстка та дизайн
Фаїна Козирєва

Дизайн обкладинки
Олена Кирилич

Список термінів та скорочень:

АТО	антитерористична операція
ДНР	так звана Донецька Народна Республіка
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЖК III	Женевська конвенція про поводження з військово-полоненими від 12 серпня 1949 року
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
ЛНР	так звана Луганська Народна Республіка
МКС	Міжнародний кримінальний суд
ОРДЛО	окремі райони Донецької та Луганської областей
РС	Римський статут Міжнародного Кримінального Суду
РФ	Російська Федерація
СНД	Співдружність Незалежних Держав

ЗМІСТ

Вступ	6
Ключові висновки та рекомендації	12
1	
ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ: КЛЮЧОВІ ФАКТИ	29
2	
ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ УСТАНОВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ	35
2.1. Кадрове забезпечення	35
2.2. Навантаження на органи правосуддя	42
2.3. Забезпечення незалежності та безсторонності суддів, прокурорів та слідчих з Донецької та Луганської областей	53
2.4. Підготовка працівників системи правосуддя з питань збройної агресії	64
2.5. Матеріальне та інше забезпечення	69
Висновки та рекомендації	76
3	
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ	79
3.1. Механізми підтримки правосуддя в особливих умовах	79
3.2. Відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ	89
3.3. Виконання судових рішень	95
3.4. Неврегульовані процедури звільнення від відповідальності	102
3.5. Звільнення осіб, затриманих у зв'язку з участю у збройному конфлікті	106
3.6. Відповідність кримінального законодавства України міжнародному праву	111
Висновки та рекомендації	117
4	
ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ	123
4.1. Поновлення матеріалів судових справ та матеріалів виконавчого провадження	123
4.2. Доступ до правосуддя мешканців ОРДЛО	137
4.3. Доступ до суду осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії	146
4.4. Доступ до суду учасників АТО	153
4.5. Затримання, арешти і насильницькі зникнення в умовах збройної агресії	157
4.6. Публічність судового розгляду	161
Висновки та рекомендації	169
5	
ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ	174
5.1. Невідворотність відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройної агресії	174
5.2. Кримінальне переслідування учасників АТО за дії, вчинені в умовах збройної агресії	194
5.3. Кримінальне переслідування військовослужбовців РФ, учасників так званих ДНР, ЛНР за дії, вчинені в умовах збройної агресії РФ, їх правовий статус	201
5.4. Реалізація програми «Повернись додому»	211
Висновки та рекомендації	216

ВСТУП

Збройний конфлікт на сході України, зумовлений агресією РФ, призвів до десятків тисяч людських жертв, появи сотень тисяч переселенців, втрати майна та бізнесу. Україна зіштовхнулася з великим пластом проблем, пов'язаних із потребою забезпечити справедливість та відновлювати порушені права людини. Воєнні злочини, зникнення і позасудові затримання людей, їх обмін поза межами юридичних процедур, мародерство, підвищений тиск на суддів з різних сторін, складність відновлення втрачених матеріалів справ – і це лише вершина айсбергу. Масштаб цих проблем досі не оцінений.

Як збройний конфлікт вплинув на українську систему правосуддя та її спроможність забезпечувати справедливість у фактичних умовах війни? Наскільки країна була готова до таких викликів? І чи спроможна вона справлятися з цими викликами сьогодні? Які проблеми були вирішені, а які ще потребують додаткової уваги? Які проблеми можуть виникнути в майбутньому і як їм запобігти? Відповіді на ці питання спробуємо дати у цій публікації, що стала результатом дворічної роботи групи українських дослідників, ініційованої та підтриманої Міжнародним фондом «Відродження».

Одразу зробимо застереження щодо використання термінів. Для опису ситуації, що виникла на сході України, ми послуговувалися поняттям «збройний конфлікт, зумовлений агресією РФ». Водночас дуже часто експерти, політики, медійники називають його гібридною війною. І справді, окрім традиційних засобів і методів ведення війни, цей конфлікт ведеться нетрадиційними засобами і методами. Зокрема, цю війну ніхто не оголошував, РФ намагається приховати свою присутність і участь у збройному конфлікті на Донбасі та апелює до «самостійності» так званих ДНР та ЛНР, вагомим чинником цієї війни є інформаційні атаки і загрози, вплив на свідомість великої кількості людей через підконтрольні засоби масової інформації. У цьому сенсі конфлікт на Донбасі під політичним кутом зору справді можна назвати гібридною війною.

Проте саме поняття «гібридна війна» ще не стало юридичною категорією – сьогодні такий термін і поняття у праві відсутні. Під кутом зору міжнародного права, спираючись на резолюцію Генеральної Асамблеї ООН №3314 від 14 грудня 1974 року, можна з упевненістю констатувати, що РФ вчинила агресію проти суверенітету, територіальної недоторканності та політичної незалежності України¹. Більше того, РФ у ситуація

в Криму та на Донбасі вчинила проти України майже всі акти агресії, перелічені у додатку до цієї резолюції, зокрема:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, і яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія території іншої держави або її частини із застосуванням сили;
- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;
- напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави на основі угоди із приймаючою державою, з порушенням умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їхнього перебування на такій території після завершення дії угоди;
- засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що носять настільки серйозний характер, що це є рівнозначним переліченим вище актам, або її значна участь у них.

Тому термін «гібридна війна» поки що може використовуватися для опису ситуації на сході України, але радше в політичному контексті. Під кутом зору міжнародного права, на Донбасі була вчинена і продовжується агресія РФ проти України.

Однак Парламентська Асамблея Ради Європи зробила перший крок до розгляду поняття «гібридна війна» як юридичної категорії. 26 квітня 2018 року вона прийняла Резолюцію 2217 (2018)² і Рекомендацію 2130 (2018)³ з тією самою назвою – «Юридичні виклики, пов'язані з гібридною війною і зобов'язаннями з людськими правами». Асамблея констатувала, що сьогодні держави все частіше стикаються з феноменом «гібридна війна», що створює новий тип загрози, заснований на поєднанні військових і невійськових засобів, таких як кібератаки, масові кампанії дезінформації, включаючи фальшиві новини, зокрема в соціальних мережах, втручання у виборчі процеси, порушення комунікацій та інших мереж тощо. Гібридна війна може дестабілізувати і підірвати цілі суспільства і спричинити численні жертви. Поширення таких нових тактик викликає занепокоєння щодо адекватності чинних правових норм.

Асамблея звернула увагу, що немає загальноприйнятого визначення «гібридної війни», і немає «права гібридної війни». Проте визнано, що головною особливістю цього

1 3314 (XXIX). Definition of Aggression [Електронний ресурс] // Офіційна система документів ООН. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/IMG/NR073916.pdf?OpenElement>.

2 Resolution 2217 (2018) «Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations». Text adopted by the Assembly on 26 April 2018 (17th Sitting). [Електронний ресурс] // Сайт Парламентської Асамблеї Ради Європи. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24762&lang>.

3 Recommendation 2130 (2018) «Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations». Text adopted by the Assembly on 26 April 2018 (17th Sitting). [Електронний ресурс] // Сайт Парламентської Асамблеї Ради Європи. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24763&lang=en>.

явища є «юридична асиметрія», оскільки гібридні противники зазвичай заперечують свою відповідальність за гібридні операції та намагаються уникнути юридичних наслідків своїх дій. Вони використовують прогалини в законі та юридичною казуїстику, проникають через юридичні обмеження і використовують недорегульовані місця, балансують на межі права, готові вчиняти суттєві порушення закону та створюють плутанину та неоднозначність, щоб приховати свої дії.

У зв'язку з цим Асамблея закликала активізувати міжнародне співробітництво з метою визначення загроз гібридних воєн, виявлення правових прогалин та розроблення відповідних юридичних стандартів. Отже, у перспективі міжнародне право може дати юридичну кваліфікацію гібридній війні і визначити юридичні засоби для протидії гібридній війні.

У межах національного законодавства Україна реагувала на розпочату проти неї гібридну війну не шляхом введення воєнного стану, а через запровадження антитерористичної операції (АТО), яку в 2018 році розширено на законодавчому рівні до нової категорії – «заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях».

Для позначення територій, які контролює Росія через так звані ДНР і ЛНР, автори використовували різні терміни, які, однак, є синонімами, – ОРДЛО (окремі райони Донецької та Луганської областей, як вони названі в Мінських угодах), або окуповані території, як вони названі у національному законодавстві, або територія України, яка не контролюється українським урядом.

Зауважимо, що проблеми, зумовлені окупацією РФ Кримського півострова, як проявом агресії РФ проти України, не увійшли до предмета цього дослідження.

До системи правосуддя автори цього дослідження відносять як судові, так і правоохоронні органи, а також інших суб'єктів, основне завдання яких пов'язане із забезпеченням верховенства права, – адвокатів, юристів, судових експертів тощо.

Щоб зрозуміти, як агресія РФ вплинула на доступ до правосуддя, передусім на сході України, ми поставили перед собою завдання оцінити спроможність української системи правосуддя належним чином працювати в умовах збройного конфлікту на сході України та забезпечувати право на справедливий суд, а також виробити рекомендації для зміцнення цієї спроможності.

Спроможність української судової системи задовольняти потребу у правосудді оцінювалася за такими напрямками:

- 1) наявність необхідної інфраструктури, підготовлених людських і фінансових ресурсів;
- 2) достатність правового регулювання;
- 3) відповідність судочинства вимозі про доступ до суду;
- 4) здатність ефективно розслідувати і притягувати до справедливої відповідальності за вчинення злочинів, зумовлених збройним конфліктом.

Для діагностування проблем силами залучених експертів та громадських організацій протягом 2016 – 2017 років:

- проаналізовано законодавство і законопроекти, пов'язані із забезпеченням здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України, зумовленого агресією РФ, а також інфраструктурні зміни (опрацьовано 20 законів і 80 законопроектів та пов'язаних документів);
- зібрано та проаналізовано статистичні дані щодо функціонування системи правосуддя за 2013 – 2017 роки (останній рік до початку конфлікту, а також чотири роки, впродовж яких конфлікт триває);
- зібрано інформацію про тематично пов'язані дослідження (виявлено і проаналізовано понад 20 досліджень, які повністю або частково відображають тематику правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України);
- проведено моніторинг 214 судових засідань у різних категоріях справ у судах Донецької та Луганської областей, дотичних до зони проведення АТО, а також в інших судах у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України, моніторинг матеріально-технічного стану 52 будівель, забезпечення адміністративної роботи судів Луганської та Донецької областей протягом листопада 2016 року – квітня 2017 року;
- відібрано та проаналізовано 400 судових рішень у справах, що зумовлені агресією РФ на сході України (кримінальні справи, справи про відшкодування шкоди, завданої життю, здоров'ю, майну; справи щодо захисту прав переселенців, учасників бойових дій, справи про встановлення юридичних фактів на окупованій території тощо);
- проведено аналіз майже 750 публікацій в електронних засобах масової інформації з тематики дослідження (зокрема, щодо розслідування злочинів, пов'язаних із агресією РФ на сході України, випадків затримань і утримання під вартою без рішень суду, обміну полоненими, роботи судів, органів прокуратури і слідчих органів у зоні, дотичній до території проведення АТО, розгляду судами справ, пов'язаних зі збройним конфліктом);
- проведено інтерв'ю з 40 особами, які були залучені до процесу здійснення кримінального, адміністративного та цивільного судочинства – судді (10), прокурори (2), слідчі (11), адвокати (4), потерпілі (5), обвинувачені (5), судово-медичний експерт, правозахисник, представник Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, які проживають та працюють на території Донецької або Луганської областей, частина учасників опитування переїхала з територій, які на сьогодні не підконтрольні уряду України (період проведення інтерв'ю – березень – травень 2017 року).

Результати кожного з цих видів діяльності були зафіксовані в діагностичній таблиці з переліком: ідентифікованих проблем; методів, що дали змогу їх виявити; джерел інформації, які на них вказують. Пізніше ці результати були систематизовані та опрацьовані експертами, визначений перелік ключових проблем в організації та здійсненні правосуддя у взаємозв'язку з агресією РФ.

Мета дослідження:

Оцінити спроможність української системи правосуддя належним чином працювати в умовах збройного конфлікту на сході України та забезпечувати право на справедливий суд, а також виробити рекомендації для зміцнення цієї спроможності

Напрями дослідження:

наявність необхідної інфраструктури, підготовлених людських і фінансових ресурсів		1	3		відповідність судочинства вимозі про доступ до суду
достатність правового регулювання		2	4		здатність ефективно розслідувати і притягувати до справедливої відповідальності за вчинення злочинів, зумовлених збройним конфліктом

Методи дослідження:

аналіз законодавства		40	законів
		80	законопроектів і пов'язаних документів
аналіз статистичних даних		1	рік до агресії
		4	роки агресії
вивчення пов'язаних досліджень		20	досліджень
моніторинг судової системи		214	судових засідань
		52	будівлі суду
аналіз судових рішень		400	судових рішень
моніторинг ЗМІ		750	публікацій в електронних ЗМІ
проведення інтерв'ю		40	осіб
проведення фокус-груп		4	обговорення
проведення анкетувань		100	суддів
		100	прокурорів
		100	слідчих
		85	адвокатів
		70	правозахисників

Протягом липня – серпня 2017 року ці проблеми були обговорені у чотирьох фокус-групах (судді, прокурори, слідчі, а також адвокати і правозахисники) з метою оцінювання проблем та шляхів їх подолання під кутом зору різних ключових гравців у цій сфері.

Також для вимірювання масштабу виявлених проблем і доречності способів їх вирішення протягом вересня – жовтня 2017 року проведено анкетування, в якому взяли участь 100 суддів (співвідношення за регіонами: Донецька область – 40, Луганська – 29, місто Київ – 31), 100 прокурорів (Донецька область – 43, Луганська – 34, Київ – 23), 100 слідчих (Донецька область – 37, Луганська – 31, Київ – 32), 85 адвокатів (Донецька область – 37, Луганська – 17, Київ – 31) і 70 правозахисників (Донецька область – 27, Луганська – 18, Київ – 25).

За результатами використання таких інструментів діагностики та верифікації проблем експерти підготували цю доповідь, структура якої здебільшого побудована за групами виявлених проблем. Напрацьовано рекомендації для покращення стану українського правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України.

Автори висловлюють вдячність суддям, прокурорам, слідчим, адвокатам, правозахисникам, судовим експертам, спостерігачам за судовими процесами, експертним командам громадських організацій – кожному, хто долучився до підготовки цього видання. Окрема подяка – Міжнародному фонду «Відродження», команда якого організувала проведення цього дослідження.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Одразу після Революції Гідності РФ захопила Кримський півострів і почала стимулювати розкол України. Розбалансованість державної влади, слабкість і демотивованість силових структур не дали змогу перешкодити діям проросійських бойовиків, які координувалися РФ, щодо захоплення ключових органів державної влади в Донецькій та Луганській областях.

Це зумовило запровадження українською владою на сході України АТО. Попри невизнання статусу війни на офіційному рівні, конфлікт став збройним і масштабним. І хоч триває він на українській території, але фактично має міжнародний характер.

Спробою політичного владнання збройного конфлікту стали так звані Мінські угоди, що загалом призвели до зменшення інтенсивності бойових дій, але не зупинили конфлікт.

Більшість судів, органів прокуратури, органів внутрішніх справ (поліції), а також пенітенціарних установ Донецької та Луганської областей у 2014 році опинилися на окупованій території і припинили свою діяльність. Лише частина з них була евакуйована і почала роботу в інших містах. Повноваження органів, що припинили свою діяльність, передані відповідним державним органам на контрольованій українським урядом території.

Протягом двох років група українських експертів за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» досліджувала, як збройна агресія РФ позначилася на функціонуванні системи правосуддя України, які виклики постали перед нею та як держава справлялася з ними.

Нижче наведений короткий виклад виявлених під час дослідження ключових фактів, проблем і пропонування експертами рекомендацій.

1

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

1.1

Спостерігаються серйозні проблеми у забезпеченні незалежності та безсторонності суддів, прокурорів та слідчих з Донецької та Луганської областей. З одного боку, ці проблеми мають давнє коріння, оскільки органи правосуддя в цих областях давно контролювалися владно-олігархічними кланами. Однак з'явилися й нові форми залежності.

Найбільш поширеною формою впливу на правосуддя судді з Донецької та Луганської областей назвали вплив через загрози рідним, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, прокурори – залежність від політичної кон'юнктури та тиск з боку місцевої влади, а слідчі, адвокати й правозахисники – корупцію.

Зафіксовані випадки затримання суддів на контрольованій РФ території ОРДЛО. Наявність у суддів родичів чи цінного майна на неконтрольованій території негативно впливає на судочинство. Водночас судді судів Донецької та Луганської областей рідше офіційно скаржилися на втручання, ніж у середньому по Україні.

У зв'язку з розглядом справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, судді і прокурори побоюються за власну безпеку. Більше того, особи, які своїми діями сприяли окупації частини території України, досі обіймають посади в органах, що забезпечують доступ до правосуддя. Здебільшого це негативно позначається на результатах діяльності таких осіб щодо здійснення правосуддя.

1.2

Значна кількість судів Донецької та Луганської областей недоукомплектовані. Для цього були як загальні причини, так і специфічні – зумовлені збройним конфліктом (проблеми в організації побуту на новому місці, загрози фізичній безпеці, відсутність резерву кадрів тощо).

Дві третини опитаних суддів у Донецькій та Луганській областях вважали, що навантаження на них у зв'язку зі збройним конфліктом зросло, хоч середньостатистичне навантаження на суддів у цих областях менше, ніж у середньому по Україні, за винятком місцевих загальних судів.

Кадровий голод відчутний також в органах прокуратури та, особливо, слідчих підрозділах поліції. Недостатність слідчих поліції поблизу лінії розмежування фактично паралізувала розслідування більшості кримінальних проваджень.

Переважна більшість прокурорів Донецької та Луганської областей зазначили про зростання навантаження у зв'язку зі збройним конфліктом, але воно не є значним. Водночас понад половину слідчих поліції Донецької та Луганської областей зіштовхнулися із суттєвим збільшенням навантаження, що погіршило результативність розслідування. Ця проблема посилюється із наближенням до лінії розмежування. Розслідування кримінальних справ також ускладнює величезна завантаженість експертних установ.

У зв'язку зі збройним конфліктом зросло навантаження на адвокатів системи безоплатної правової допомоги. Особливо це стало відчутним у Луганській області.

1.3

Працівники системи правосуддя не мають належної підготовки з міжнародного гуманітарного права, а часом і взагалі достатньої підготовки для виконання своїх завдань. Причиною цьому є різні чинники: брак досвіду, невмотивованість до роботи та підвищення кваліфікації, вади вищої освіти, добір не через конкурси, відсутність якісного законодавства і послідовної практики тощо.

Водночас у працівників системи правосуддя є величезний запит на спеціальну підготовку з проблематики, що постала у зв'язку з агресією РФ на сході України. Спеціалізовані програми підготовки з питань впливу російської збройної агресії на правосуддя з'являються, але із значною затримкою.

1.4

Працівники системи правосуддя у Донецькій та Луганській областях менш задоволені матеріально-технічним забезпеченням своєї діяльності, ніж у столиці. Після початку російської агресії умови їхньої роботи здебільшого погіршилися. Найгірша ситуація із забезпеченням діяльності слідчих поліції.

Найбільше незадоволення у працівників системи правосуддя викликає забезпечення житлових та інших побутових потреб.

Для комплексного вирішення наведених проблем **доцільно:**

- провести заплановане укрупнення судів, заповнити вакантні посади суддів, прокурорів та слідчих на сході України, у тому числі шляхом переведення з інших областей (*уповноважені органи – Державна судова адміністрація України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, Президент України*);

- організувати спеціальну підготовку для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, зокрема щодо міжнародного гуманітарного права та механізмів подолання непослідовної практики застосування закону (*уповноважені установи – заклади підготовки та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів із залученням міжнародних та національних експертів*);

- суддівській спільноті розробити процедури уникнення розгляду суддями, які мають зв'язки з окупованими територіями, будь-яких справ, що пов'язані зі збройним конфліктом; рекомендувати суддям уникати поїздки на окуповану територію (*уповноважений орган – Рада суддів України*);

- розробити і схвалити концепцію та необхідні законодавчі акти щодо запровадження спеціалізованого суду для розгляду справ про міжнародні злочини із залученням міжнародних суддів (як присяжних), а також міжнародних прокурорів та слідчих, впровадити відповідні рішення після деокупації Донбасу (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Рада з питань судової реформи /консультативно-дорадчий орган при Президентові України/, Верховна Рада України*);

- впровадити державну програму підтримки працівників системи правосуддя, які переселилися з окупованих територій, а також тих, які працюють в умовах, пов'язаних із підвищеним ризиком для життя (*уповноважені органи – Кабінет Міністрів України, Державна судова адміністрація України, Верховна Рада України*).

2

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ

2.1

Система українського правосуддя не мала алгоритмів роботи в умовах збройного конфлікту. Жодних інструкцій, як діяти системі правосуддя в умовах бойових дій, законодавство не містить.

Після окупації ОРДЛО законодавець вжив заходів, щоб мешканці окупованих територій мали доступ до судів на контрольованій українським урядом території. Законодавець запровадив здійснення судових викликів та повідомлень через Інтернет, що може застосовуватися, зокрема, й стосовно мешканців ОРДЛО.

З ініціативи Президента відновлена військова прокуратура, хоча її повноваження наразі частіше реалізуються поза межами військової сфери. Задекларована можливість створення військових (воєнних) судів. Парламент вживав заходи щодо підвищення ефективності кримінальних проваджень, деякі з них – із сумнівним під кутом зору конституційності обмеженням прав людини.

Однак чимало наявних та потенційних проблем залишаються невирішеними. Більше того, запровадження «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях» низкою актів Президента України, які є таємними, ще більше посилює стан юридичної невизначеності.

Для вирішення проблем, що стосуються законодавчих механізмів підтримки правосуддя в особливих умовах, **доцільно**:

- скасувати тимчасові положення законів України про надання окремих повноважень слідчого судді прокурорам в зоні АТО і про можливість затримання особи на строк понад 72 години (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- привести повноваження військових прокуратур у відповідність із Конституцією України та метою закону, яким вони були утворені, зокрема вивести їх з підпорядкування Генерального штабу Збройних Сил України (уповноважені органи – Верховна Рада України, Генеральний прокурор);

- запровадити зберігання матеріалів судових справ (їх копій) в електронному вигляді для запобігання випадкам їх утрати (уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України);

- на рівні закону на випадок ескалації збройного конфлікту передбачити можливість швидкого розгортання органів системи правосуддя, що будуть мобільними і спроможними забезпечувати правосуддя в особливих умовах (уповноважений орган – Верховна Рада України);

- на рівні підзаконних актів доцільно визначити політики для органів системи правосуддя (алгоритми дій) на випадок блокування та захоплення приміщень, бойових дій (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Державна судова адміністрація України, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Рада прокурорів України, Міністерство юстиції України, Служба безпеки України);

- на рівні закону усунути невизначеність у кваліфікації злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту, зумовленого російською агресією, – зокрема, злочинів тероризму, створення злочинної організації, незаконних воєнізованих і збройних формувань, участь у їх діяльності тощо (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- законом врегулювати юридичні наслідки відбування особою покарання на окупованій території, а також звільнення з місць позбавлення волі з урахуванням того, що особа є не лише злочинцем, а й жертвою російської агресії (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- визначити механізми дистанційного допиту свідків та інших учасників процесу, які перебувають на окупованій території, а також шляхи відбору зразків для проведення судових експертиз (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- внести зміни до законів, якими зберегти особливі юридичні гарантії права на справедливий суд, що були запроваджені у зв'язку з проведенням АТО, у разі запровадження заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях із скасуванням АТО

відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- оприлюднити акти, які стосуються збереження чи припинення АТО у зв'язку із початком операції із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей (уповноважений орган – Президент України).

2.2

Судова практика щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок терористичних актів на державу Україна через нечіткість законодавчого регулювання непослідовна (навіть на рівні касаційної інстанції), і поки що складається не на користь позивачів.

Практика українських судів щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок подій на сході України на РФ складається на користь потерпілих осіб, оскільки органи РФ не оскаржують судові рішення. Водночас виконання таких рішень ще не стало реальністю.

Україна не вживає достатніх заходів для реалізації ст. 24 резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» (A/RES/60/147 від 16 грудня 2005 року) щодо розроблення механізму інформування широких верств населення, зокрема жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і міжнародного гуманітарного права, про права та засоби юридичного захисту, що передбачені цими Основними принципами і керівними положеннями.

З метою створення умов для реального відшкодування шкоди, заподіяної російською агресією, **доцільно**:

- на основі законодавства та судової практики розробити та запропонувати фізичним та юридичним особам ефективний алгоритм відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ; провести інформаційну кампанію щодо реалізації цього алгоритму; виробити методику звернення стягнення на майно, яке належить РФ, у процесі виконання судових рішень проти РФ (уповноважений орган – Міністерство юстиції України);

- активізувати зусилля на міжнародній арені з метою створення механізму, що передбачав би відшкодуванням жертвам збройної агресії РФ шкоди, за прикладом механізму функціонування Компенсаційної комісії ООН, утвореної згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН № 687 (1991) (уповноважений орган – Міністерство закордонних справ).

2.3

Внаслідок припинення діяльності державних органів та установ на окупованих територіях ускладнилося виконання судових рішень у справах, де такі органи чи установи були стороною. Також ускладнене виконання рішень судів щодо боржників, які проживають чи знаходяться на окупованих територіях.

Строки виконавчого провадження не перериваються у зв'язку із знаходженням майна, на яке необхідно звернути стягнення, або боржників на тимчасово непідконтрольній території. Часто виконати такі рішення об'єктивно неможливо, а тому є ризик закінчення строку виконання рішення суду.

Отримання стягувачем виконавчого документа у справі, матеріали якої залишилися на окупованій території, є надто складною процедурою і вимагає відновлення втрачених матеріалів справи. Суди часто відмовляють у відновленні втрачених матеріалів, навіть маючи достовірні відомості про зміст судового рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Для подолання проблем із виконанням судових рішень, зумовлених агресією РФ, **доцільно:**

- запровадити як підставу для зупинення перебігу строку пред'явлення виконавчих документів до виконання або поновлення такого строку обставину тимчасової окупації територій та збройної агресії РФ (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- узагальнити судову практику з питань спорів, що виникають у зв'язку з виконанням судових рішень (*уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди*);

- виробити типові алгоритми виконання судових рішень за наявності проблем, зумовлених агресією РФ, як методичні рекомендації державним та приватним виконавцям (*уповноважений орган – Міністерство юстиції України*);

- врегулювати питання про заміну стягувача у разі тимчасового припинення діяльності державних органів та установ – стягувачів, які залишилися на окупованій території (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

2.4

Держава витрачає зайві ресурси, притягуючи до відповідальності осіб за правопорушення, що допущені вимушено, в умовах загрози життю.

Навантаження на систему правосуддя може суттєво вирости у разі деокупації та реінтеграції відповідних територій Донецької та Луганської областей.

Плануючи оптимальне навантаження на систему правосуддя на випадок деокупації, держава має знайти баланс між недопущенням безкарності і необхідністю отримати довіру від мешканців територій, які потрібно реінтегрувати.

Задля досягнення справедливості та недопущення паралічу юридичної системи **доцільно:**

- розширити перелік юридичних засобів для звільнення осіб від відповідальності за діяння, що були вимушеними, хоч за звичайних обставин вважаються правопорушеннями, забезпечивши баланс між недопущенням безкарності та необхідністю здобути довіру мешканців відповідних територій (звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно відмовилися від злочинної діяльності; звільнення від відбування покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні злочину (амністія); застосування спеціально розроблених заходів – порозуміння або прощення) (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Верховна Рада України*).

2.5

Невизначеним був і залишається статус осіб, яких утримують у місцях несвободи на непідконтрольній українському уряду території (полонених).

Процедури обміну полоненими під час збройного конфлікту на сході України залишаються за межами правового регулювання. Для цілей обміну осіб українська влада застосовує різні юридичні механізми в межах кримінального і кримінального процесуального права (звільнення з-під варті з наступним оголошенням у розшук, закриття провадження слідчим із подальшим скасуванням (після обміну) постанови слідчого прокурором, ухвалення вироків на підставі угод без позбавлення волі, засудження до позбавлення волі з подальшим помилуванням тощо).

З метою усунення прогалини **доцільно:**

- на законодавчому рівні визначити статус осіб, які брали участь у збройному конфлікті, спричиненого агресією РФ, що визначатиме юридичні гарантії для таких осіб, у тому числі під час здійснення обмінів (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- на підзаконному рівні визначити процедури здійснення обмінів, що мають відбуватися відповідно до вимог кримінального і кримінального процесуального законодавства (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України*).

2.6

Національне кримінальне законодавство України не узгоджується з міжнародним правом. Назва розділу XX Особливої частини КК «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» застаріла, а зміст – суперечливий. Українська версія імплементації основних злочинів за міжнародним правом містить численні вади.

Усунення цих вад можливе виключно шляхом внесення змін до законодавства України про кримінальну відповідальність з метою приведення його у відповідність із вимогами міжнародного кримінального права.

Передусім **доцільно** визначити склад міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія) окремим розділом в Особливій частині КК України з урахуванням положень Римського статуту, зокрема:

- привести зміст статті 437 КК про агресію у відповідність із ст. 8bis PC;
- встановити відповідальність за злочини проти людяності, що змістовно ґрунтується на ст. 7 PC;
- здійснити повноцінну імплементацію положень міжнародного права щодо воєнних злочинів (основний орієнтир — ст. 8 PC);
- усунути невідповідність з міжнародним правом у законодавчій характеристиці геноциду за кримінальним правом України (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

3

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

3.1

Повільність у діях центральної влади фактично зробила неможливим вивезення матеріалів справ у судових провадженнях, що тривали або були завершені, з окупованих територій та зон активних бойових дій, що значно ускладнило реалізацію права на справедливий суд. Залишення на тимчасово окупованій території матеріалів виконавчих проваджень спричинило суттєві перешкоди для виконання судових рішень. Законні механізми відновлення втрачених справ та документів містять чимало прогалин.

Для зменшення негативного ефекту цих проблем **доцільно**:

- через зміни до законодавства забезпечити можливість виготовлення завірених копій судових рішень і видання виконавчих документів та їх дублікатів на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень без застосування процедури відновлення матеріалів втраченого провадження; передбачити можливість відновлення втраченого провадження й у справах, в яких ще не відбулося ухвалення кінцевого судового рішення (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);
- узагальнити судову практику з питань відновлення матеріалів судових справ та виконавчих проваджень в усіх категоріях справ (*уповноважені органи – Верховний Суд спільно з відповідними апеляційними судами*);

- напрацювати рекомендовані алгоритми дій органів системи правосуддя стосовно осіб, які були взяті під варту і на момент початку агресії РФ перебували в слідчих ізоляторах Донецької та Луганської областей; осіб, засуджених «судами» так званих ДНР і ЛНР; осіб, які відбували покарання на окупованих територіях (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Генеральний прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд*);

- ввести в експлуатацію Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, забезпечити повноцінне функціонування електронного суду, інтегрувати цю систему з інформаційними системами і реєстрами, що забезпечують виконання судових рішень та обслуговують функціонування кримінальної юстиції (*уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України*).

3.2

Піклування про доступ до суду для мешканців ОРДЛО і захист їхніх прав – необхідна умова для успішної реінтеграції відповідних територій. Хоча мешканці ОРДЛО не позбавлені доступу до суду на території, що контролюється Україною, але фізичний доступ суттєво ускладнений.

За відсутності установ, що надають послуги у сфері юстиції та правосуддя, мешканці непідконтрольних територій обмежені у можливостях отримати такі базові послуги, як нотаріальне посвідчення документів і отримання свідоцтв про народження або смерть.

Внаслідок неможливості забезпечити пряме повідомлення фізичних та юридичних осіб на території ОРДЛО про дату, час та місце слухання справи у судах, реалізувати право таким особам на участь у судовому засіданні вкрай складно.

Для покращення доступу до правосуддя мешканців ОРДЛО **доцільно**:

- одночасно із запровадженням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи провести потужну інформаційну кампанію щодо можливостей доступу до правосуддя, які вона забезпечує, а також створення зручних умов для одержання електронного цифрового підпису чи інших засобів електронної ідентифікації осіб (наприклад, поблизу контрольних пунктів в'їзду-виїзду, зокрема у відділеннях Укрпошти, судах, державних банках тощо);
- роз'яснити, чи може здійснюватися державна реєстрація народження чи смерті особи, що сталися на окупованій території, лише на підставі документів окупаційної влади без попереднього встановлення цих фактів у судовому порядку у контексті вимог ч. 3 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (*уповноважений орган – Міністерство юстиції України*), у разі збереження судового порядку встановлення таких фактів – звільнити від сплати судового збору мешканців ОРДЛО (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

3.3

Необхідність сплати судового збору була істотною проблемою для звернення до суду жертв збройного конфлікту. Суди часто територіально віддалені для осіб-переселенців, що ускладнює їх фізичний доступ до суду. Щоправда, ці проблеми частково вирішено 2018 року із набранням чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Повідомлення учасників судових процесів із числа внутрішньо переміщених осіб часто ускладнене неможливістю встановити їх фактичне місце проживання.

Для покращення доступу до правосуддя переселенців **доцільно:**

- ввести в експлуатацію Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему і забезпечити повноцінне функціонування електронного суду (*уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України*);

- визначити у процесуальних кодексах додаткові заходи, що має вжити суд для встановлення місця проживання учасників судового процесу (відповідачів, третіх осіб тощо), які є внутрішньо переміщеними особами, використовуючи, крім даних Єдиного демографічного реєстру, також відомості з Державного реєстру виборців і Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

3.4

Попри наявність пільг щодо судового збору для учасників АТО, регулювання таких пільг суперечливе.

Учасники бойових дій під час проведення АТО мають надто короткий строк звернення до суду у службових спорах. Особи, які беруть участь в АТО, обмежені у можливостях особисто брати участь у судовому процесі. Учасникам АТО, які є підсудними, часто не забезпечують право участі в апеляційному перегляді справи.

Учасники АТО зіштовхуються з максимально жорстким переслідуванням за злочини, що (ймовірно) були ними вчинені.

Для покращення доступу до правосуддя учасників АТО **доцільно:**

- усунути суперечності у регулюванні пільг щодо сплати судового збору для ветеранів війни (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- встановити правило, що час безпосереднього виконання військового обов'язку, а також реабілітації не включається при обрахунку строку звернення до суду за захистом прав у службових відносинах (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- на законодавчому рівні запобігти ситуаціям, коли участь у бойових діях учасника справи не матиме наслідком зупинення провадження у цивільній, господарській чи адміністративній справі, крім випадку, коли учасник справи веде її через представника (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- забезпечувати безпосередню участь обвинуваченого в апеляційному перегляді справи чи ухвал суду першої інстанції за замовчуванням, тобто коли від обвинуваченого чи його захисника не надійшло клопотання про розгляд у режимі відеоконференції або згоди на це (*уповноважені органи – суди, Міністерство внутрішніх справ України*);

- здійснити узагальнення судової практики в провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом, зумовленим російською агресією, з метою забезпечення послідовного застосування права, а також оцінювання діяльності сторони обвинувачення (*уповноважені органи – Верховний Суд спільно з апеляційними судами, Національною школою суддів України, Генеральною прокуратурою України, Національною академією прокуратури України*).

3.5

Щодо свавільних затримань, утримань у місцях несвободи, а також зникнень виявлено такі проблеми.

Унаслідок кваліфікації збройного конфлікту як АТО в українському законодавстві та на практиці виникла проблема з визначенням юридичного статусу всіх учасників конфлікту (терористи, комбатанти, окупанти тощо), що безпосередньо впливає на статус осіб, що потрапляють у полон. Ця проблема збережеться, а то й посилиться із запровадженням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях.

Окремою проблемою є свавільне затримання осіб, утримання в місцях несвободи, а також безальтернативність запобіжного заходу, коли йдеться про «тяжкі» статті КК України, наприклад, ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України).

Розслідування випадків свавільних затримань, утримань у місцях несвободи, а також зникнень і притягнення винних осіб до відповідальності майже завжди неефективне.

Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, що визнає злочином проти людяності широко поширену чи систематичну практику насильницьких зникнень та покладає на держави-учасниці зобов'язання вжити необхідні заходи для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як злочин в їхньому національному кримінальному праві.

Для кращої протидії свавільним затриманням, утриманням в місцях несвободи, а також зникненням людей **доцільно:**

■ забезпечити ефективне переслідування і справедливий судовий розгляд всіх випадків насильницьких зникнень (*уповноважені органи – органи досудового розслідування, прокуратура, суди*);

■ забезпечити доступ представників відповідних міжнародних механізмів до місць несвободи і позбавлених свободи осіб (*уповноважені органи – Служба безпеки України, Міністерство юстиції України*);

■ вжити належних заходів для повної імплементації положень Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, зокрема шляхом встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, що в ст. 2 Конвенції визначається як арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

3.6

У забезпеченні публічності судового розгляду справ, пов'язаних з російською агресією, виявлені проблеми.

Поширена незаконна практика проведення судових засідань не в залах судових засідань, – кожна п'ята справа розглядалася в кабінетах суддів. Судові засідання в судах Донецької та Луганської областей починаються із затримками частіше, ніж загалом в інших областях.

Викликають занепокоєння окремі випадки недопущення та обмеження доступу спостерігачів за судовими процесами (моніторів) у приміщення суду та на судові засідання.

Поширені випадки неоголошення на початку засідання справи, що слухається, та складу суду. У декількох справах зафіксовано перешкоди з боку суду для проведення аудіозапису судового засідання. У кожній третій справі суди не проголошують належним чином судові рішення після закінчення судового розгляду.

Укладання угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні поза судовим засіданням, в тому числі обрання виду покарання, відбувається в не публічний спосіб.

Інколи суди мотивують судові рішення на підставі показань свідків, які не були допитані в судовому засіданні.

Кожна друга будівля суду Донецької та Луганської областей не пристосована для потреб людей з інвалідністю.

Для покращення ситуації із забезпеченням публічності судового розгляду **доцільно:**

■ здійснити заходи щодо обладнання будівель суду пристосуваннями, необхідними для безперешкодного потрапляння та відвідування судових засідань представниками маломобільних груп населення, людей з інвалідністю, забезпечення суддів достатньою кількістю залів судових засідань (*уповноважений орган – Державна судова адміністрація України*);

■ розгляд справ за наслідками укладання угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні здійснювати за загальним правилом у відкритих судових засіданнях (*уповноважені органи – суди*);

■ продовжити позитивну практику проведення трансляцій судових засідань технічними засобами судів до мережі Інтернет у відкритих, суспільно важливих судових справах (*уповноважені органи – суди, Державна судова адміністрація України*).

■ забезпечити кращу підготовку суддів та працівників судів щодо: виконання положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема щодо права на публічні слухання, вимог законодавства стосовно проведення вільного відео- та аудіозапису судових засідань; публічного проголошення судових рішень тощо (*уповноважений суб'єкт – Національна школа суддів України із залученням національних експертів*);

■ підвищити обізнаність працівників апаратів судів із вимогами щодо відкритості судових процесів, забезпечувати постійний моніторинг виконання працівниками таких вимог та у разі їх невиконання застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності (*уповноважені суб'єкти – керівники апаратів судів*).

4

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

4.1

Відповідальність за злочини повинна бути невідворотною, бо відсутність такої відповідальності викликає недовіру до держави та її апарату, збільшує кількість і підвищує небезпечність злочинів.

Починаючи з 2014 року, кількість злочинів, які вчинено, зареєстровано, розслідуються і розглядаються судами, збільшилась. Наявних процесуальних механізмів недостатньо для ефективної протидії правопорушенням, що пов'язані із збройним конфліктом на сході України, зумовленим російською агресією. Рівень злочинності та водночас рівень приховування злочинів досить високі, розслідування – малоефективне.

Верховна Рада України з 2014 року намагалась створити умови для забезпечення невідворотності відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройної агресії РФ проти України.

Винувата особа має можливість уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях.

Злочинність на непідконтрольній території фактично залишається безкарною. Значна кількість справ розглядається в заочному провадженні, оскільки підсудні перебувають на непідконтрольній українській владі території.

Винувата особа може уникнути правосуддя через відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження.

Для зменшення проблеми безкарності **доцільно**:

■ вжити дієвих заходів для припинення випадків приховування злочинів, вчинених військовослужбовцями, насамперед щодо цивільних осіб в зоні збройного конфлікту, а також злочинів одних військовослужбовців проти інших (*уповноважені органи – Генеральний прокурор, Міністр оборони України*);

■ звертатися до дисциплінарних органів для притягнення до відповідальності суддів, працівників апарату судів, що допустили відсутність журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження, в матеріалах провадження (*уповноважені органи – Генеральний прокурор, апеляційні суди*);

■ забезпечити належні механізми розшуку осіб, які вчинили злочини на території України, і неможливість їх втечі на територію, тимчасово непідконтрольну Україні (*уповноважені органи – Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України*).

4.2

Законом посилено кримінальну відповідальність українських військовослужбовців за військові правопорушення.

На практиці ж поширені випадки кримінального переслідування учасників АТО за дії, які не є злочинами. Однак трапляються і випадки безпідставного пом'якшення покарання за небезпечні злочини, у тому числі під тиском. Також є прояви упередженого ставлення до військовослужбовців під час вирішення питань щодо їх відповідальності. В одних випадках вчинення злочину військовослужбовцем під час АТО кваліфікується як обставина, що пом'якшує покарання, а в інших – як обставина, яка обтяжує покарання.

Для досягнення справедливої кримінально-правової оцінки дій військовослужбовців **доцільно**:

■ забезпечити належне розслідування військових злочинів, зокрема з урахуванням обставин, які виключають кримінальну відповідальність (*уповноважені органи – Державне бюро розслідувань України, Генеральний прокурор*);

■ здійснити узагальнення судової практики у кримінальних справах щодо військовослужбовців України, зокрема з питань застосування положень КК України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність, дотримання загальних засад призначення покарання і звільнення від покарання, а також застосування до військовослужбовців запобіжних заходів (*уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди*).

4.3

Кваліфікація злочинів військовослужбовців РФ, громадян України та іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках беруть участь у воєнних діях, залежить від чіткого визначення статусу збройного конфлікту на сході України та його учасників, якого наразі немає.

Що ж до злочинної (або терористичної) природи організованих збройних угруповань так званих ДНР і ЛНР, то, безумовно, їхня діяльність порушує законодавство України і повинна бути оцінена під кутом зору кримінального права. Однак суди здебільшого не визнають загальновідомим фактом те, що так звані ДНР та ЛНР є терористичними організаціями, а тому «терористичність» цих організації потребує доказування в кожному окремому провадженні. Внаслідок цього відсутня уніфікована практика кваліфікації однакових злочинів.

Для забезпечення послідовної практики щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які беруть участь у воєнних діях, **доцільно**:

■ визначити законом юридичний статус військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які беруть участь у воєнних діях (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

■ визначити законом порядок відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, за які підсудних засуджено заочно, тобто в спеціальному судовому провадженні (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

■ здійснити узагальнення судової практики в кримінальних справах щодо військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках брали участь у воєнних діях; забезпечити однакове застосування норм права з питань, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України, судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені законом (*уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди*).

Найбільшою проблемою у застосуванні програми «На тебе чекають вдома» є те, що скористатися нею не можуть особи, які вчинили злочини, передбачені ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), 111 (державна зрада), 114 (шпигунство), 255 (створення злочинної організації), 258-3 (фінансування тероризму), 263 КК України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), – у разі виконання ними визначених законом дій, що свідчать про їхнє дійове каяття та допомагають запобігти шкідливим наслідкам їхньої злочинної поведінки.

Для посилення ефективності програми «На тебе чекають вдома» **доцільно** поширити її на ширше коло осіб, які вчинили злочини, та визначивши ширше коло статей КК України, що передбачають можливість звільнення від кримінальної відповідальності (*уповноважений орган – Служба безпеки України*).

ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ: КЛЮЧОВІ ФАКТИ

Одразу після Революції Гідності, втечі тодішнього Президента України Віктора Януковича до Росії і зосередження політичної влади в парламенті України, РФ захопила Кримський півострів і почала стимулювати розкол України. Протягом березня-травня 2014 року у багатьох містах східних, центральних та південних областей України відбулися мітинги і акції під російськими прапорами і проросійськими гаслами, що отримали назву «Російська весна». Ці мітинги часто супроводжувалися захопленням приміщень органів державної влади, передусім силових структур, сутичками з проукраїнськими і проєвропейськими мітингами.

Розбалансованість державної влади, слабкість і демотивованість силових структур не дали змогу перешкодити діям бойовиків, які координувалися РФ. Однак силами активної громадськості, добровольчих утворень, а згодом і українських силових структур до травня 2017 року вдалося локалізувати активність проросійських сил і обмежити їх частиною Донецької та Луганської областей.

Захоплення проросійськими бойовиками ключових органів державної влади в Донецькій та Луганській областях зумовило початок проведення АТО. Попри невизнання статусу війни, конфлікт став збройним і масштабним. І хоч триває він на українській території, але фактично має міжнародний характер.

На сході України реалізовувався сценарій, підготовлений РФ, – багато в чому він нагадував захоплення Кримського півострова з тією різницею, що збройні сили РФ відкрито не використовувалися. У квітні 2014 року було проголошено Донецьку, а згодом Луганську «народні республіки». Проросійські сили взяли під контроль дер-

жавні установи. У Росії була проведена мобілізація «добровольців» начебто на захист Донбасу від «київської хунти».

Бойові дії почалися із захоплення 12 квітня 2014 року озброєними загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, низки міст Донецької області – Слов'янська, Краматорська і Дружківки, де передусім було взято під контроль відділи міліції і підпорядковано їх ватажкам бойовиків. Захопленою зброєю російські диверсанти озброїли місцевих мешканців, на «співпрацю» йшли й працівники міліції. Диверсанти протягом наступних днів взяли під контроль інші міста Донецчини і Луганщини.

У відповідь на ці дії українська влада оголосила про початок АТО з метою звільнення міст з-під контролю диверсантів. Воєнний стан не вводився, зокрема з огляду на те, що закон забороняє проведення виборів в його умовах, а вже розпочався виборчий процес щодо обрання нового Президента України.

У червні проросійські бойовики штурмом взяли під свій контроль прикордонні застави, що дало можливість відкрити постачання озброєння для бойовиків з РФ, включаючи системи залпового вогню, зенітні установки, танки, іншу важку бронетехніку.

20 червня 2014 року новообраний Президент України Петро Порошенко оголосив про одностороннє десятиденне припинення вогню, пообіцявши не переслідувати усіх, хто складе зброю. Після закінчення цього терміну, оскільки бойовики не пристали на запропоновані умови, Антитерористичний штаб почав масштабну операцію зі звільнення окупованих територій і відновлення контролю над кордоном України.

17 липня 2014 року в повітряному просторі над підконтрольній так званій ДНР території бойовики збили пасажирський літак Boeing 777 рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній, який прямував з Амстердама до Куала-Лумпур. Внаслідок цього загинули 298 осіб. Згодом, за результатами міжнародних розслідувань, причиною падіння літака було названо його ураження боєголовкою, випущеною із зенітно-ракетного комплексу «Бук», що був завезений з РФ і потім повернутий туди ж.

Ця подія ще більше привернула увагу міжнародної спільноти до подій в Україні, наслідком чого стало застосування до РФ низки політичних та економічних санкцій.

У зв'язку з просуванням українських Збройних Сил та можливістю деокупації Донецька та Луганська у серпні 2014 року РФ ввела на територію України на підтримку бойовикам батальйонно-тактичні групи збройних сил РФ. Це призвело до масованих зіткнень і значних утрат, включаючи втрати серед цивільного населення.

Спробою політичного владнання збройного конфлікту стали так звані Мінські угоди, які загалом призвели до зменшення інтенсивності бойових дій, але зберегли конфлікт.

5 вересня 2017 року у Мінську було погоджено так званий Протокол за результатами Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків задля імплементації Мирного плану Президента України п. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна

(Мінський протокол, Перша Мінська угода)⁴. Його підписали учасники Тристоронньої контактної групи – посол Гайді Тальявіні (від ОБСЄ), другий Президент України Леонід Кучма (від України), посол РФ в Україні Михайло Зурабов (від Росії), а також Олександр Захарченко та Ігор Плотницький, які на переговорах діяли як представники так званих ДНР і ЛНР.

Крім негайного двостороннього припинення застосування зброї, протокол передбачав зокрема звільнення заручників, ухвалення закону про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, які відбулися в окремих районах Донецької та Луганської областей України, децентралізацію влади, зокрема через ухвалення Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»⁵.

Такий закон було прийнято 16 вересня 2014 року для запровадження особливого порядку місцевого самоврядування ОРДЛО строком на 3 роки, за умови проведення там місцевих виборів відповідно до Конституції та законів України. У жовтні 2017 строк дії Закону продовжено ще на рік.

Серед іншого Закон гарантував «недопущення кримінального переслідування, притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності та покарання осіб – учасників подій на території Донецької, Луганської областей», а також запроваджував «особливий порядок призначення керівників органів прокуратури і судів, який передбачає участь органів місцевого самоврядування у вирішенні цих питань».

На практиці закон так і не діяв, оскільки так звані ДНР і ЛНР не допустили проведення вільних виборів за українським законодавством, а провели певну імітацію виборів голів і «народних рад». Результати таких «виборів» не були визнані ні Україною, ні міжнародною спільнотою.

Фактично, ці заходи не призвели до припинення обстрілів і бойових дій, що стали особливо інтенсивними взимку 2014 – 2015.

11-12 лютого було напрацьовано Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод, узгоджений главами держав Німеччини, Франції, України та Росії і підписаний контактною групою (Тальявіні, Кучма, Зурабов), а також Захарченком і Плотницьким (Друга Мінська угода).

Резолюцією Ради Безпеки ООН 2202 (2015) від 17 лютого 2015 року цьому документу було надано певне юридичне визнання.

«Комплекс заходів» передбачав передусім негайне і всеосяжне припинення вогню в ОРДЛО і його суворе виконання, починаючи з 15 лютого 2015 року, та відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані з метою створення

4 Протокол за результатами Тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків задля імплементації Мирного плану Президента України п. Порошенка та ініціатив Президента Росії В. Путіна [Електронний ресурс] // Організація з безпеки і співробітництва в Європі : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>.

5 Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 45. – ст. 2043.

зони безпеки; забезпечення помилювання і амністії шляхом введення в силу закону, що забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в ОРДЛО; звільнення і обмін всіх заручників і незаконно утримуваних осіб на основі принципу "всіх на всіх", відновлення повного контролю над державним кордоном з боку уряду України у всій зоні конфлікту, проведення конституційної реформи в Україні з набуттям чинності до кінця 2015 року нової Конституції, що передбачає ключовим елементом децентралізацію (з урахуванням особливостей ОРДЛО, узгоджених із представниками цих районів), а також прийняття постійного законодавства про особливий статус ОРДЛО, включаючи участь органів місцевого самоврядування в призначенні керівників органів прокуратури та судів⁶.

Загалом цей документ призвів до зменшення інтенсивності обстрілів та кількості людських жертв, початку процесу обміну, однак інша частина його залишилася невиконаною з обох сторін.

Станом на лютий 2018 року від початку агресії РФ на Донбасі загинуло приблизно 10 300 осіб, ще близько 25 000 поранені. Кількість лише зареєстрованих на території України вимушених переселенців становить близько 1,5 млн людей. Понад 300 000 військовослужбовців були учасниками АТО. Значна частина цих людей мають великий запит на правосуддя.

Однак втілення в життя положень Мінських угод може мати наслідком безкарність, адже вони передбачають повну амністію, помилювання і непереслідування осіб у зв'язку з подіями на Донбасі, не встановлюючи жодних винятків, – наприклад, для тих, хто вчиняв воєнні злочини, злочини проти людяності чи інші особливо тяжкі злочини. Контроль органів місцевого самоврядування в ОРДЛО (потенційно залежних від РФ) за головами судів і прокурорів матиме руйнівний вплив на незалежність правосуддя.

Більшість судів, органів прокуратури, органів внутрішніх справ (поліції), а також пенітенціарних установ Донецької та Луганської областей опинилися на окупованій території й припинили свою діяльність. Лише частина з них були евакуйовані та почала роботу в інших містах. Повноваження органів, які припинили свою діяльність, передано відповідним державним органам на контрольованій українським урядом території.

Суди. У Донецькій області до початку агресії РФ функціонувало 60 судів, у Луганській області – 35. Частина судів на окупованих територіях Донецької і Луганської областей зупинили свою роботу протягом травня-липня 2014 року, частина – продовжувала працювати аж до кінця літа 2014 року, коли вже стало зрозуміло, що українська влада втратила контроль над ОРДЛО і практично всі державні органи на цих територіях перестали працювати.

У вересні 2014 року була змінена територіальна підсудність 60 судів, які перебували на окупованій території Донецької та Луганської областей або в районі проведення бойо-

вих дій. Підсудність цим судам разом зі справами була передана до відповідних судів на території, контрольованій Україною (у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській і Запорізькій областях). На практиці передання таких справ з більшості судів не відбулося, оскільки вивезти справи з окупованих територій було практично неможливо.

Водночас судді та працівники апаратів судів, що перебували на окупованій території, фактично залишилися без роботи, хоч частина з них переїхала на територію, контрольовану українською владою.

Щоб не вирішувати питання про переведення суддів і працівників апаратів, Президент України п. Порошенко 12 листопада 2014 року своїм указом змінив місце розташування семи найбільших судів. Так, господарський суд Донецької області, Донецький апеляційний господарський суд та господарський суд Луганської області перенесені до Харкова. Апеляційний суд Луганської області переведений до Сєвєродонецька, Донецький окружний адміністративний суд – до Слов'янська, Луганський окружний адміністративний суд – до Сєвєродонецька, Донецький апеляційний адміністративний суд – до Краматорська. До травня 2015 року вони відновили роботу за новим розташуванням.

У листопаді 2014 року відновили свою роботу ще три районні суди. Робота одного з них у березні 2015 року внаслідок бойових дій знову була зупинена. У січні 2016 року відновив роботу ще один районний суд.

Станом на початок 2018 року з 95 судів Донецької і Луганської областей не працювали понад половину судів – 50 (див. додаток 1). Водночас вдалося відновити роботу усіх апеляційних судів і місцевих господарських та адміністративних судів.

У грудні 2017 року Президент України видав низку указів, згідно з якими місцеві загальні суди мають бути укрупнені та реорганізовані в окружні суди. У Донецькій області має стати 19 окружних судів, а в Луганській – 14. Звісно, всі вони зможуть запрацювати лише після деокупації.

Прокуратура. Формально структура органів прокуратури залишалася незмінною протягом 2014 і 2015 років і передбачала 56 районних і прирівняних до них прокуратур у Донецькій і 35 – у Луганській областях. Однак більшість із них (близько 50) 2014 року фактично припинила свою роботу.

Новою редакцією Закону України «Про прокуратуру» 2014 року⁷ затверджено видозмінену систему органів прокуратури. Закон суттєво скоротив кількість місцевих прокуратур. Ці положення закону набрали чинності 15 грудня 2015 року. Так, у Донецькій області передбачено 17 місцевих прокуратур, а в Луганській – 10. З 15 грудня 2015 почали роботу лише 8 з 17 передбачених законом нових місцевих прокуратур у Донецькій області, а в Луганській – 4 з 10 (див. додаток 2).

Поліція. Система органів внутрішніх справ була затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 вересня 2013 року № 861 «Про впорядкування загаль-

6 Комплекс заходів щодо виконання Мінських угод. Повний текст [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – 12 лютого. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/02/12/7058327>.

7 Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2-3. – ст. 12.

ної структури МВС України»⁸ і залишалася законодавчо незмінною до 7 листопада 2015 року (дати набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію»⁹).

Проте з 2014 року зупинили свою роботу 3 міські управління та 30 міських і районних відділів внутрішніх справ у Донецькій області й одне міське управління та 19 міських і районних відділів внутрішніх справ у Луганській.

У вересні 2015 року уряд затвердив структуру територіальних органів поліції¹⁰, які замінили управління та відділи внутрішніх справ. На підконтрольній території в Донецькій області наразі функціонує 6 відділів Національної поліції, у складі яких працюють 17 відділень. У Луганській області функціонують 15 відділів Національної поліції, у складі яких працюють 6 відділень (див. додаток 3).

Пенітенціарні заклади. Після окупації частини територій Донецької та Луганської областей на непідконтрольній уряду території залишилися 29 пенітенціарних установ – 14 у Донецькій області та 15 – у Луганській. Наразі на підконтрольних українській владі територіях у Донецькій області знаходиться 6 пенітенціарних установ, а в Луганській – лише одна (див. додаток 4).

Персонал Державної пенітенціарної служби в Донецькій області ще в 2014 році був переміщений з Донецька до Маріуполя, а персонал у Луганській області – з Луганська до Старобільська. Однак більшість осіб, які були позбавлені волі, залишилися на окупованій території.

18 травня 2016 року Уряд прийняв рішення про ліквідацію усіх 24 територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби України¹¹, натомість утворені 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції.

Так, правонаступником управління в Донецькій області стало Південно-Східне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації у місті Дніпро. А правонаступником управління в Луганській області стало Північно-Східне міжрегіональне управління в місті Харків.

Централізоване переміщення засуджених осіб з пенітенціарних установ, розміщених на непідконтрольній території, до установ на підконтрольній території не здійснювалося. Станом на лютий 2018 року завдяки Уповноваженій Верховної Ради України з прав людини 186 осіб, які перебували в місцях несвободи на основі вироків українських судів, вдалося вивезти з окупованих територій ОРДЛО.

8 Не публікувався.
9 Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – ст. 379.
10 Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 року № 730 «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» // Урядовий кур'єр. – № 176. – 2015. – 24 вересня.
11 Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 року № 348 «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» // Урядовий кур'єр. – № 105. – 2016. – 4 червня.

2

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ УСТАНОВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

2.1

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кадровий голод, плінність кадрів, велике навантаження – увійшли до п'ятірки найактуальніших проблем, що впливають на стан правосуддя в умовах збройного конфлікту, за визначенням суддів, прокурорів, слідчих поліції, адвокатів та правозахисників, які взяли участь у фокус-групах.

Результати анкетування:

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Із запропонованого переліку кожен опитаний міг визначити не більше п'яти проблем. Максимальна кількість відсотків у одній відповіді – 20%. Схематично відображена частка опитаних осіб, які обрали відповідний варіант відповіді.

Рей-тинг	Можливий варіант відповідей	Частка осіб, які обрали цей варіант	Загальний відсоток
1.	Відсутність доступу до матеріалів судових справ та матеріалів виконавчого провадження, які залишилися на тимчасово окупованих територіях		12,16 %
2.	Кадровий голод, плінність кадрів, велике навантаження		11,77 %
3.	Можливість винуватої особи уникнути правосуддя шляхом переховування на тимчасово окупованих територіях		11,36 %

4.	Тиск або інший вплив на суд (корупція, залежність, вразливість суддів, які знаходяться в зоні АТО, пов'язаність з окупованими територіями, пікети судів)		8,69 %
5.	Складність (неможливість) мешканців окупованих територій звернутися до суду та захистити свої права		8,37 %
6.	Відсутність у законодавстві України спеціальних механізмів, які могли б гарантувати Вашу належну роботу в умовах збройного конфлікту		8,03 %
7.	Недостатність в законодавстві України щодо виконавчого провадження механізмів, які гарантували виконання судових рішень в умовах збройного конфлікту		7,35 %
8.	Погане матеріально-технічне забезпечення		5,74 %
9.	Утримання осіб, затриманих на території Донецької і Луганської областей, під вартою без достатніх правових підстав		4,93 %
10.	Відсутність правових механізмів обміну полоненими		4,77 %
11.	Поширеність безкарності та непереслідування осіб за вчинені злочини на території Донецької і Луганської областей		4,33 %
12.	Недостатні знання і підготовка щодо розгляду питань, пов'язаних зі збройним конфліктом		3,57 %
13.	Прогалини у законодавстві України щодо правового статусу зниклих безвісти осіб та визнання їх померлими		2,82 %
14.	Поширеність кримінального переслідування учасників АТО за дії, що мають ознаки злочинів, але вчинені в умовах ведення реальних бойових дій з метою збереження життя військових та захисту населення		2,64 %
15.	Складність забезпечення вчасного доставлення до суду обвинуваченого (підсудного), який перебуває під вартою		2,11 %
16.	Поширеність випадків звільнення від покарання осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки		1,36 %

За результатами анкетування судді поставили ці проблеми на п'яте місце, прокурори – на друге, слідчі поліції – на перше, адвокати – на четверте, правозахисники – на дев'яте.

Велика кількість судів Донецької та Луганської областей недоукомплектовані. Для цього були як загальні причини, так і специфічні, – зумовлені збройним конфліктом (проблеми в організації побуту на новому місці, загрози фізичній безпеці, відсутність резерву кадрів тощо).

Коли 30 вересня 2016 року набрали чинності зміни до Конституції України щодо правосуддя, 219 українських судів (практично кожен третій суд) були укомплектовані судьями не більш як наполовину¹². У грудні 2016 року у 4-х судах не було жодного судді,

12 Список судів, в яких кількість суддів, що не здійснюють правосуддя (у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку повноважень, досягненням суддею 65-річного віку та з нескладенням присяги судді) становить 50% і більше. Станом на 12 жовтня 2016 року [Електронний ресурс]. // Вища кваліфікаційна комісія суддів України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://vkksu.gov.ua/ua/oblik-posad-suddiv/spisok-sudiv-w-iakich-kilkist-suddiv-shtcho-nie-zdijsniuiut-pravosuddia-u-zwiazku-iz-zakintchienniam-piatiritchnogo-stroku-pownowazien-dosiagnienniam-suddieu-65-ritchnogo-wiku-ta-z-nieskladienniam-prisiagi-suddi-skladae-50-i-bilshie-widsotkiw-stanom-na-1>.

призначеного на посаду, а ще у 5-х судах – жодного судді, повноважного здійснювати правосуддя. У другій половині 2016 року з майже 7 968 передбачених штатом посад¹³ залишилося 4 937 повноважних суддів (62 % від штату)¹⁴.

Це обумовлено щонайменше чотирма причинами.

По-перше, у суддів, більшість з яких були призначені колишнім Президентом Януковичем на п'ять років, закінчився строк суддівських повноважень. Але Парламент відмовився розглядати питання про їх обрання безстроково. Отож вони залишалися на своїх посадах, отримували зарплату, але суддівських повноважень виконувати не могли.

По-друге, велика кількість суддів, які тривалий час працювали у судовій системі, звільнилися у відставку майже відразу після того, як таким суддям у 2016 році поновили право на вихідну допомогу (досить велика разова грошова виплата) і зняли обмеження на розмір довічного грошового забезпечення (щомісячна грошова виплата, яка в багато разів вища, ніж пенсійне забезпечення більшості українських пенсіонерів). Право на отримання таких виплат було серйозно обмежено ще 2014 року. Тоді Парламент за поданням нового Уряду знизив видатки на утримання в державному секторі та встановив граничну межу на величезні соціальні виплати особам, звільненим з публічної служби. Адже попередній Уряд Азарова, більшість членів якого перебралися до Москви, залишив Україну без коштів у державній казні.

По-третє, чимало суддів отримали додатковий стимул покинути посаду, оскільки нове законодавство, яке набрало чинності у 2015 – 2016 роках, почало вимагати від усіх діючих суддів пройти кваліфікаційне оцінювання для підтвердження спроможності обіймати свої посади. Кваліфікаційне оцінювання передбачало тестування знань і суддівських навичок, а також перевірку доброчесності та дотримання професійної етики, що включало оцінювання відповідності витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам.

По-четверте, кадровий резерв майбутніх суддів, які пройшли відповідний добір і підготовку, був обнулений, зважаючи на недовіру до попереднього складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та дані про маніпулятивний характер відбору. Отже, можливості швидко заповнити вакансії не було.

І хоч зменшення кількості суддів стало загальноукраїнською тенденцією (лише один із дев'яти судів без повноважних суддів був на території Донбасу – Новгородівський міський суд Донецької області), однак у донецьких та луганських судах воно мало й свої причини.

Нестача суддів у цих областях зумовлена й тим, що чимало суддів за власною волею залишились на неконтрольованих урядом територіях, багато перевелися в інші регіони України. Судді із судів, які були переміщені на контрольовану українським урядом територію, зокрема в інші міста Донецької та Луганської областей, зіштовхнулися з

13 З 1 вересня 2017 року 732 суддівські посади (9%) було скорочено.

14 Рішення Ради суддів України № 87 від 2 грудня 2016 року «Щодо кадрової ситуації, яка склалася у судах України» [Електронний ресурс]. // Рада суддів України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-87-vid-02122016-sodo-kadrovoi-situacii-aka-sklalasa-u-sudah-ukraini>.

проблемою житла й організації побуту. При цьому судді в зоні АТО не мали жодних пільг чи переваг щодо грошового та соціального забезпечення порівняно з іншими суддями.

Суддя:

Может, в зоне АТО проблема [кадрового голоду] сильнее, потому что некоторые судьи остались на оккупированных территориях. Многие уволились. Многие перевелись с оккупированных территорий вообще на другие территории.

Проблема с кадровым голодом в регионе есть, потому что специалистов не хватает – это однозначно. ... Если местных судов это не очень касается, то судов областного уровня, хозяйственного суда, апелляционного суда, юрисдикция которых распространяется на область, на целый округ, то здесь немножко другая будет проблема. Люди переехали с областных центров, мягко сказать, не в те условия. Это – первое.

Вторая причина – это нестабильность в этих условиях.

Третья причина – это достаточно близкое расположение от линии фронта.

Каждая из этих причин является первой, по сути. Отсутствие какого-либо механизма обеспечения специалиста, мое мнение, это в значительной степени касается судов. ... Люди, которые пришли сюда, они стараются уехать вглубь территории при первой же возможности.

Люди потеряли там все и здесь им взамен ничего, даже перспектив нет.

Кадровий голод у судах значно ускладнює доступ до правосуддя, оскільки розгляд справ затягується, у багатьох справах неможливо сформувати колегії суддів.

Прокурор:

Если категория особо тяжких, то судьи рассматривают коллегиально. Это – три судьи. График у них и так сильно плотный, у них и своих дел много, полиция направляет, фискальная служба, военная прокуратура, следствие СБУ направляет. СБУ и военная прокуратура – тяжкие и особо тяжкие преступления, там, где коллегиально. И это влечет за собой затягивание, потому что нехватка. А в некоторых судах даже нет тройки. Сейчас вроде бы начали назначать, но все равно механизм этот еще не отлаженный. Все это затягивается, затягивается. Хотелось бы, чтобы быстрее судьи приходили. Должно больше судей становиться.

Адвокат:

Ми взагалі шість судів обійшли Донецької області для того, щоб потім визначили суддів вже за межами Донецької області. В кримінальних справах досить багато є таких випадків, коли судді мають вирішувати колегіально справу – три судді. Не те, що не в кожному, а дуже багато судів, де взагалі немає трьох суддів.

Слідчі теж часто зіштовхувалися з проблемами внаслідок нестачі суддів, особливо в судах, де працює лише один суддя. На лінії розмежування є райцентри (Авдіївка,

Станиця Луганська), де працює поліція і прокуратура, але відсутні суди, що змушує слідчих і прокурорів їздити з клопотаннями до слідчих суддів в інші населені пункти. Деякі слідчі висловили думку, що чим далі від лінії розмежування, тим менша проблема з кадровим забезпеченням судів.

Слідчі:

У нас кадровый голод, у нас один судья, один ушел на пенсию, и теперь работает одна судья. Санкции, аресты, клопотания, судові розгляди и все остальное. Она завалена. Она все не успевает.

Что касается судей, то я не думаю, что там такой уж сильный кадровый голод. Если взять статистику, то у нас те города, которые дальше от линии разграничения, насколько мне известно, там судей всех хватает по штату. Просто никто не хочет работать ближе к линии разграничения.

Чем ближе к линии, тем сложнее. Потому что судьи боятся.

А мы полностью зависим от судей.

Судья, у нас их всего три, но практически работает только один. Кто-то болеет. Избрать меру пресечения невозможно, ордер на обыск получить невозможно, сроки нарушаются, у нас в этом постоянно проблема.

Правозахисники кадровий голод у прифронтових судах пояснюють також незабезпеченням безпеки суддів. Під час фокус-групи правозахисники повідомили, що суди поблизу лінії розмежування навіть не охороняються.

Правозахисниця:

Кадровый голод в каждом отчете моем звучал. Заходишь в суд, в окно смотришь и видишь – большая посадка и там боевики. Суд не охраняется. Почему не охраняется? Потому что нет возможности физической. Каждый месяц суд обращается. Я смотрела те отчеты, нет возможности физической. Честно говоря, даже километра нет, они с посадки выходят, несколько раз двое заходили. Они [судді] ничем не защищены. Поэтому наступает кадровый голод. Очень многие судьи в 2014 году в связи с такими действиями покинули свои рабочие места. Фактически из 6-8 судей присутствуют 3-4. Практически 50 %. Естественно, большое на них навантаження.

Судді, які брали участь у фокус-групі, для вирішення кадрової проблеми в судах пропонували пошукати можливості, аби повернути суддів, які вийшли у відставку, і якнайшвидше вирішити питання з призначенням суддів, чий п'ятирічний термін закінчився.

Ще гостріша ситуація з працівниками апарату судів. Якщо у суддів заробітна плата досить висока, то працівникам апарату її не вистачає, щоб винаймати житло і забезпечувати свій побут. У Краматорську, Сєвєродонецьку, Бахмуті, Слов'янську

вартість оренди житла сильно зросла, зважаючи на малу пропозицію і великий попит. Порівняно із суддею працівнику апарату простіше звільнитися з роботи. Тож відтік допоміжного персоналу з судів дуже великий, а набрати нових людей складно, адже залучити підготовлені кадри з інших областей практично неможливо.

Судді:

Мы проводили анализ по нашей апелляции Луганской: переместилось 60 судей, а сейчас осталось 26. Переместилось 60 – члены аппарата, руководство, простых работников. Осталось из бывших – 24. Если судьи еще могут снять за свою зарплату жилье, то работники аппарата этого сделать не могут. Соответственно, эти люди уходят. Уходят наиболее опытные судьи, работники аппарата.

Але є преміальні для працівників апарату суду. Це складає від 50-100 % окладу. Посадовий оклад секретаря суду складає десь 4000 гривень. Це не є та заробітна плата, на яку піде досвідчений фахівець.

І хоч працівникам апарату і намагаються дещо підвищити зарплату шляхом виплати премій, однак умови праці та можливості для кар'єрного просування в інших державних органах більш привабливі.

Суддя:

Если мы возьмем и сравним, нам нужны какие специалисты? В основном – юристы. Если мы возьмем, начиная от правоохранительных органов и заканчивая гражданской администрацией, там совершенно другие социальные льготы, гарантии и перспективы. Люди, которые пришли сюда, они стараются уехать вглубь территории при первой же возможности. Если у судей на сегодняшний момент нет такой возможности, то у аппарата такая возможность есть. Аппарат, который воспитан в судебной системе, – это довольно квалифицированные кадры. И любые правоохранительные органы, любые государственные структуры с удовольствием их заберут.

96 % проанкетованих нами суддів судів Донецької та Луганської областей зазначили, що з моменту збройного конфлікту на сході України чисельність працівників у їхньому суді зменшилася. При цьому 41 % повідомили, що кількість працівників скоротилася більш як наполовину.

Кадровий голод відчутний і в органах прокуратури та слідчих підрозділах поліції. Недостатність слідчих поліції поблизу лінії розмежування фактично паралізувала розслідування більшості кримінальних справ.

Під час фокус-групи прокурори теж зазначали, що у них є незаповнені вакансії, однак велике навантаження більше пов'язували з іншими причинами. Також повідомляли, що в СБУ кадрової проблеми немає – там штатні одиниці у слідчих підрозділах заповнені.

73 % опитаних нами прокурорів Донецької та Луганської областей вказали, що з моменту збройного конфлікту на сході України чисельність працівників у їхньому органі прокуратури зменшилася. При цьому майже кожен десятий прокурор зазначив, що кількість працівників скоротилася більш як наполовину.

Мабуть, найскладніша ситуація із кадровим забезпеченням слідчих підрозділів поліції поблизу лінії розмежування. Під час фокус-групи слідчі поліції зауважували, що попри нестачу слідчих, їх часто залучають до виконання інших функцій (чергування на блок-постах, охорона громадського порядку).

Слідчі:

... У нас не хватает кадров, не хватает живых следователей. У нас всего лишь 5 следователей, которые работают, а по штату у нас 21. У нас есть три командированных следователя, которые командированы на два месяца, потом уходят, и все. И всего живых следователей пять человек. Никто не хочет идти, потому что линия разграничения, первая линия. Все боятся.

Ситуация не меняется уже три года. И стало еще меньше людей. У нас было семь, двое уже ушло, осталось пять человек. И туда никто не хочет идти. ...

У нас большой недостаток личного состава. И приходится перекрывать несение службы на блок-постах, на территории. Это тоже очень сказывается. Мы отрываемся от расследования дела. Это проблема.

Охрану общественного порядка при проведении массовых мероприятий в городе ... обеспечиваем, в том числе и мы, следователи.

Збереження слідчих кадрів у підрозділах, що знаходяться поблизу лінії розмежування, можна пояснити жорсткою і часом несправедливою кадровою політикою.

Слідчі:

Перевод сделать очень и очень трудно.

Совершенно невозможно.

Если у тебя есть связи, то тебе перевод сделают, а если связей нет, то ничего.

Это кадровый голод. Отсюда не отпускают никого.

Либо увольнение, либо работай дальше.

Это называется – не ценят нас, просто заставляют работать там, где ты не хочешь работать.

В таких условиях заинтересованность работника работать еще меньше. Нет заинтересованности. Нет льгот, нет социального обеспечения. Все меньше и меньше этому уделяется внимания.

Також не вистачає слідчих у підрозділах поліції щодо розслідування справ у сфері економіки, що пояснюється складністю цих справ – за словами прокурорів, їх поліція розслідує довго і неякісно.

Національна поліція вирішує проблему нестачі слідчих поблизу лінії розмежування шляхом відрядження слідчих на два місяці з інших областей. Однак це не призводить до покращення ефективності, зважаючи на короткий строк відрядження та відсутність заінтересованості в результативності роботи.

Слідчий:

Они здесь отбыли, а как работа будет выполняться, им срок свой отбыть и уехать. Опять же, никто не заинтересован в плодотворной работе для достижения каких-то определенных результатов, которые бы реально помогли.

Правозахисник:

Мы столкнулись з плінністю кадрів якраз со слідчими. Кримінальне провадження починає один, потім второй.

61% опитаних нами слідчих Донецької та Луганської областей зазначили, що з моменту збройного конфлікту на сході України чисельність працівників у їхньому слідчому органі зменшилася. При цьому 9% слідчих зазначили, що кількість працівників скоротилася більш як наполовину.

Що стосується адвокатів, то 53% адвокатів, які працюють в Донецькій та Луганській областях, зазначили про притік адвокатів з неконтрольованих українським урядом територій.

2.2

НАВАНТАЖЕННЯ НА ОРГАНИ ПРАВОСУДДЯ

Дві третини суддів у Донецькій та Луганській областях вважають, що навантаження на них у зв'язку зі збройним конфліктом зросло, хоч середньостатистичне навантаження на суддів судів у Донецькій та Луганській областях менше, ніж у середньому по Україні, за винятком місцевих загальних судів.

Статистичні дані:

СЕРЕДНЬОМІСЯЧНЕ НАДХОДЖЕННЯ СПРАВ ТА МАТЕРІАЛІВ НА ОДНОГО СУДДЮ

Region	2013	2014	2015	2016	2017
--------	------	------	------	------	------

Місцевий загальний суд

Донецька область	 81	 47	 60	 57	 60
Луганська область	 67	 33	 53	 65	 65
Середнє по Україні	 67	 59	 56	 55	 58

Апеляційний загальний суд

Донецька область		23	13	6	9	19
Луганська область		18	6	2	5	12
Середнє по Україні		18	16	17	17	26

Окружний адміністративний суд

Донецька область	 30	 13	 10	 11	 13
Луганська область	 30	 12	 10	 8	 21
Середнє по Україні	 31	 28	 25	 18	 20

Апеляційний адміністративний суд

Донецька область	 37	 19	 7	 8	 30
Середнє по Україні	 176	 30	 23	 20	 30

Окружной господарський суд

Донецька область		18		8		10		12		9
Луганська область		12		6		5		5		6
Середнє по Україні		17		18		21		15		15

Апеляційний господарський суд

Донецька область	 14	 6	 11	 9	 12
Середнє по Україні	 11	 11	 14	 10	 12

Згідно зі статистичними даними¹⁵, найбільше середньомісячне надходження судових справ і матеріалів на одного суддю припадає на столичні суди. Навантаження на донецьких і луганських суддів значно менше, але дещо перевищує загальноукраїнський показник. Щоправда, Державна судова адміністрація України середньомісячне надходження судових справ і матеріалів на одного суддю розраховує, виходячи зі штатної чисельності, а не фактичної кількості суддів, а тому показники не відповідають дійсності – реальне навантаження у більшості суддів у середньому у два рази вище.

Водночас можна побачити, що середньомісячне навантаження на одного суддю місцевого загального суду Луганщини повернулося на рівень до початку збройного конфлікту і перевищило загальноукраїнський показник. Тоді як на Донеччині – суттєво зменшилося порівняно з 2013 роком і незначно перевищило загальноукраїнський показник.

Короткочасне падіння навантаження у 2014 році на суддю місцевого загального суду в Донецькій і Луганській областях можна пояснити активною фазою бойових дій, що призвело до зменшення кількості справ.

Суддя:

Взагалі навантаження під час бойових дій було різним. Дивіться, як все відбувалося. Ми мали звичайне навантаження до липня 2014 року. Наприкінці місяця почалися бойові дії у Попасній та прилеглих районах. Відповідно, у серпні спостерігався різкий спад кількості справ..... Люди, які звикли до мирного життя, в якийсь момент опиняються посеред війни. Звичайно, багато хто виїхав. А ті, хто залишився, не знали, як себе поводити. Ми були на роботі в суді, але люди не з'являлися, а справи майже не надходили. Хоча восени 2014 року місто Попасна періодично потрапляло під обстріли, ситуація в суді почала потроху вирівнюватися. Десь із листопада навантаження повернулося приблизно до звичайного рівня, бо люди адаптувалися до того, що відбувається¹⁶.

Середньомісячне навантаження на одного суддю апеляційного загального суду Донецької та Луганської областей зменшилося порівняно з показником 2013 року і тепер значно менше загальноукраїнського показника.

Що стосується середньомісячного надходження справ та матеріалів до адміністративних та господарських судів Донбасу (з розрахунку на одного суддю за штатом), то воно зменшилося порівняно з 2013 роком і здебільшого є нижчим від загальноукраїнських показників¹⁷.

15 Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році [Електронний ресурс]. // Судова влада України: [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_copy.pdf.

16 Кандидат у судді ВС Микола Мазур: «Пам'ятаю, як ішов з роботи після одного із обстрілів. Дивлюся – дим, а неподалік діти грають у футбол» [Електронний ресурс] //Цензор.НЕТ. – Режим доступу: <https://ua.censor.net.ua/r462097>.

17 Для побудови графіків використані аналітичні таблиці щодо стану здійснення правосуддя у 2013 – 2017 роках [Електронний ресурс] // Судова влада України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.

Таким чином, статистичні дані здебільшого свідчать про зменшення середньомісячного навантаження на суддів Донбасу порівняно з періодом до початку російської агресії. За винятком місцевих загальних судів, навантаження на суддів судів у Донецькій та Луганській областях менше або таке саме, як у середньому по Україні.

Водночас 58 % опитаних суддів у Донецькій та Луганській областях вважали, що навантаження на них у зв'язку зі збройним конфліктом зросло: 20 % вважають, що зростання істотне. 16 % суддів вважають, що навантаження зменшилося, і 26 % – що воно не змінилося. Це можна пояснити тим, що статистичні дані розраховані, виходячи зі штатної, а не фактичної чисельності суддів, яка після російської агресії значно зменшилася.

Суддя:

Я вообще считаю, что загрузка по судам. Когда я работала в суде, у нас было 22 судьи, теперь у нас осталось 7 судей. Специфика работы в связи с проведением АТО, что у нас изменилось? У нас появились такие статьи, например 258 (прим. 3). Её необходимо рассматривать в тройке судей. Дошло до того, что судьи меняются местами и ходят из зала в зал и слушают эти дела. В некоторых делах количество составляет 250 человек. Слушать его просто невозможно, там меняется состав. Артемовский суд заменяет Горловку. Горловка – население 350 тысяч. Сейчас начали рассматривать в ЦПК изменения 257 (прим. 1) «установление факта рождения и смерти на тимчасово окупованной территории». Эти дела рассматриваются негайно. У судьи фактически нет времени. Все расписано этими тройками, этими делами, очень большая нагрузка. Приходится как-то выискивать время. Расширилась компетенция суда – со 120 тысячного города плюс 350 тысяч. Таких дел тоже много: факты рождения, смерти, они приходят к нам ежедневно.

Під час інтерв'ю судді зазначали, що не «вкладаються» у восьмигодинний робочий день через надмірне навантаження і працюють понаднормово.

При цьому навантаження у судах навіть у межах однієї області може кардинально відрізнятися. Наприклад, лише за 2017 рік до судів Луганської області надійшло 34 828 справ про адміністративні правопорушення, з них майже дві третини (22 256 справ) – це справи про незаконний перетин державного кордону України. Майже всі з цих справ про незаконний перетин кордону припали лише на один суд – Сватівський районний суд, де з 10 суддів за штатом здійснюють правосуддя лише 5¹⁸.

Аналіз даних у Єдиному державному реєстрі судових рішень показує, що переважна більшість цих справ – про незаконний перетин українського кордону в офіційно закритому для перетину пункті пропуску «Ізварине» у напрямку РФ.

Судді:

Проблема – доехать. Если в Донецкой области пять пропусков автомобильных, то в Луганской – один пешеходный. И люди вынуждены ехать через Россию,

18 28 липня 2017 року в Апеляційному суді Луганської області проведено координаційну нараду із головами та суддями місцевих судів Луганської області [Електронний ресурс] // Судова влада України : [офіційний веб-портал]. – Режим доступу: <http://lga.court.gov.ua/sud1290/pres-centr/111/365983>.

незаконно пересекать границу. И сегодня какой-то абсурд: Сватовский суд, там протоколы кубометрами считают.

Я с головой общался. Он говорит: пять мешков.

Правозахисник:

По Луганской области есть пункты пересечения границы с Россией, пограничные пункты, и многие луганчане с неподконтрольной территории едут через Россию и заезжают с той стороны в Луганскую область. И официально пункты пропуска на неконтролируемой территории, они закрыты. И поэтому очень большое количество составляют админпротоколы по незаконному пересечению границы. Очереди стоят, и эти все протоколы идут в суды. Фактически, три суда в Луганской области, они завалены этими протоколами. И получается ситуация: нагрузка идет сумасшедшая на пограничников. У них тоже проблемы составить этот протокол и дополнительно людей откуда-то брать, которые бы общались с теми людьми, которые со стороны России заезжают. И в судах сотни и даже около тысячи дел.

Їхати через Росію – це найпростіший спосіб добратися з неконтрольованої частини Луганської області на територію, контрольовану українською владою, минаючи лінію розмежування. Виїзд через неконтрольований пункт пропуску «Ізварине» не фіксується українською владою, але факт виїзду з України без проходження прикордонного контролю виявляється під час в'їзду в Україну через офіційний пункт пропуску (наприклад, у Харківській області), і прикордонники складають протокол про адміністративне правопорушення. Однак суди всі ці справи закривають за впливом строків притягнення до адміністративної відповідальності. Хоча справжньою причиною, ймовірно, є те, що суди не бажають карати громадян за ті проступки, які вони формально вимушені вчиняти, аби не наражати на ризик своє життя.

27 лютого 2018 року Парламент ухвалив закон, за яким повноваження судів розглядати справи про незаконний перетин кордону і накладати стягнення мають бути передані державній прикордонній службі. Однак станом на час підготовки цього звіту закон не був підписаний¹⁹. Більше того, його впровадження може призвести до фактичного покарання осіб, які вимушено допускали порушення.

Зміни підсудності та системи судів на Донбасі зумовили збільшення навантаження й на працівників апаратів деяких судів. Монітори з'ясували у працівників канцелярій, що переважно змін у їх роботі у зв'язку з АТО не відбулося. Проте у восьми судах повідомили про значне збільшення навантаження, особливо в 2014-2015 роках, а в 2016 році ситуація вже стабілізувалась. Такі зміни характерні для судів, яким додатково передано територіальну підсудність судів із неподконтрольних територій, адже кількість працівників канцелярій не змінилась.

¹⁹ Див. проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави № 5442 від 23 листопада 2016 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60570.

Переважає більшість прокурорів Донецької та Луганської областей констатувала зростання навантаження у зв'язку зі збройним конфліктом, але таке зростання не є значним.

Хоча 79% опитаних нами прокурорів Донецької та Луганської областей повідомили про збільшення обсягу роботи у зв'язку зі збройним конфліктом, але істотним це збільшення назвав лише майже кожен п'ятий опитаний. Зменшення навантаження помітили 15% опитаних прокурорів.

За результатами фокус-групи з прокурорами, які працюють в Донецькій та Луганській областях, можна зробити припущення, що проблеми надмірного перевантаження прокурорів справами не існує.

Прокурор військової прокуратури:

Если брать лично нас, то у нас штатное расписание большое. У нас есть определенное количество вакансий, которое до сих пор не заполнено. Это связано со спецификой нашей работы. Мы являемся военнослужащими, но есть великое навантаження... . Количество прокуроров у нас тоже уменьшилось.

Прокурори охоче ділилися думками про труднощі, які впливають на їхню завантаженість. Зокрема, вказували на появу нових злочинів, непослідовність судової практики та відсутність чітких позицій вищих судів з проблемних питань.

Прокурор:

Три года мы работаем в условиях особого периода, где совершаются ряд определенных преступлений, есть определенные проблемы по ведению досудебного расследования и расследованию в судах. И нет абсолютно никакой практики.

До этого у нас не было военных действий и не было никаких военных конфликтов. А теперь они появились. И мы должны и судебную систему, и правоохранительную систему, расследования тоже привести в какое-то единое правовое русло, чтобы они работали по единой практике, чтобы дела они могли проводить.

Прокурори вказували на те, що судові справи, де потрібна їхня участь, часто розкидані по Донецькій і Луганській областях і навіть за їх межами, що вимагає від них здійснювати багато переїздів. Більше того, не завжди фізично можна здійснити такі переїзди. Суди по-різному ставляться до клопотань прокурора взяти участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Прокурори:

У нас большая нагрузка. В день может быть четыре суда в разных городах Донецкой области. Мы просим: дайте нам возможность с вами послушать дело через видеоконференцию. Наш прокурор будет где-то в Дружковке, и он сможет после своего основного процесса в Дружковке послушать ваше дело. Они говорят: нет.

- Судьи Днепропетровска?

Эти, да. Харьковский суд – нормально. А туда дальше – они не хотят. Они говорят: вы – прокурор, вы должны присутствовать непосредственно в зале судебного заседания, где находится суд.

... В списке дел судов есть копии повесток, что в это время у нас еще суды там, там и там. Но все равно суд не хочет.

Местного прокурора туда проблемно направлять, потому что он не знает дела, он не отвечает за конечный результат, он рассмотрит по закону. А нам нужно с результатом. Со своим участием.

Правозахисники під час фокус-групи також зауважували про поширені випадки відкладення судами розгляду кримінальних справ, оскільки не з’явилися обвинувачі.

Прокурори звертали увагу на проблему відкладення судових засідань і внаслідок не-прибуття свідків, потерпілих, інших учасників процесу, або й зміни складу суду. Попри те, що кількість справ, що припадає на кожного прокурора, на перший погляд не така велика, але все це збільшує обсяг роботи.

Прокурор:

... Мы страдаем, в первую очередь, потому что у нас проблема доставки свидетелей, потерпевших. И мое личное участие должно быть обеспечено. Получается, вроде бы ты не так был загружен, но из-за этих переносов получается много дел.

Також, на думку прокурорів, обсяг їхньої роботи збільшує та обставина, що судді апеляційних судів майже постійно за наслідками апеляційного перегляду повертають справи на новий судовий розгляд у першу інстанцію, замість того, щоб вирішити справу за суттю.

Прокурор:

Вы посмотрите для себя решения апелляционных судов. Я за свою практику не помню, чтобы апелляционный суд неважно какой области, выносил свои решения. Они все отправляют на новое судебное, потому что не хотят разбираться и т.п.

Генеральна прокуратура не надала інформацію щодо середнього навантаження на прокурорів, посилаючись на відсутність готової інформації.

Понад половину слідчих поліції Донецької та Луганської областей зіштовхнулися із суттєвим збільшенням навантаження у зв’язку зі збройним конфліктом, що погіршило результативність розслідування. Ця проблема посилюється з наближенням до лінії розмежування.

84 % опитаних нами слідчих, які працюють в Донецькій та Луганській областях, заявили про зростання навантаження на них у зв’язку зі збройним конфліктом. 51 % вважають таке зростання істотним.

Офіційні дані від Національної поліції показують зростання навантаження на слідчих поліції Донбасу порівняно з періодом до початку російської агресії (майже удвічі), і порівняно із загальноукраїнським показником таке навантаження перевищує його у Донецькій області та майже збігається у Луганській.

Статистичні дані:

СЕРЕДНЯ КІЛЬКІСТЬ ПРОВАДЖЕНЬ, ЯКІ РОЗСЛІДУВАЛИСЯ ОДИМ СЛІДЧИМ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПРОТЯГОМ РОКУ

Region	2013	2014	2015	2016	2017
Донецька область	166,8	263,7	299,5	287,5	299
Луганська область	131,2	244,7	170,3	261,7	261,8
Середнє по Україні	166,8	171,8	186,6	256,8	258,8

Фактична кількість справ у провадженні слідчих, особливо ближче до лінії розмежування, може бути навіть удвічі-тричі більшою ніж середній показник по Україні.

Слідчий поліції:

Если до военного конфликта в моем производстве было порядка 50 уголовных производств, сейчас – это более 200. На каждого следователя. Процентом 80 нераскрытых.

Катастрофически не хватает. Ты делаешь план себе, определяешь, что нужно сделать. Но в связи с нехваткой кадров, тебе приходится делать работу, которую тебе поручает начальник. И это нужно делать сейчас и срочно. То есть, ты бросаешь свою работу, начинаешь заниматься чем-то другим. Людей очень мало. Не хватает кадров. Допустим, следственных – нехватка сумасшедшая. Соответственно, работы больше, людей меньше. поэтому не успеваешь...

Ситуацію ускладнює необхідність далеко їздити, щоб доставити осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, до суду для обрання запобіжного заходу, або отримати дозвіл на проведення слідчих дій.

Слідчий:

Я приведу простой пример. Город Авдеевка. Там есть отдел полиции, есть прокуратура и там есть два процессуальных керівника, которые по всем делам надзирают. Раньше там суд был и все функционировало. На данный момент там судей нет. На примере этого города – это большая проблема провести какие-то следственные действия, избрать меру пресечения, административная практика. Приходится за 60-70 километров перевозить в другой суд. Нет судей и туда никто работать идти не хочет, хотя там работает прокуратура.

Слідчі нарікали, що часто судді відмовляються розглядати відповідні клопотання, якщо особу доставили в другій половині дня або в позаробочий час.

Прокурор про слідчих:

В основном они с таким валом сумасшедшим сталкиваются. По 500-600 производств на одного следователя. Он просто не может охватить этот масштаб всей силой мысли. А каждый считает, что его производства – самые важные на свете. Тяжкие – они подождут. Жалобы начинаются. Не эффективно. Действительно, не эффективно. Не проведено ни одного следственного действия. Что будем делать? Конечно – наказывать [слідчих].

Ефективність розслідувань більшості справ – надзвичайно низька. У багатьох з них не проведено жодної слідчої дії. Внаслідок цього відповідні злочини не мають шансу бути розкритими.

Правозахисники про слідчих:

Статистика Национальной полиции – нераскрытые преступления, когда открываешь материалы через два года расследования, там принятие заявления, само заявление, копия паспорта и так далее, и формирование группы прокурора, расформирование группы прокурора, формирование, и так два года.

У меня был такой случай, когда я звонила следователю и говорю:

- У меня есть такой потерпевший. Дело у вас открыто.
- Да.
- Вы его опросили?
- Нет.
- А почему?
- Ну, вот как-то так.
- А свидетелей допытали?
- А что, есть свидетели?
- Там их 110 человек вообще-то.
- А контактики?

- Крім того, те що ми помітили – неякісне проведення розслідування слідчими, або взагалі, не проведення слідчих дій і, на жаль, дієвих методів впливу на слідчих на сьогодні ми не бачимо. Тобто щоб примусити слідчих вчиняти слідчі дії.

Це при тому, що відповідно до даних Держстату кількість виявлених злочинів на території Донецької та Луганської областей постійно спадала²⁰.

Статистичні дані:

Виявлення злочинів на території Донецької та Луганської областей

Інформація за 2014-2016 роки з урахуванням усіх повідомлень про злочини, що вчинені на тимчасово окупованій території та зареєстровані іншими територіальними органами досудового розслідування.

Рік	Донецька область	Луганська область
2010	 62 555	 32 132
2011	 60 996	 31 890
2012	 48 909	 26 562
2013	 57 558	 39 757
2014	 55 860	 29 614
2015	 34 677	 12 537
2016	 29 832	 12 290

Розслідування кримінальних справ також ускладнює величезна завантаженість експертних установ.

Ситуацію не рятує направлення матеріалів на експертизу у сусідні області (Харківська, Дніпропетровська, Запорізька). Проведення експертиз затягує розслідування справ на півроку-рік, а то й більше. Кількість експертів зменшилася, оскільки частина їх не переїхала і залишилась на непідконтрольній території, практично всі види експертиз стали потребувати більше часу, ніж це вимагалось раніше. Експерт повинен приїхати з іншого міста, інколи навіть за декілька сотень кілометрів, тоді як раніше все це було в межах одного міста.

Судово-медичний експерт:

В 2014 году, с июня месяца к нам начали поступать погибшие из зоны АТО. Повысилось количество экспертиз взрывной и огнестрельной травм. Если раньше – это были какие-то единичные случаи, то с 14-го по нашему отделению было большое количество погибших.

20 Статистична інформація щодо правопорушень в Донецькій області [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Донецькій області : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/kriminal1.php>; Статистична інформація щодо правопорушень в Луганській області [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Луганській області : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.lg.ukrstat.gov.ua/sinf/pravopor/pravopor0710_n.php.htm.

Наибольшее количество по нашему отделению – то 2014 год. В 15 было поменьше, в 16 – еще меньше. Самая большая нагрузка в 14-м году. Примерно было где-то 380 трупов всего вскрыто за 14-год. Из них примерно около 130 – это погибшие в зоне АТО. Как военные, так и гражданские. Никогда [раньше] не было больше 300. В среднем – 250-270 по нашему отделению.

У зв'язку зі збройним конфліктом зросло навантаження на адвокатів системи безоплатної правової допомоги. Особливо це стало відчутним у Луганській області.

Середньомісячне навантаження на адвокатів системи безоплатної правової допомоги у Донецькій області зросло – порівняно з періодом до початку російської агресії удвічі (з 2 справ на місяць у 2013 році до майже 5 у 2017 році). У Луганській області також зросло – з 9 справ у 2013 році на місяць до 11 у 2017 році. При цьому навантаження на адвокатів системи безоплатної правової допомоги у Луганській області було і залишається майже в 4 рази більшим від середнього показника по Україні. Тоді як у Донецькій області цей показник незначно більший. Це може свідчити про суттєву нестачу адвокатів у системі безоплатної правової допомоги в Луганській області.

Статистичні дані:

СЕРЕДНЬОМІСЯЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ОДНОГО АДВОКАТА СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

(середньоарифметична кількість доручень на одного адвоката на місяць)

[illegible]

Слідчий про адвокатів:

Была такая проблема, мы столкнулись, что центр правовой помощи, нам привезут для следственных дій, надо адвоката. Просим адвоката. Ответ: «Я обзвонила». В Северодонецке их четыре. Не берут трубку. Я говорю: «А вы же им деньги платите». – «Мы на них влияния не имеем. Они нам не рабы. Мы их не можем заставить». Один не хочет, второй не может, третий в командировке. Сроки заканчиваются, человек просидел под стражей в Северодонецке два дня и уехал в Старобельск, так и ничего не было сделано.

Таким чином, навантаження на систему юстиції в Донецькій та Луганській областях надто високе. Навантаження на слідчих поліції у цих областях значно зросло порівняно з періодом до початку російської агресії, і чим ближче до лінії розмежування, тим воно більше. Багато справ лежать «мертвим вантажем» і фактично не розслідуються, що сприяє безкарності в регіоні.

Навантаження на суддів Донецької та Луганської областей дещо перевищує загальноукраїнський показник, хоч у деяких судах, воно є найбільшим в Україні. І хоч прокурори, які працюють у цих областях, не дуже скаржилися на надмірне навантаження, однак на них припадає велика кількість судових засідань у різних куточках цих областей, а інколи й поза їх межами, і внаслідок цього не завжди вдається забезпечити їхню участь у судових засіданнях.

2.3

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА БЕЗСТОРОННОСТІ СУДДІВ, ПРОКУРОРІВ ТА СЛІДЧИХ З ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

За результатами анкетування суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та правозахисників тиск або інший вплив на суд віднесено до п'яти найбільш актуальних проблем, що впливають на здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту. Правозахисники назвали це проблемою № 1. Адвокати віднесли її на друге місце, слідчі – на четверте. Самі ж судді та прокурори визнають цю проблему значно менше.

Працівники системи правосуддя на сході стикаються з тими ж проблемами своєї незалежності, що й їхні колеги з інших регіонів.

Слідчий:

Если брать сейчас подчинение: следовательно, прокурор, суд, то открытого [давления] нет, но вопрос больше поднимается в принципе «я начальник»... И какие-то знакомства... Кто-то чьи-то родственники... Никто конкретно не заставляет делать какие-то противоправные действия, но ты понимаешь, если дядя, тетя – судья, брат, кум – кто-то еще...

Крім звичних проблем у забезпеченні незалежності та безсторонності суддів, прокурорів та слідчих (непотизм, політичні впливи, впливи олігархів, корупція тощо), у зв'язку з агресією РФ додалися нові. Ці проблеми пов'язані із загрозами для працівників системи правосуддя, передусім у зв'язку зі здійсненням ними кримінальних проваджень

щодо осіб, які беруть участь у збройному конфлікті – як на боці агресора, так і на боці України, або інших подібних справ.

За результатами анкетування найбільш поширеною формою впливу на правосуддя судді з Донецької та Луганської областей назвали вплив через загрози рідним, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, прокурори – залежність від політичної кон'юнктури та тиск з боку місцевої влади, а слідчі, адвокати й правозахисники – корупцію.

Особливо вразливими є судді, адже на них лежить найбільший тягар відповідальності. Під час фокус-групи судді з Донбасу наголошували на тому, що йдучи на суддівську посаду, усвідомлювали тягар відповідальності та всі пов'язані ризики.

Суддя:

Никто не выявил здесь тиск, вплив и т.д. Потому что все мы независимые, все мы знали, куда мы шли. Но с другой стороны, нельзя натягивать на этот регион общую рубашку. [...] Ни для кого не секрет, что у нас там остались родственники.

Водночас усвідомлення суддівської відповідальності та пов'язаних ризиків у багатьох випадках не стали на заваді відвідуванню суддями родичів і майна на території ОРДЛО, яку Україна поки що не контролює. Деякі судді самі продовжують проживати на такій території і щодня добираються на роботу через блок-пости. Можливо, деяке відчуття безпеки забезпечив той факт, що держава аж до осені 2014 року не евакуювала суди із захоплених сепаратистами територій, тоді як силові структури, а також прокуратура були виведені звідти. Суди здебільшого не ставали об'єктами силового захоплення з боку сепаратистів і продовжували функціонувати за відсутності органів державної влади, які могли б їх захистити.

Ситуація змінилася восени 2014 року, коли була змінена підсудність частини судів, а деякі суди і судді були переведені на контрольовану Україною територію. З того часу у ЗМІ з'являлися повідомлення про декілька випадків затримання бойовиками суддів, коли вони приїжджали на неконтрольовану територію, щоб відвідати своїх родичів чи перевірити стан нерухомості.

Зафіксовані випадки затримання суддів на контрольованій РФ території ОРДЛО.

Перше повідомлення про викрадення судді з'явилося у жовтні 2014 року – воно стосувалося судді Донецького апеляційного адміністративного суду Миколи Старосуда, якого затримали бойовики батальйону «Оплот» так званої ДНР²¹. Через два дні після такого повідомлення прес-служба Вищого адміністративного суду України

поширила інформацію, що його звільнено²². Про обставини звільнення не повідомлялося.

У жовтні 2016 року був захоплений суддя Апеляційного суду Луганської області Віталій Руденко, коли він їхав до непідконтрольного українським військовим Краснодона на похорон батька. Суддя дев'ять місяців провів під контролем бойовиків. Під час затримання суддю звинуватили в тому, що він нібито своїм рішенням заарештував директора водоканалу, через що так звана ЛНР залишилася без води²³. Після звільнення з полону суддя розповів про застосування до нього психічного тиску і тортур²⁴.

У березні 2017 року зник суддя Донецького апеляційного адміністративного суду Едуард Казначеев. Як з'ясувалося, суддю викрали бойовики, коли він поїхав відвідати свій будинок у Донецьку²⁵. Його було звільнено у грудні 2017 року у числі 73 заручників, яких так звані ДНР і ЛНР відпустили в обмін на осіб, які утримувалися під вартою українською владою²⁶.

У серпні 2017 року з'явилося повідомлення про те, що суддя одного з районних судів м. Дніпра не повернувся після відвідань батьків, які проживають на території, що тимчасово не підконтрольна Україні, а саме в районі Амвросіївки²⁷. Більш докладної інформації про його прізвище і подальшу долю виявити не вдалося.

Не виключено, що кількість випадків незаконних затримань суддів є більшою, ніж про них інформують ЗМІ.

Судді:

Н.В. поехала похоронить отца. Взяли в казиматы.

У нас у коллеги умер отец, он поехал и пропал безвести.

Наш коллега с марта месяца жену поехал поздравить с 8 Марта на выходные. Поздравил. Сосед пошел и настучал. Всё. И вопрос об обмене откладывается, откладывается.

22 З полону звільнено суддю Донецького апеляційного адмінсуду Старосуда [Електронний ресурс] //112.ua. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/suspilstvo/z-polonu-zvilneno-suddya-doneckogo-apelyatsynogo-adminsudu-starosud-127939.html>.

23 Терористи ЛНР захопили в полон луганського суддю – волонтер [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/1611342-teroristi-lnr-zahopili-v-polon-luganskogo-suddyu-volonter.html>.

24 Звільнений з полону українець розповів подробиці катувань у підвалах бойовиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?time_continue=318&v=WEF21KBnOKI.

25 Боевики ДНР взяли в заложники судью Донецкого апелляционного админсуда [Електронний ресурс] // Лівий берег. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2017/04/11/363619_boeviki_dnr_vzyali_zalozhniki_sudyu.html?aid=13P92Y.wghot.

26 Звільнений Казначеев: Без звернення В. Медведчука до президента РФ В. Путіна обміну не було б [Електронний ресурс] // Politeka. – Режим доступу: <https://politeka.net/ua/news/562328-osvobozhdennyj-kaznacheev-bez-obrashheniya-v-medvedchuka-k-prezidentu-rf-v-putinu-obmena-ne-bylo-by>.

27 В ОРДЛО зник дніпровський суддя [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1681104-v-ordlo-znyk-dniprovskiy-suddia>.

21 Терористи викрали суддю Донецького апеляційного адмінсуду [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/9/7040309>.

Наявність у суддів родичів чи цінного майна на неконтрольованій території негативно впливає на судочинство.

У багатьох випадках судді, побоюючись за своє життя, родичів чи збережність майна, заявляють самовідвід, щоб уникнути участі у розгляді кримінальних проваджень, пов'язаних із тероризмом. Прокурори зазначали, що це дуже поширене явище.

Як приклад, можна навести кримінальну справу за звинуваченням громадянина РФ Е. Якубовського в участі у діяльності терористичної організації ДНР. Суд першої інстанції заочно виправдав обвинуваченого, зокрема, посилаючись на недоведеність стороною обвинувачення існування самої терористичної організації.

В Апеляційному суді Донецької області, який знаходиться у Бахмуті, аж шестеро суддів з дев'яти відповідної палати заявили самовідвід з подібним обґрунтуванням:

«[Якубовський] обвинувачується в тому, що приблизно з вересня 2014 року по теперішній час бере участь у діяльності терористичної організації ДНР та був призначений представниками вказаної терористичної організації на посаду «голови верховного суду» ДНР, відповідно до цього він наділений значними повноваженнями.

У зв'язку з викладеним, вважаю за необхідним заявити самовідвід, оскільки на території, яка захоплена терористичною організацією ДНР та тимчасово не контролюється Україною, знаходяться мої близькі особи, майно, є необхідність в'їзду рідних на тимчасово неконтрольовану територію для догляду за майном, тому існує обґрунтоване побоювання щодо життя та здоров'я своїх родичів»²⁸.

Інший показовий приклад. У зверненні до Вищої ради правосуддя судді одного з районних судів Донеччини зазначили, що суддя цього суду В. обґрунтовано заявляє самовідводи у кримінальних справах, де обвинувачуються посадові особи так званої ДНР, оскільки на непідконтрольній Україні території проживають її матір та рідна тітка, які є особами похилого віку і за станом здоров'я перебувають в безпорадному стані, що не дає змогу покинути їм зазначену територію. Тому суддя реально побоюється за їхнє життя та здоров'я, бо суб'єкти злочинів можуть чинити на них тиск²⁹.

Водночас відомо, що зазначені мотиви не стали перешкодою для участі зазначеної судді у колегіальному розгляді кримінальної справи за обвинуваченням працівника пенітенціарної служби у сприянні терористичній організації шляхом коригування вогню бойовиків по місцях дислокації Збройних Сил України. Обвинуваченого за результатом розгляду було виправдано, оскільки «(д)оказів того, що так звана ДНР ... є терористичною організацією, прокурором суду не надано»³⁰.

28 Див. ухвали суддів Апеляційного суду Донецької області [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70905091>, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70905061>, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70050567>, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70050604>, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70050902>, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70051138>.

29 Повідомлення про втручання в діяльність суддів Селидівського міського суду Донецької області від 23 червня 2017 року [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/content/file/1288-0-6-17_.pdf.

30 Вирок Селидівського міського суду Донецької області від 7 лютого 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64564716>.

Під час фокус-груп прокурори згадували, що подібні рішення судді беруть із собою у поїздки на неконтрольовану Україною територію, і це дає їм можливість безперешкодно пересуватися.

Прокурори:

Судьи не только под влиянием того, что там родственники остались, они еще и сами туда уезжают. Нет никакого механизма правового, может как-то это пресечь, как это сделали в Национальной полиции. Потому что на оккупированную территорию выезжать нельзя. Неформально есть такие судьи, которые ездят со своими приговорами оправдательными. И рассказывает: я же вынес оправдательный приговор по 258(3) – заочка. А человек – бандит, он реально боевик, он убивал наших солдат. Получается как-то это не правильно. ... Я понимаю, что там есть родственники. Но ты либо работай и соблюдай национальное законодательство, либо переезжай туда жить.

Місцеві загальні суди, в яких працюють місцеві судді, дуже поблажливо ставляться до так званих сепаратистів та дуже жорстко до військовослужбовців, особливо до тих, які прийшли з «добробатів».

Вирішення цієї проблеми прокурори бачать передусім у ротації суддів.

Прокурор:

Если бы всех судей, которые занимают свои должности, отправит в Тернополь и т.д., а тех судей прислать работать сюда. Они были бы абсолютно непредубежденными и могли бы принимать законные решения. ... Если весь Львовский суд перекинуть в Краматорск, он не будет принимать решения такие, как здесь принимают.

Зі слів правозахисників, в окремих судах проблему вирішують шляхом запровадження спеціалізації – справи, пов'язані з АТО, потрапляють до суддів, які не виявляють страху.

Правозахисниця:

В городе К. один судья, который с Алчевска. ... Когда я мониторила, он один единственный вёл дела, связанные с АТО. Потому что остальные судьи даже не то, что понятия не имели, они просто боялись.

Іншим варіантом вирішення проблеми, який пропонували і судді, і прокурори, це – зменшення обсягу відкритих даних щодо суддів і прокурорів, які брали участь в ухваленні рішень. Адже у Єдиному державному реєстрі судових рішень імена суддів та прокурорів повинні бути зазначені у текстах рішень. Наприкінці 2017 року законодавець врахував цю пропозицію і вніс зміни до Закону України «Про доступ до судових рішень»³¹, згідно з якими з мотивів безпеки у текстах судових рішень у кримінальних справах, відкритих для загального доступу, можуть не зазначатися відомості щодо імен суддів, які розглядали судову справу, та учасників судового процесу. Чи вирішить

31 Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

це проблему – наразі невідомо, адже зі слів судді Руденка, який 9 місяців перебував у полоні, бойовики мають доступ навіть до закритих для загального доступу державних реєстрів.

У зв’язку із розглядом справ, пов’язаних зі збройним конфліктом, судді та прокурори побоюються за власну безпеку.

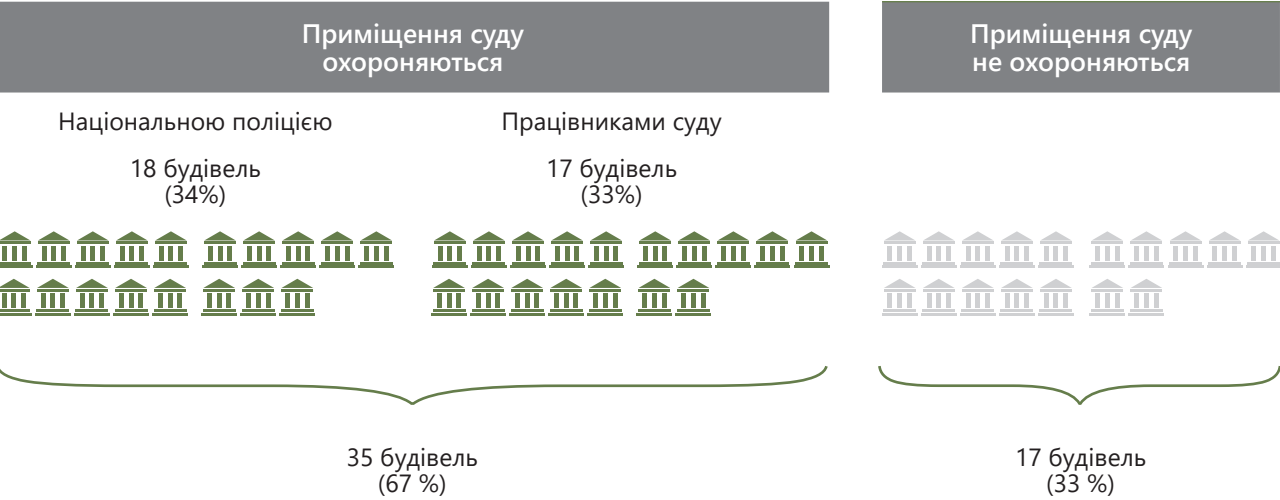
Під час анкетування 65 % суддів, 53 % прокурорів, 13 % слідчих Донецької та Луганської областей вважали, що законодавче забезпечення та гарантування особистої безпеки зовсім не враховує специфіки роботи в умовах збройного конфлікту.

Судді та прокурори повідомили про поширеність спроб вплинути на перебіг судового розгляду з боку прихильників обвинувачених чи інших учасників справи шляхом пікетування судів, рідше – прокуратур, або ж заповнення залів судових засідань «групами підтримки».

У судах Донецької та Луганської областей монітори зафіксували, що охорона здійснюється в 35 будівлях судів (67 %), у 18 з них (51 % судів, де здійснюється охорона, та 34 % від усіх приміщень судів) охорону забезпечують представники Національної поліції України, які знаходяться в судах постійно, в інших випадках охорона здійснюється працівниками суду (технічний персонал, судовий розпорядник). В інших 17 випадках (33 %) охорона була відсутня взагалі. Часто це суди, що розташовані в безпосередній близькості до лінії розмежування.

Результати моніторингу:

**ОХОРОНА ПРИМІЩЕНЬ СУДІВ
ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

Опитані моніторами охоронці повідомили, що з початком АТО збільшилася кількість відвідувачів, часто відвідувачі-військовослужбовці заходять до суду зі зброєю, частіше виникають конфліктні ситуації за участі відвідувачів суду, пов’язані із судовими справами щодо подій АТО.

Суддя:

У нас была такая ситуация, когда к нам пришло 30 вооруженных людей. Мы думаем, как будем решать этот вопрос. Я говорю: давайте 50 пригласим наших тоже с автоматами. Пригласили 50, они приехали еще с тачанкой. И так вопрос был решен. Вот так на первых этапах было.

Водночас тепер, за словами суддів, проблему здебільшого вирішено – оскільки органи правопорядку оперативно реагують на подібні ситуації. Також судді навчилися в інший спосіб стримувати «групи підтримки» обвинувачених.

Суддя:

Мы сейчас приглашаем журналистов. Мы с ними поддерживаем контакт, чтобы сдерживать таких субъектов, которые приходят. Ведем видеосъемку свою. Тогда это их немножко сдерживает, потому что они смотрят, что за канал: «Наш канал, не наш канал? А, не наш?» И тогда они себя по-другому ведут.

Навіть більше, у 2017 році деякі суди почали використовувати онлайн-трансляцію судових засідань в окремих резонансних справах, зокрема пов’язаних зі збройним конфліктом. Переглядати такі трансляції, а також відеозаписи є можливість та порталі «Судова влада України» (<https://court.gov.ua/affairs/online>).

Найчастіше групи слухачів приходять на підтримку українських військових чи добровольців, які опиняються на лаві підсудних, а також обвинувачених у пособництві тероризму. Водночас виглядає, що судді відчують себе більш захищеними на контрольованій Україною території, ніж на території, яка перебуває під контролем бойовиків. А тому пікети судів чи присутність великої кількості глядачів не так впливають на результати розгляду, як наявність родичів чи майна на неконтрольованій території.

Прокурор:

Скандирование, выкрикивание и т.д. – это одно, но когда посторонние люди пытаются физически воздействовать на состав судей, мы начинаем применять физическую защиту суда. У нас в Донецкой области по одному из добробатов был процесс. И присутствующие там народные депутаты, они наоборот поддерживают эту уголовную толпу, которая пикетирует суды. На сегодняшний день немножко это ослабло. Может, это связано с тем, что дела такой категории, как это было в начале 2014-2016 годов, на сегодняшний день количество таких преступлений уменьшается, большая часть судебных приговоров вынесена, но все равно это остается.

Одним зі способів вирішення цієї проблеми, на думку прокурорів, є оголошення закритого судового розгляду. Водночас застосування цього способу викликає обурення громадян.

Прокурори:

Человек 18 лет был в органах, он из старых еще кадров Партии регионов, он и возглавлял там, и в ней был. ... Он из бывших, это такая особа на территории Донецкой области. Высший специализированный суд сказал: «Это ваш

человек, ваша проблема, вы разбирайтесь». Потому что понимали, что все равно будет давление. И было давление, пока не закрыли судебное заседание и не сделали его в закрытом режиме. Потому что я начал аргументировать тем, что у нас свидетели. ...

И суд нас поддержал в этом отношении, и мы сделали закрытое заседание. И ушли эти ... люди, которые сделали эту войну. Причем, они проплаченные...

А они начинают шуметь: «Вы закрылись, вы там решаете. Прокурор с обвиняемым, с судом спелись, спились, соспались», еще что-нибудь.

Погрози судьям можуть надходити й телефоном. Так, у серпні 2017 року одразу три суди Луганської області отримали телефонний дзвінок від неідентифікованої особи такого змісту: «З сьогоднішнього дня Український національний корпус починає безкомпромісну боротьбу за права воїнів АТО. У разі винесення будь-яким суддею відносно воїна АТО рішення про арешт або іншого обмеження волі та істотних прав, такого суддю, а також голову суду буде страчено». Про ці факти стало відомо з листа голови апеляційного суду Луганської області Вищій раді правосуддя³².

Прокурори теж висловлювали побоювання за життя своїх колег.

Прокурори:

Все наши ребята официально у них [так званих ДНР і ЛНР] в розыске находятся.

Да. То есть, если они попадут на ту сторону, нет уверенности, что вернутся ...

Старобельский суд слушает дело Ефремова известное. И тогда подключили наших представителей. Я к тому, что в Луганской области слушается дело по бывшему хозяину этой области, как его СМИ окрестили. И человеку идти в процесс, живя в этой Луганской области и зная, что ему могут стрельнуть в спину в любой момент где-то на улице или когда ты идешь вечером домой с работы, очень некомфортно.

Як вирішення цієї проблеми, прокурори бачать визначення підсудності резонансних справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, судам в інших регіонах, щоб не наражати на небезпеку місцевих прокурорів.

Щодо наявних механізмів захисту суддів, прокурорів, свідків та інших учасників кримінального провадження, які визначені законом, то прокурори вважають, що вони не враховують реальні умови. Вони можуть працювати в умовах мирного часу в поодиноких випадках, але в умовах збройного конфлікту неможливо забезпечити безпеку усіх осіб, на яких чиниться тиск.

Прокурор:

Каждый день – 30-40 свидетелей. Этот масштаб охватит абсолютно не получится. А если бы сказал еще прокурор: «Мне тоже страшно. Я участвую

³² Повідомлення про втручання в діяльність суддів від голови Апеляційного суду Луганської області від 8 серпня 2017 року [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/content/file/4839-0-8-17.pdf>.

в таком процессе, меня могут подрезать возле подъезда». И так наберется добрая сотня людей, о которых нужно будет всеми силами беспокоиться. А так получается, весь смысл этой защиты теряется. ... Как каждому дать подготовленного человека для защиты?

Наявна й неправомірна залежність суддів у кримінальних справах від сторони обвинувачення.

Адвокати:

У нас в ... суде (который находится возле СБУ), например, (не знаю, могу ли я это говорить или нет), есть договоренность между СБУ и прокуратурой. Как правило, все решения выносятся удобные им. Кто-то повлияет со стороны просто не может. У меня у самой есть такая практика. Есть договоренность. У меня было на досудебной подготовке дело, нужно было помочь участникам АТО, именно узнать какая позиция по делу. Мне начальник уголовного розыска мягко намекнул, что у тебя же есть дети, зачем ты сюда лезешь. Есть дела, которые им важны и нужно их закрыть по показателям, они не допустят «лишних» в этом процессе.

Судді не хочуть йти на конфлікт з прокуратурою, слідчими органами. Раз уже прокуратура винесла таке рішення, що людина винувата, то судді, як правило, закріплюють це рішення прокуратури і слідчих органів вироком. Тобто, він попадає в суд у статусі підозрюваного. Ну, а раз ти попав у статусі підозрюваного... Якщо якимсь чином буде припинено справу, то ніяк не за відсутністю складу злочину.

Судді судів Донецької та Луганської областей рідше офіційно скаржилися на втручання, ніж у середньому по Україні.

З початку 2017 року Вища рада правосуддя веде відкритий реєстр повідомлень суддів про втручання в їхню діяльність³³. Його дані за 2017 рік свідчать, що з кожної з цих областей надійшло по 10 звернень суддів (це по 3 % від усіх повідомлень про втручання). Водночас середня по Україні кількість повідомлень з областей та м. Києва становила 13,4 заяви за рік.

У чотирьох випадках за заявами суддів з Донецької та Луганської областей Вища рада правосуддя відмовилася вживати заходи щодо забезпечення незалежності суддів, оскільки не визнала повідомлені обставини втручанням (систематичне оскарження учасником справи дій судді, законні дії Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури щодо судді). У восьми випадках Вища рада правосуддя відреагувала, у восьми – станом на кінець 2017 року – не відреагувала. Зокрема, Вища рада правосуддя відреагувала на повідомлення суддів про випадки: поширення учасником процесу недостовірної, на думку судді, інформації про нього

³³ Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/add_text/203.

з погрозами; телефонні дзвінки та смс-повідомлення щодо ухвалення конкретного рішення від особи, яка представилася представником Служби безпеки; відмову прокуратури вносити у реєстр повідомлення суддів про злочин, пов'язаний із втручанням у здійснення правосуддя; подання народним депутатом дисциплінарної скарги на суддю. Поки що без реакції Вищої ради правосуддя залишилися повідомлення суддів про звернення окремих народних депутатів до Служби безпеки з проханням перевірити їхні судові рішення на предмет сприяння сепаратизму; про оприлюднення персональних даних судді щодо її пов'язаності з неконтрольованою територією та її поїздки до РФ; про тиск від учасників процесу з метою домогтися конкретного судового рішення тощо.

Цікаво, що в 11 випадках з 20 судді скаржилися на втручання з боку представників державних органів – прокуратури, Служби безпеки, Національного антикорупційного бюро, Національної поліції, народних депутатів.

Статистичні дані:

ОФІЦІЙНІ СКАРГИ НА ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ
ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
СУДДІВ СУДІВ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Інколи як спроби впливу судді оцінювали подання дисциплінарних скарг щодо їхніх дій і навіть подання заяви про відвід. Кожне четверте повідомлення суддів стосувалося спроб притягнути їх до відповідальності за корупційні дії, що судді інтерпретували як тиск на них.

Аналіз показав, що втручання з боку прихильників так званих ДНР і ЛНР жодного разу не було предметом таких повідомлень. Натомість зустрічалися відомості про втручання на підтримку українських військовослужбовців та добровольців, обвинувачених у вчиненні злочинів.

Згідно з офіційними даними, працівників системи правосуддя з Донецької та Луганської областей частіше переслідують за кримінальні правопорушення, ніж в іншій частині України.

Корупція – явище, що серйозно підриває незалежність та безсторонність працівників системи правосуддя. Станом на початок 2018 року, згідно з даними сайту Національного антикорупційного бюро³⁴, Спеціалізована антикорупційна прокуратура передала до судів 27 справ щодо працівників судів, прокуратури та Служби безпеки, з них 12 справ – про отримання неправомірної вигоди суддями (дві справи щодо суддів з Луганської області). Ці справи перебувають на судовому розгляді – деякі по декілька років, лише в одній справі, щодо прокурора, суд постановив обвинувальний вирок на підставі угоди про визнання винуватості.

У 2017 році за поданням Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Вища рада правосуддя тимчасово відсторонила у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності чотирьох суддів з Донецької та Луганської областей, одного суддю – двічі (усього на цій підставі відсторонено 29 суддів)³⁵.

Також у цьому ж році Вища рада правосуддя прийняла 12 рішень про надання згоди на затримання / утримання під вартою судді – половина з них (6) стосувалися суддів Луганської і Донецької областей.

Статистичні дані:

ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД
СУДДІВ СУДІВ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Попри відсутність обвинувальних вироків, можна зробити обґрунтоване припущення, що корупція у цих областях у судах та органах правопорядку поширена не менше, а то й більше, ніж по Україні в цілому.

Трапляються випадки, коли особи, які своїми діями сприяли окупації частини території України, досі обіймають посади в органах, що забезпечують доступ до

34 Національне антикорупційне бюро України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/reestr-sprav>.
35 Повідомлення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя 2017 року [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/add_text/225.

правосуддя. Здебільшого це негативно позначається на результатах діяльності таких осіб щодо здійснення правосуддя.

На поширеність таких випадків вказували судді, прокурори, слідчі, адвокати, правозахисники під час анкетування. 57 % опитаних правозахисників, 22 % адвокатів, 5 % прокурорів, 3 % слідчих відомо, що таких випадків багато, і це заважає здійсненню правосуддя. Ще 20 % правозахисників, 12 % слідчих, 10 % прокурорів, 6 % суддів, 2 % адвокатів переконані, що такі випадки поодинокі, і це заважає здійсненню правосуддя. 9 % правозахисників, 12 % адвокатів, 6 % слідчих, 5 % прокурорів про такі випадки відомо, але вони вважали, що зазначені особи належно виконують свої функції. Водночас більшість суддів, прокурорів, слідчих і адвокатів зазначили, що про такі випадки їм невідомо або ж утрималися від надання відповіді.

Результати анкетування:

ПОШИРЕНІСТЬ ВИПАДКІВ, КОЛИ ОСОБИ, ЯКІ СВОЇМИ ДІЯМИ СПРИЯЛИ ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ДОСІ ОБІЙМАЮТЬ ПОСАДИ В ОРГАНАХ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Право-захисники
Таких випадків багато, і це заважає здійсненню правосуддя	0%	5%	3%	22%	57%
Такі випадки поодинокі, і це заважає здійсненню правосуддя	6%	10%	12%	2%	20%
Такі випадки наявні, але зазначені особи належно виконують свої функції	0%	5%	6%	12%	9%

2.4

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ З ПИТАНЬ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Під час анкетування 85 % суддів, 68 % прокурорів, 54 % слідчих, 96 % адвокатів і 76 % правозахисників зазначили, що з моменту збройної агресії РФ на сході України у своїй практиці зіштовхнулися з новими питаннями, пов'язаними з конфліктом.

Працівники системи правосуддя не мають належної підготовки з цих питань, а часом і взагалі достатньої підготовки для виконання їхніх завдань. Причиною цьому є різні чинники – брак досвіду, невмотивованість до роботи та підвищення кваліфікації, вади вищої освіти, добір не через конкурси, відсутність якісного законодавства і послідовної практики тощо.

Судья:

Судам загальної юрисдикції не вистачає досвіду в розгляді справ, пов'язаних з військовими злочинами.

Працівник офісу омбудсмена:

Возможно, необходимо усилить компетенцию судей, адвокатов, экспертов в делах, связанных с возмещением материального ущерба в результате обстрелов. Тут необходимо формировать единую судебную практику.

Адвокат:

Я думаю, что были бы актуальны тренинги по делам, когда речь идет об измене родине.

Під час фокус-груп найбільше нарікань викликала підготовка саме слідчих. Деякі прокурори зауважили, що їм навіть доводиться перебирати на себе окремі функції слідчих, аби досягати хоч якогось результату.

Прокурор:

У нас четыре следователя. Из них один реально понимающий, молодец, а остальные три вообще не понимают, что происходит. Один сидит весь в татуировках, серебряная цепочка – супермен, он не понимает, что вообще происходит. Один – робот. А один – ничего не делает. Мы сами делаем підозри, сами делаем акты, мы сами проводим следственные действия. Получается полностью следствие возлагается на процессуального керівника.

Правозахисники теж звертали увагу на низьку якість роботи слідчих. Часом це пов'язували з напливом нових, погано підготовлених кадрів, із невмотивованістю працювати старих кадрів.

Правозахисники:

Є фактичні докази, але вони настільки процесуально неправильно оформлені, що фактично, якщо іти чисто по процесу, то потрібно кожного злочинця виправдовувати, тому що не задокументовані. Безграмотно оформлено, не задокументовано, тому і говорять, що «у нас немає доказів». Це не означає, що їх немає. Вони є, але вони процесуально не оформлені.

... Вони не збирають докази, не проводять розслідування. Що стосується зони АТО, то там взагалі існує практика об'єднання справ і передача їх в інші органи. І потім загублення навіть матеріальних справ, що стосується поширення терористичних актів. Зокрема є випадки, коли ми теж не можемо знайти

кінців. ... Це поширена практика. Поліція передає СБУ, а СБУ передає вище по своїй структурі. І потім коли знаходиться справа, то в підсумку там, окрім заяви, нічого немає.

Навіть самі слідчі визнають погану підготовленість кадрів. Зокрема, звертають увагу на те, що чимало колективів сформовано з молодих фахівців, яким бракує досвіду. Фактично, слідчі часто не мають достатньої практичної підготовки для того, щоб виконувати свої функції, не кажучи уже про спеціальну підготовку щодо розслідування справ, що з'явилися у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Слідчі:

У очень многих людей нет опыта, у людей нет тех знаний. И их надо учить заново.

В Луганской области надо восстанавливать. Пока у нас здесь нет своего учебного заведения, которое выпускало, как раньше, тех специалистов, которые практиковали бы здесь на месте, в райотделах, и получали бы нужный опыт.

... Работает только молодежь. После окончания боевых действий, после освобождения города С. кто уволился, кого-то уволили. Коллектив очень сильно омолодился. Пришли молодые сотрудники с временно оккупированных территорий... . Поэтому коллектив – все молодежь, учить некому. Люди стараются после института приступать к работе, сталкиваются с такими вопросами, на которые ответить им почти никто не может. Работает молодой коллектив, которому есть к чему стремиться, и есть чему учиться.

Проблема в том, что приходят молодые неопытные кадры, которых нужно с нуля учить.

Так всегда было. Просто было время на это, а сейчас его просто нет.

Правозащитники, які брали участь у фокус-групі, звернули увагу також на недостатність спеціально підготовлених фахівців у військовій прокуратурі. Пояснюють це не лише тим, що вищі навчальні заклади майже не готують юристів, які би розбиралися у військовому законодавстві. А й тим, що у військову прокуратуру були відібрані не найкращі кадри, бо конкурсного добору не проводилося.

Правозахисник:

Є ще питання до роботи військової прокуратури... . Щодо підготовки, лише один факультет у Харківській юридичній академії військовий – 35-36 фахівців мають можливість випускати саме військових юристів. Тобто, коли формувалась ця військова прокуратура в 2014 році, 500 штатних одиниць і ці особи – цивільні юристи, але ті юристи, які раніше працювали в загальній прокуратурі, вони перейшли у військову. Мені сказали, що не було конкурсу. І було легше до військової прокуратури потрапити. Низька якість кадрів. Відповідно, це впливає на розслідування справ.

Правозахисники наводили приклади інертності й суддів щодо імплементації новел у судочинстві. Зокрема, через півроку після запровадження спрощеного порядку встановлення фактів народження та смерті в цивільному процесі деякі судді взагалі не знали про ці зміни. Деякі адвокати звертали увагу на кращу підготовку новопризначених суддів, порівняно з тими, хто давно працює в цій системі.

Адвокат:

К новым назначенным судьям, мне кажется, доверие возросло. Они больше стараются руководствоваться в своей практике международным и европейским законодательством. Есть практика суда в их решениях и постановлениях. А вот к тем, кто назначен пожизненно, особенно к председателям судов, которые достаточно давно работают в суде, – к ним доверие упало.

Прокурори звертали увагу на відсутність однакових підходів і послідовної практики судів щодо застосування законодавства у справах, зумовлених збройною агресією РФ. При цьому прокурори наголошували, що суди вищих інстанцій зазвичай усувалися від уніфікації судової практики у відповідних питаннях. Це створило стан невизначеності й ускладнило роботу слідчим органам та стороні обвинувачення.

У працівників системи правосуддя є величезний запит на спеціальну підготовку з проблематики, що постала у зв'язку з агресією РФ на сході України.

87 % суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів і правозахисників підтвердили доцільність проведення тренінгів, майстер-класів щодо діяльності в умовах збройного конфлікту. Майже половина опитаних (49 %) брали участь у таких навчаннях, 23 % не брали участь у них, бо нічого про них не знали, а ще 15 % – бо були завантажені. При цьому найгірше поінформовані про навчальні заходи судді та прокурори – 45 % суддів і 35 % прокурорів переконані, що такі тренінги не проводилися.

Найбільш зацікавлені у проходженні додаткових навчань судді, адвокати та правозахисники, значно менше – прокурори та слідчі (22 % прокурорів і 36 % опитаних слідчих відповіли, що з різних причин не відчувають потребу в таких навчаннях).

Результати анкетування:

ЗАЦІКАВЛЕНІСТЬ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ПІДГОТОВЦІ З ПРОБЛЕМАТИКИ, ЩО ПОСТАЛА У ЗВ'ЯЗКУ З АГРЕСІЄЮ РФ НА СХОДІ УКРАЇНИ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Право-захисники
Такі тренінги доцільні і брали в них участь	45%	31%	18%	80%	81%
Не знали про такі навчання	45%	34%	16%	7%	0%
Не брали участі через завантаженість	0%	7%	8%	0%	0%

Спеціалізовані програми підготовки з питань впливу російської збройної агресії на правосуддя з’являються, але зі значною затримкою.

Найбільша увага приділяється тематиці захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Протягом 2016-2017 років за підтримки Ради Європи проведено 24 тренінги з європейських стандартів надання правової допомоги внутрішньо переміщеним особам. Тренінги охопили понад 200 адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, та близько 200 працівників бюро правової допомоги³⁶.

Окремі навчальні заходи з цих питань були організовані й для суддів. За даними Національної школи суддів, до програм підготовки суддів включено низку тематичних лекцій, семінарів, круглих столів, тренінгів, зокрема з таких тем: «Роль судів у гарантуванні поваги до прав людини із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права», «Огляд ініційованих Україною справ проти Російської Федерації», «Доступ до правосуддя жертв сексуального та ґендерно-обумовленого насильства, постраждалих внаслідок конфлікту», «Примирення у пов’язаних з конфліктом справах», «Тортури та захист постраждалих» тощо.

У 2018 році заплановано проведення тренінгів (по 6 академічних годин) щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб та населення, що постраждало від конфлікту, для суддів окружних загальних та адміністративних судів, суддів судових палат у цивільних справах апеляційних судів.

Також з 2018 року у межах курсів підвищення кваліфікації особливості розгляду справ про злочини проти основ національної безпеки України та військові злочини вивчатимуть судді окружних загальних судів і судових палат у кримінальних справах апеляційних судів. А судді судових палат у цивільних справах апеляційних судів матимуть заняття щодо здійснення цивільного судочинства в умовах особливого режиму (у період проведення антитерористичної операції) та застосування Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 2 вересня 2014 року. Однак тривалість відповідних занять встановлена в межах двох академічних годин³⁷.

Спеціальна підготовка прокурорів за такими напрямками не проводиться. За даними Національної академії прокуратури України, лише під час підвищення кваліфікації військових прокурорів гарнізонів, які здійснюють повноваження у сфері кримінальної юстиції, та спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора розглядають питання щодо підготовки прокурором матеріалів для Міжнародного кримінального суду. Національна академія прокуратури України видала накладом у 110 примірників настільну книгу для військових прокурорів, де серед інших питань розглядаються особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів і стандарти розслідування міжнародних злочинів³⁸. У відкритому доступі відсутня інформація щодо проведення подібних тренінгів для слідчих.

36 Тренінги «Захист прав внутрішньо переміщених осіб» проведено для адвокатів в Донецькій та Луганській областях [Електронний ресурс] // Офіс Ради Європи в Україні. – Режим доступу: <https://goo.gl/BtXS34>.
37 Стандартизовані програми підготовки [Електронний ресурс] // Національна школа суддів України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://nsj.gov.ua/training/judges/standartizovani-programi-pidgotovki>.
38 Настільна книга військового прокурора: наук.-практ. посіб. / [М. В. Балан та ін.]. – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2017. – 529 с.

Водночас правозахисники під час фокус-групи, вважаючи недостатніми заходи стосовно підготовки працівників системи правосуддя, висловлювали пропозицію щодо запровадження окремих судів чи підрозділів, які би спеціалізувалися на справах, зумовлених збройним конфліктом.

Правозахисник:

Нужно все-таки пролоббировать создание каких-то специализированных судов или коллегия судей, которая специализировалась бы именно на этих делах, на делах, связанных с АТО, либо с военными, либо уголовная часть и гражданская.

Більше того, під час анкетування 79 % опитаних правозахисників підтримали створення судів або спеціальних судових палат із залученням іноземних суддів, прокурорів, слідчих та експертів з відповідним досвідом. Серед слідчих прихильників цієї ідеї – 61 %, адвокатів 47 %, серед прокурорів – 27 % і найменше прихильників серед суддів – лише 10 %.

Результати анкетування:

ПІДТРИМКА ІДЕЇ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ФАХІВЦІВ ПРАЦІВНИКАМИ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

2.5 МАТЕРІАЛЬНЕ ТА ІНШЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Належні умови праці та побуту зазвичай слугують однією з передумов ефективного виконання завдань працівниками сектору правосуддя.

Працівники органів правосуддя у Донецькій та Луганській областях менш задоволені матеріально-технічним забезпеченням їхньої діяльності, ніж у столиці. Після початку російської агресії умови їхньої роботи здебільшого погіршилися. Найгірша ситуація із забезпеченням діяльності слідчих поліції.

Однакова кількість суддів і прокурорів (58 %), які працюють у Донецькій та Луганській областях, визнали достатнім матеріально-технічне забезпечення їхньої діяльності.

Водночас 42 % суддів і прокурорів відчували брак необхідних ресурсів (для порівняння: у м. Києві таких є 23 % суддів і 22 % прокурорів). При цьому приблизно троє з кожних чотирьох суддів, які вважали недостатнім матеріально-технічне забезпечення, визнали, що з моменту збройного конфлікту матеріально-технічні умови погіршилися, тоді як лише один із чотирьох помітив покращення ситуації за останній рік. І навпаки – приблизно троє з кожних чотирьох прокурорів, які вважали недостатнім матеріально-технічне забезпечення, визнали покращення ситуації за останній рік роботи. Під час інтерв'ю судді зазначали, що не вистачає залів для своєчасного здійснення судочинства, оскільки не завжди достатньо приміщень та інших ресурсів для забезпечення нормального процесу.

Суддя:

Залов не хватает. Здание рассчитано на 7 человек. По штату – 11. В Беловодске вообще на 3 судей рассчитано, 6 сейчас. У них 2 зала на 6 судей. И от этого нарушаются сроки. Мы, конечно, стараемся их не нарушать, но, если ты приходишь, а тебе говорят, что там коллегия, там коллегия... И это все на целый день с видео-конференцией. Кроме, как отложить это на следующий день, не получится.

Кардинально інші оцінки слідчих. 84 % слідчих, які працюють у Донецькій та Луганській областях, не задоволені матеріально-технічним забезпеченням їхньої діяльності повністю (у м. Києві таких, до прикладу, 75 % з числа опитаних).

При цьому майже 40 % тих слідчих, хто вважав недостатнім матеріально-технічне забезпечення, визнали, що ситуація була такою і до початку збройного конфлікту. 34 % визнали, що з моменту збройного конфлікту матеріально-технічні умови погіршилися, тоді як 26 % помітили покращення ситуації за останній рік (у Києві покращення ситуації за останній рік помітили 56 % слідчих, які висловили невдоволення матеріально-технічним забезпеченням).

Результати анкетування:

ЧАСТКА ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ, ЯКІ ВВАЖАЮТЬ НЕДОСТАТНІМ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

	Судді	Прокурори	Слідчі
Донецька область	42%	42%	84%
Луганська область	42%	42%	84%
Київ	23%	22%	75%

Ці дані підтверджуються результатами фокус-груп, де було помітно, що судді та прокурори більш задоволені матеріально-технічним забезпеченням своєї роботи (хоча не всі), а слідчі переважно не задоволені.

Суддя:

А я не считаю, что это проблема. У нас в пятиэтажном здании каждому судье, который пришел к нам из Донецка, был выделен кабинет, каждого мы обеспечили компьютером и всем необходимым. У нас есть конвойная машина, нет недоокупа подсудимых конвоем. Поэтому я не считаю это проблемой.

Правоохоронники, які моніторили роботу судів, не зафіксували серйозних проблем із матеріально-технічним забезпеченням. Нестачу матеріально-технічних ресурсів для забезпечення потреб працівників суду для ефективного виконання своїх обов'язків відмічено принаймні у 14 судах Донецької та Луганської областей (27 %). Переважно працівникам судів не вистачає комп'ютерної техніки, окремі працюють з власною. В окремих судах приміщення незручні для відвідувачів, з маленькими залами судових засідань. Але найбільша проблема в судах – з місцями утримання обвинувачених, які перебувають під вартою і яких доставляють до суду. Відповідно до результатів моніторингу в 17 судах (33 %) конвойні приміщення відсутні або ж не можуть використовуватися за призначенням, через що обвинувачені, якщо доставлені на засідання, змушені чекати в автомобілях конвою.

Правоохоронники:

Материально-техническое обеспечение везде было отличным: и компьютеры, и ксероксы, бумага. Это все суды, которые я мониторил. Проблема всегда в судах была – это места удержания. Во многих судах, когда я спрашивала, говорили, что ключ потеряли, то показывали какую-то дверь, я же, естественно, искала завхоза, чтобы туда проникнуть. Проникала. Короче говоря, там ничего не было. Ни о какой защите прав человека. Его привезли в 10 часов, суд идет. Допустим, он должен умыться, позавтракать или хотя бы пообедать, ничего этого нет. Человека привезли в грязное какое-то помещение метр на метр, закрыли. По закону там же и конвойный должен через стену быть, и окошко, – ничего этого там нет.

Якось воно традиційно пішло: таке приміщення є, але воно не використовується. Воно не потрібно ні конвою, ні суддям. І виходить так, що підсудний сидить або в машині, або в клітці в залі суду. І він просто сидить на іншому засіданні в клітці (а ми спілкувалися з підсудними) тому що, йому краще тут сидіти, ніж в боксіках.

Конечно, от меня это все [де тримають обвинувачених] скрывали. Сидели они в машине обычной и в холоде, и по жаре. Машина – металл, все горячее. Доходило до абсурда, что я спрашивал конвойных: можно мне пообщаться? – Да, пожалуйста. Спрашиваю их, а они говорят: а мы вообще уже сутки не ели. Поднимаю вопрос: почему так? – Сейчас покормим. Пошли в магазин что-то купили.

На переконання правоохоронників-моніторів, які брали участь у фокус-групі, вирішити ці питання на місцях можливо навіть у межах наявного фінансування. Адже це залежить передусім від бажання голови суду. Як позитивний приклад наводять один із судів на

Луганщині, де є приміщення для групового, а також окремого тримання обвинувачених, з окремим входом. Є мікрохвильова піч, чайник – обвинувачених годують.

Умови роботи суддів і працівників прокуратури зазвичай значно кращі, ніж слідчих. Звісно, це демотивує слідчих.

Слідчий:

Если вы придете в прокуратуру, у них хорошее обеспечение. У всех – служебные компьютеры, принтеры. Бумагу им выдают. В прокуратуре почему-то занимаются этим. А вот почему-то в полиции этим не занимаются. В прокуратуре попросили: «Заедьте, заберите нашу бумагу». Заезжаем, а в ящиках: туалетная бумага, салфетки, освежитель воздуха. Ну, просто...

Слідчі нарікали на незручні кабінети, відсутність або зношеність службового автотранспорту, недостатність оргтехніки і витратних матеріалів, брак паливно-мастильних матеріалів, які їм часто доводилося купувати за власний рахунок.

Слідчий:

А у нас в органах человек приходит, ему дали стол – и все. И ты несешь свой компьютер-ноутбук, несешь свой принтер и начинаешь работать. Сам купил себе бумагу, сам заправь и работай. И эта проблема была еще до войны. Она была, и есть, и не решается. Денег нет.

Відгуки слідчих про приміщення районних відділів поліції залежно від місцезнаходження дуже відрізняються.

Слідчі:

У нас разбомбило районное отделение в Станице Луганской вообще, и нас переселили в какой-то банк. Мы все в одной комнате сидим. Там – уголовный розыск, там – следствие, там – участковый, там – кадры. Все – в одной комнате.

Нам обещают дать помещение райотдела, но не знаю, в каком году это будет. Может, когда мы выйдем на пенсию.

Хочу добавить еще. У нас в районном отделении такая ситуация: помещение не отремонтировано, в кошмарном состоянии, капает со стен, не хватает стульев, компьютерной техники. Следственный изолятор закрыт. И в помещениях очень холодно.

Дехто з учасників фокус-груп казав, що в приміщеннях райвідділів проводиться ремонт, все відновлюється, фінансування на це, хоч і невелике, але виділяється. Були й позитивні приклади – з Донецької області.

Слідчий:

У нас каждый следователь в отдельном кабинете, максимум два следователя находятся в одном кабинете. Ремонт сделан. Работай – не хочу, как говорится.

Материально-техническое обеспечение нормальное. Транспорт работает в дежурной части.

Чим ближче слідчий працює до лінії розмежування, тим більше нарікань. Часто слідчим потрібно долати значні відстані (навіть у 150-300 км за один раз), аби отримати погодження прокурора чи судді на проведення слідчих дій або вжиття забезпечувальних заходів.

Слідчі:

Проблема обеспечения автотранспортом. ... Такие подразделения, которые занимаются расследованием криминальных проваджен, это старый автотранспорт, который был, и то, что не забрали.

В основном – на своих, и при этом никакого обеспечения бензином, топливом практически нет.

Было время, Киев выделил б/у автомобили в 2014-2015 годах, они стали на ремонт.

Каждый автомобиль в день по 400-500 километров наматывает.

Да, дороги плохие. Поэтому транспорт очень быстро изнашивается: два-три года, и все.

У нас и конвоя, как такового, вообще нет. Конвоировать вообще довольно сложно. Есть одна дежурная машина, одна на весь район. И она уже много раз в ремонте была. А те машины, которые новые выдали, начальство на них ездит.

Сел на автобус с задержанным человеком, которого ты хочешь арестовать, содержать под стражей, сел на автобус и поехал. На обычном автобусе. Без наручников, без ничего. А потом ждешь, когда его конвой заберет. А конвой за 150 км едет из Б., чтобы забрать одного человека.

Також слідчі нарікали на труднощі у застосуванні негласних слідчих дій. Для виготовлення клопотань до суду про застосування таких дій потрібен спеціальний захищений комп'ютер. Далеко не всі слідчі мають доступ до такого комп'ютера, тому часто клопотання виготовляють письмово від руки.

Слідчий

Я клопотання неделю писал. Там полный комплект, много копий. И это не на компьютере, а от руки.

Після того, як прокурор погодить таке клопотання, його має передати з прокуратури в апеляційний суд спеціальна служба, яка робить це раз на тиждень. Внаслідок тривалих бюрократичних процедур сенс у проведенні негласних слідчих дій інколи втрачається.

Судді під час інтерв'ю звернули увагу на відсутність жіночого блоку в СІЗО в містах, де розташовані місцеві суди в Луганській області. Відсутність можливості тримати жінок у місцевому СІЗО вимагає окремої логістики при організації перевезення обвинувачених жінок на судові засідання. Це ускладнює розгляд справ, оскільки організація судового засідання має бути підлаштована під транспортування обвинувачених жінок з іншої області.

Суддя:

А женского блока в СИЗО нет. Чтобы этапировать – это ближайшее Харьковское СИЗО. Не каждый день... Есть расписание. Они привозят их... Подстражные дела, если женщины, то... А если коллегия – надо с тремя согласовать...

Забезпечення житлових та інших побутових потреб викликає найбільше незадоволення у працівників системи правосуддя.

За результатами анкетування лише 1 % суддів, 8 % прокурорів і 16 % слідчих, які працюють в Донецькій та Луганській областях, вважають задовільним житлове забезпечення спеціалістів, які працюють в зоні АТО. Ці незначні відсотки опитаних переконані, що житло є доступним та фінансово посильним (судді та прокурори) або надається державою (слідчі). Переважна більшість опитаних визнала, що знайти житло складно, офіційні договори про оренду житла не укладаються, оренда є надто дорогою.

Результати анкетування:

ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

442
грн

щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам на оплату житлово-комунальних послуг

Учасники фокус-груп були одностайними, що у зв'язку з переїздом великої кількості людей з окупованих територій на контрольовану урядом територію ціни на оренду житла значно зросли. Розмір заробітної плати судді хоч і дає змогу винайняти квартиру й оплачувати комунальні послуги (7-8 тисяч грн. на місяць), але для багатьох суддів на це йде половина місячної платні. Уряд компенсує лише 442 грн. Але найгірша ситуація з працівниками апаратів судів, які отримують невелику заробітну плату, якої не вистачає на оренду окремого житла. Така ситуація лише сприяє відтоку кадрів.

Судді:

Я вынуждена практически каждые полгода менять жилье. Либо продают это жилье, либо повышают плату за это жилье, которую мы не можем показать в своих декларациях, потому что никто не хочет с нами заключать официальный договор, потому что они эти доходы должны показать в налоговую и уплатить

с них податок, но к этому ни один житель К... не стремится. Выход один: платить наличкой.

... Ладно, у судей зарплаты, но есть аппарат, у которого зарплата оставляет желать лучшего.

... Наши работники вынуждены проживать по 4-6 человек в одной квартире, чтобы совместить аренду с коммунальными платежами.

Некоторые уволились и вернулись на те территории.

Это при том, что люди проработали по 5-7 лет в суде, они знают систему, они квалифицированные специалисты. Все равно идет отток кадров, потому что жизнь проходит, замуж не выходят, детей не рожают, не женятся. Кто-то смог семью перевести, а кто-то – не смог семью перевести.

Мы обращались к Министру финансов официально по поводу возможной оплаты жилья. Ссылались на разные нормативные документы. У нас есть четкий отказ.

Серед слідчих багато переселенців, переважно вони або винаймають квартири, або мешкають у родичів. Внутрішньо переміщеним особам держава надає щомісячну адресну допомогу для покриття витрат на проживання, розмір якої доволі малий. За твердженням слідчих – учасників фокус-груп – поступово проблему житла держава почала вирішувати. Деякі слідчі отримали службове житло, але це невеликий відсоток (10-15 %).

Слідчий:

Что касается г. Старобельска – здесь возможности предоставить жилье нет. Новые дома здесь не строятся и, соответственно, нет жилой площади. Я знаю, что в Северодонецке сотрудники получали квартиры. В прошлом году и в этом году.

Серед варіантів вирішення житлової проблеми учасники фокус-груп називали можливість реставрації великої кількості нежилых приміщень, закинутих гуртожитків та перетворення їх у службове житло, а також виділення доступних кредитів для індивідуального будівництва житла.

Щодо заробітної плати, то судді та прокурори зазвичай отримують у півтора-три рази вищі зарплати, ніж слідчі, тож рідше нарікають її на низький розмір. Працівники апаратів судів і слідчі вкрай незадоволені розмірами заробітної плати.

Для багатьох слідчих із великим стажем роботи стимулом залишається можливість отримувати, крім заробітної плати, пенсію. Відносно високі розміри пенсій є одним із чинників, що стримують від звільнення. Також слідчі, які працюють на лінії розмежування, повинні отримувати доплати до заробітної плати. Однак під час фокус-групи з'ясувалося, що такі доплати слідчі отримують у Луганській області, а в Донецькій – ні. Учасники фокус-групи дійшли висновку, що отримання цих доплат залежить від добросовісності обласного керівництва поліції.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1

Велика кількість судів Донецької та Луганської областей є недоукомплектованими. Для цього були як загальні причини, так і специфічні – зумовлені збройним конфліктом (проблеми в організації побуту на новому місці, загрози фізичній безпеці, відсутність резерву кадрів тощо).

Дві третини опитаних суддів у Донецькій та Луганській областях вважали, що навантаження на них у зв'язку зі збройним конфліктом зросло, хоч середньостатистичне навантаження на суддів судів у Донецькій та Луганській областях менше, ніж у середньому по Україні, за винятком місцевих загальних судів.

Кадровий голод відчутний також в органах прокуратури та, особливо, слідчих підрозділах поліції. Недостатність слідчих поліції поблизу лінії розмежування фактично паралізувала розслідування більшості кримінальних проваджень.

Переважна більшість прокурорів Донецької та Луганської областей зазначили про зростання навантаження у зв'язку зі збройним конфліктом, але таке воно не є значним. Водночас понад половину слідчих поліції Донецької та Луганської областей зіштовхнулися із суттєвим збільшенням навантаження, що погіршило результативність розслідування. Ця проблема посилюється з наближенням до лінії розмежування. Розслідування кримінальних справ також ускладнює величезна завантаженість експертних установ.

У зв'язку зі збройним конфліктом зросло навантаження на адвокатів системи безоплатної правової допомоги. Особливо це стало відчутним у Луганській області.

2

Спостерігаються серйозні проблеми у забезпеченні незалежності та безсторонності суддів, прокурорів та слідчих з Донецької та Луганської областей.

Найбільш поширеною формою впливу на правосуддя судді з Донецької та Луганської областей назвали вплив через загрози рідним, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, прокурори – залежність від політичної кон'юнктури та тиск з боку місцевої влади, а слідчі, адвокати й правозахисники – корупцію.

Зафіксовані випадки затримання суддів на контрольованій РФ території ОРДЛО. Наявність у суддів родичів чи цінного майна на неконтрольованій території негативно впливає на судочинство. Водночас судді судів Донецької та Луганської областей рідше офіційно скаржилися на втручання, ніж у середньому по Україні.

У зв'язку із розглядом справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, судді та прокурори побоюються за власну безпеку. Більше того, особи, які своїми діями сприяли окупації

частини території України, досі обіймають посади в органах, що забезпечують доступ до правосуддя. Здебільшого це негативно позначається на результатах діяльності таких осіб щодо здійснення правосуддя.

3

Працівники системи правосуддя не мають належної підготовки з міжнародного гуманітарного права, а часом і взагалі достатньої підготовки для виконання своїх завдань. Причиною цього є різні чинники: брак досвіду, невмотивованість до роботи та підвищення кваліфікації, вади вищої освіти, добір не через конкурси, відсутність якісного законодавства і послідовної практики тощо.

Водночас у працівників системи правосуддя є величезний запит на спеціальну підготовку з проблематики, що постала у зв'язку з агресією РФ на сході України. Спеціалізовані програми підготовки з питань впливу російської збройної агресії на правосуддя з'являються, але із значною затримкою.

4

Працівники системи правосуддя у Донецькій та Луганській областях менш задоволені матеріально-технічним забезпеченням своєї діяльності, ніж у столиці. Після початку російської агресії умови їхньої роботи здебільшого погіршилися. Найгірша ситуація із забезпеченням діяльності слідчих поліції.

Найбільше незадоволення у працівників системи правосуддя викликає забезпечення житлових та інших побутових потреб.

Для комплексного вирішення зазначених проблем **доцільно:**

■ провести заплановане укрупнення судів, заповнити вакантні посади суддів, прокурорів та слідчих на сході України, в тому числі шляхом переведення з інших областей (*уповноважені органи – Державна судова адміністрація України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя, Президент України*);

■ організувати спеціальну підготовку для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, зокрема щодо міжнародного гуманітарного права та механізмів подолання непослідовної практики застосування закону (*уповноважені установи – заклади підготовки та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів із залученням міжнародних та національних експертів*);

■ суддівській спільноті розробити процедури уникнення розгляду суддями, які мають зв'язки з окупованими територіями, будь-яких справ, які пов'язані зі збройним конфліктом; рекомендувати суддям уникати поїздки на окуповану територію (*уповноважений орган – Рада суддів України*);

■ розробити і схвалити концепцію та необхідні законодавчі акти щодо запровадження спеціалізованого суду для розгляду справ про міжнародні злочини із залученням

міжнародних суддів (як присяжних), а також міжнародних прокурорів та слідчих, впровадити відповідні рішення після деокупації Донбасу (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Рада з питань судової реформи /консультативно-дорадчий орган при Президентові України/, Верховна Рада України);

■ впровадити державну програму підтримки працівників системи правосуддя, які переселилися з окупованих територій, а також тих, які працюють в умовах, пов'язаних із підвищеним ризиком для життя (уповноважені органи – Кабінет Міністрів України, Державна судова адміністрація України, Верховна Рада України).

3 ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ

3.1 МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМКИ ПРАВОСУДДЯ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Українське законодавство виявилось не готовим для швидкого реагування на виклики, зумовлені збройною агресією РФ проти України.

Жодних інструкцій, як діяти органам системи правосуддя в умовах бойових дій, законодавство не містить.

Після захоплення проросійськими сепаратистами ключових органів державної влади в Донецькій і Луганській областях навесні 2014 року Україна вжила певні заходи щодо евакуації прокуратури і органів правопорядку, але суди залишалися працювати. Суди якийсь час продовжували працювати навіть в умовах окупації і під обстрілами. Вони були дезорганізовані, оскільки не мали відпрацьованого алгоритму дій на цей випадок і не було будь-яких вказівок чи рекомендацій зі столиці.

Суддя:

Люди, які звикли до мирного життя, в якийсь момент опиняються посеред війни. Звичайно, багато хто виїхав. А ті, хто залишився, не знали, як себе поводити. Ми були на роботі в суді, але люди не з'являлися, а справи майже не

надходили. Хоча восени 2014 року місто Попасна періодично потрапляло під обстріли, ситуація в суді почала потроху вирівнюватися.

... Пам'ятаю, як ішов з роботи після одного із обстрілів. Дивлюся – дим, а неподалік діти грають у футбол. Це якийсь сюрреалізм, в який самому було важко повірити. Однак такою була реальність. Тому не дивно, що люди тоді знову почали звертатися до судів для вирішення своїх питань.

... Потім з середини січня 2015 року почалася найбільш гостра фаза жорстоких боїв за Дебальцеве. Попасна знаходиться неподалік від нього. Я не знаю, з якою метою, але терористи дуже сильно на той час обстрілювали й нас. Війна у місті досягла свого піку. Тому виїхало набагато більше людей, аніж влітку 2014-го. Однак наш суд продовжував працювати. Правда, не у звичайному режимі. Дехто із працівників нашого апарату також поїхали. Інші для цього не мали коштів, тому залишилися...

... Мене тримала робота. Ми, насправді, думали, чи припиняти функціонування суду. Деякі із тих, які знаходилися у прилеглий зоні (як і наш), закрилися. Але ми усвідомлювали: якщо також так вчинимо, то регіон залишиться без правосуддя³⁹.

Від початку російської агресії виникло багато проблем, що потребували реакції законодавця, частина з яких залишилася невирішеною досі. Зазвичай реакція законодавця була запізнілою.

Після окупації ОРДЛО законодавець вжив заходів, щоб мешканці окупованих територій мали доступ до судів на контрольованій українським урядом території.

Перші рішення, які дещо заповнили законодавчий вакуум, з'явилися лише 12 серпня 2014 року. Закон «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»⁴⁰ (набрав чинності 20 серпня того ж року) на час проведення антитерористичної операції змінив територіальну підсудність судових справ, підсудних судам, розташованим у районі проведення антитерористичної операції, та підслідність кримінальних правопорушень, вчинених у районі проведення антитерористичної операції.

Таким чином, за розпорядженнями голів вищих судів підсудність 60 судів Донецької та Луганської областей була перерозподілена між іншими судами цих і навіть сусідніх областей. Працівникам цих судів було запропоновано перевестися до інших судових органів, що функціонували на контрольованій українським урядом території. Однак судді не могли це зробити, бо не працювала Вища кваліфікаційна комісія суддів, від якої залежало прийняття відповідних рішень, – її члени потрапили під люстрацію, а нові не були призначені. Рада суддів України у грудні 2014 року запровадила тимчасовий механізм прикріплення суддів, які переїхали з окупованих територій, до інших судів⁴¹.

39 Москалюк О. Кандидат у судді ВС Микола Мазур: «Пам'ятаю, як ішов з роботи після одного із обстрілів. Дивлюся – дим, а неподалік діти грають у футбол» [Електронний ресурс]. // Цензор.НЕТ. – 2017. – 09 листопада. – Режим доступу: <https://censor.net.ua/r462097>.

40 Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2009.

41 Рішення Ради суддів України №76 від 22 грудня 2014 року щодо тимчасового прикріплення суддів судів Донецької та Луганської областей [Електронний ресурс] // Рада суддів України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/site/download?doc=L3VwbG9hZHMvZG9jdW1lbnRzL3Jpcy03Ni0yMzEyMjAxNC5wZGY=>.

Це давало можливість їм отримувати заробітну плату, але не здійснювати правосуддя. Згодом такий механізм був легалізований законом⁴². А пізніше трансформований у механізм тимчасового відрядження судді з одного суду до іншого, що передбачало не лише одержання суддівської винагороди, а й можливість здійснювати правосуддя в іншому суді⁴³. Але й ці механізми на практиці працювали з великими труднощами. Навіть у 2017 році не було вирішене питання щодо переведення всіх суддів, які виявили бажання перевестися з судів, що залишилися на окупованих територіях. Для забезпечення належного переведення таких суддів на постійне місце роботи до інших судів без конкурсу Вища рада правосуддя вже на підставі зміненого законодавства видала формальне рішення⁴⁴ про припинення роботи 48 місцевих загальних судів Донецької та Луганської областей, що не працювали у зв'язку з окупацією з 2014 року.

Інший спосіб забезпечення здійснення правосуддя судами, які опинилися на окупованій території, була зміна їх місцезнаходження. Це дало можливість не вирішувати питання про переведення суддів і працівників апаратів. Так, 12 листопада 2014 року Президент України змінив місце розташування семи найбільших судів, які знаходилися в Донецьку та Луганську (місцевих і апеляційних господарських і адміністративних судів, а також апеляційних загальних судів).

Щоправда, внаслідок запізнілості рішень центральних органів влади переважна більшість судових справ залишилася на окупованій території, а інфраструктуру судів, переведених з цієї території, довелося створювати з нуля, а це зайняло від декількох місяців до більш як півроку.

Водночас Європейський суд з прав людини у справах «Хлєбик проти України» і «Цезар та інші проти України» визнав, що Україна вжила всіх заходів, що їй доступні, для організації роботи своєї системи правосуддя в умовах конфлікту, зважаючи на перешкоди, з якими довелося стикнутись органам української влади⁴⁵.

Електронне судочинство, яке має бути запроваджене на підставі закону від 3 жовтня 2017 року⁴⁶, передбачає ведення і зберігання матеріалів судових справ в електронному вигляді. Згодом це може запобігати втраті судових справ і виконавчих документів, але це питання невизначеної у часі перспективи і воно не вплине на минулі відносини.

42 Пункт 10 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» // Відомості Верховної Ради України. – 2015 – №18-20. – Ст. 132.

43 Див. ст. 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»// Відомості Верховної Ради України. – 2016 – № 31. – Ст. 545.

44 Рішення Вищої ради правосуддя «Про припинення роботи судів у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами» від 25 січня 2018 року [Електронний ресурс] // Вища рада правосуддя : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.vru.gov.ua/act/13046>.

45 Див. Рішення Європейського суду з прав людини у справах «Хлєбик проти України» від 25 липня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/case-of-khlebik-v-ukraine-1-ukr-ed/168073831f>, «Цезар та інші проти України» від 13 лютого 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180845>.

46 Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст.436.

З ініціативи Президента відновлена військова прокуратура. Задекларована можливість створення військових (воєнних) судів.

Як відомо, з 2012 року у зв'язку з прийняттям нової редакції КПК України були ліквідовані військові прокуратури. Однак в умовах військової агресії Росії територіальна структура, принципи комплектування (за рахунок цивільних осіб) та організаційні засади діяльності органів прокуратури не відповідали ступеню загроз державі в оборонній сфері. Тому 14 серпня 2014 року Парламент прийняв закон, яким у структурі прокуратури відновлено військові прокуратури⁴⁷. Ці положення повторено і в новому Законі «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року.

До військових прокуратур належать Головна військова прокуратура як структурний підрозділ Генеральної прокуратури, військові прокуратури регіонів, військові прокуратури гарнізонів.

У серпні 2015 року Генеральний прокурор створив військову прокуратуру сил АТО як регіональну прокуратуру. Її діяльність поширено на декілька областей: Харківську, Донецьку та Луганську. Якщо в певних адміністративно-територіальних одиницях внаслідок виняткових обставин не діють звичайні органи прокуратури, виконання їх функцій може покладатися на військові прокуратури.

Станом на кінець 2014 року штатна чисельність органів військової прокуратури становила 702 одиниці (з них 639 прокурорсько-слідчих посад), 2015 року – 837 одиниць (з них 659 прокурорсько-слідчих посад), 2016 року, – 958 одиниць (з них 668 прокурорсько-слідчих посад), кінець 2017 року – 974 одиниці (з них 677 прокурорсько-слідчих посад).

Військова прокуратура передусім повинна забезпечувати розслідування і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням військових та інших кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, підтримання державного обвинувачення у цих справах.

На жаль, як з'ясувалося згодом, потенціал військових прокуратур часто використовувався не за призначенням. Замість того, щоб виявляти та розслідувати усі злочини, вчинені військовослужбовцями, військові прокурори обмежились лише військовими злочинами (залишивши розслідування загальнокримінальних злочинів військовослужбовців слідчим Національної поліції, що серйозно вплинуло на якість і строки їх розслідування і на дотримання законності у військах). Натомість зайнялись розслідуванням злочинів, вчинених цивільними особами (корупційних, господарських злочинів, злочинів проти власності та ін.), причому тих, що вчинялися не лише в зоні АТО, а по всій Україні⁴⁸. Так, наприклад, у 2016 році військові прокуратури направили до суду в 12 разів більше проваджень про загальнокримінальні службові злочини, ніж про військові службові злочини⁴⁹.

47 Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про прокуратуру“ щодо створення військових прокуратур» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2013.

48 Банчук О. Свобода, яку ми втрачаємо // Дзеркало тижня. – 2017. – 21 квітня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/svoboda-yaku-mi-vtrachayemo-240491_.html.

49 Див. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2016 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820&c=edit&_c=fo; Фейсбук-сторінка Анатолія Матиоса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/MatiosAnatolii/posts/739321182885671>.

Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури, військові прокуратури направили до суду, наприклад, за 2016 рік, 259 проваджень про загальнокримінальні злочини у сфері службової діяльності й лише 36 проваджень про військові службові злочини.

Прокурор:

Є частина десята статті 216 КПК України, що визначає правила підслідності, відповідно до якої прокурор може самостійно визначити підслідність справи. Зараз військова прокуратура дуже часто використовує цю норму, але користується, на мій погляд, в не дуже потрібному напрямку – справи щодо податків, хабарників-поліцейських, лісників. Головний військовий прокурор, який за посадою є заступником Генерального прокурора, дуже активно користується цим правом. Але справи щодо вбивств, «дивних» самогубств, гвалтувань, пограбувань в зоні АТО, які вчинені військовослужбовцями, розслідує поліція. Військова прокуратура не бажає розслідувати ці справи. Що «цікаво» то і розслідують, навіть якщо це вчинили не військовослужбовці. Якщо в позаминулий рік (2015) таких справ, не за своєю підсудністю було 37 % від кількості обвинувальних актів направлених до суду, то в минулий рік – 52 %. Дуже багато справ, які, на мою думку, військової сфери взагалі не стосуються.

Крім того, законом від 18 січня 2018 року⁵⁰ Генеральному штабу Збройних Сил України для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ надано повноваження за погодженням з відповідними керівниками залучати та використовувати сили і засоби (особовий склад та спеціалістів, матеріально-технічні засоби) військової прокуратури. Таке повноваження узалежнює прокуратуру від військового командування, що не відповідає конституційним принципам організації прокуратури.

У березні 2017 року Президент повідомив, що планує *“запропонувати відновлення спеціальних військових судів відповідно до існуючих міжнародних практик”*⁵¹. На його думку, оцінювати дії командирів у бойовій обстановці повинні військові спеціалісти, військові експерти і військові судді, а не цивільні. Рішення військових судів не будуть ставитися під сумнів самими військовослужбовцями.

Приводом для цієї заяви стало засудження до позбавлення волі генерала, дії якого призвели до втрати військово-транспортного літака і загибелі військовослужбовців (літак був збитий терористами). Однак обвинувальний вирок у цій справі був результатом розслідування і підтримання державного обвинувачення військовою прокуратурою, відновлення якої також ініціював Президент. Тому мотивація цієї пропозиції виглядає непослідовною, адже не виключає можливості критики Президентом згодом і вироків військових судів, що будуть результатом діяльності військової прокуратури.

50 Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого.

51 Допис на фейсбук-сторінці Петра Порошенка від 28 березня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/petroporoshenko/photos/a.474415552692842.1073741828.474409562693441/97656530581195>.

У листопаді 2017 року Президент повідомив про плани внести до Парламенту проект закону про воєнний суд⁵².

Концепція формування і функцій військового чи воєнного суду (судів) наразі невідома. Ймовірно, вона може наслідувати досвід держав, які передбачили можливість утворення воєнних судів у воєнний час.

Військові суди функціонували в Україні до 2010 року. Розглядали спори за участі військовослужбовців, а в останні роки лише кримінальні справи. Судді цих судів перебували на військовій службі, мали додаткове забезпечення як військовослужбовці. Україна відмовилася від них, оскільки в умовах мирного часу вони не були потрібні й постійно поставало питання про невідповідність їх вимогам щодо незалежності суддів.

Парламент вживав заходи щодо підвищення ефективності кримінальних проваджень, деякі з них – із сумнівним під кутом зору конституційності обмеженням прав людини.

12 серпня 2014 року Верховна Рада України прийняла два закони, відповідно до яких у районі проведення антитерористичної операції:

- 1) як виняток, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб, за згодою прокурора та без ухвали суду⁵³;
- 2) у районі проведення антитерористичної операції повноваження слідчих суддів у разі неможливості ними здійснювати ці повноваження тимчасово передано відповідним прокурорам⁵⁴.

Ці закони зазнали критики з боку правозахисних організацій, оскільки не відповідають Конституції України та міжнародним зобов'язанням. Невдовзі Верховна Рада України заявила про вимушений відступ від низки зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на період до повного припинення збройної агресії РФ, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України⁵⁵.

52 Глава держави про новий Верховний Суд: Ми відкриваємо нову сторінку в історії правосуддя у нашій країні [Електронний ресурс] // Президент України [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pro-novij-verhovnij-sud-mi-vidkrivayemo-novu-44382>.

53 Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2007.

54 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2008.

55 Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 29. – Ст. 267.

Водночас ми не виявили прикладів застосування положень цих законів. За словами прокурорів, на практиці їх не застосовували через розпливчатість формулювань.

З метою подолання безкарності 7 жовтня 2014 року прийнято закон⁵⁶ щодо запровадження спеціального (заочного, in absentia) судового провадження у справах щодо окремих злочинів проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційних злочинів за відсутності обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук. Серед іншого закон передбачив обов'язковість опублікування повісток про виклик підозрюваного у разі здійснення спеціального досудового розслідування в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційних веб-сайтах органів, що здійснюють досудове розслідування.

Законом від 15 січня 2015 року⁵⁷ можливість застосування заочного провадження поширено й на випадки ухилення від прибуття до слідчого, прокурора, суду підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває на тимчасово окупованій території України або в районі проведення АТО, якщо його оголошено у розшук (не обов'язково міждержавний чи міжнародний).

Законодавець запровадив здійснення судових викликів та повідомлень через інтернет, що може застосовуватися зокрема й стосовно мешканців ОРДЛО.

З 27 листопада 2014 року державне підприємство «Укрпошта» зупинила доставляння поштових відправлень на територіях Донецької та Луганської областей, які не контролюються українською владою. З того часу суди вдавалися до різних способів повідомлень осіб, які проживають на окупованих територіях, – від направлення таких повідомлень електронною поштою чи викликом телефоном до їх опублікування на своїх сайтах або у ЗМІ. Але переважно такі повідомлення законодавство не визнавало належними.

Лише законом від 3 жовтня 2017 року, що набрав чинності 15 грудня того ж року, визначено, що якщо остання відома адреса місця проживання (перебування, знаходження) чи місця роботи учасників судового процесу знаходиться на тимчасово окупованих територіях або в районі проведення антитерористичної операції, суд здійснює виклики і повідомлення таких учасників через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади (з посиланням на веб-адресу відповідної ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень), яке повинно бути розміщене не пізніше, ніж за двадцять днів до дати першого судового засідання або за десять днів – для

56 Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2046.

57 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 10. – Ст. 61.

іншого судового засідання чи вчинення окремої процесуальної дії⁵⁸. З опублікуванням такого оголошення особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи. У такий же спосіб суди мають інформувати відповідних учасників справи про ухвалені судові рішення. Таким чином, для судів проблема неналежного повідомлення вирішена, але для мешканців ОРДЛО проблема залишається, адже сумнівно, що вони щоденно спроможні відстежувати в Інтернеті оголошення на всіх сайтах судів.

Цим же законом «з мотивів безпеки» дозволено не зазначати імена суддів та учасників судового процесу у текстах судових рішень у кримінальних справах, відкритих для загального доступу в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Чимало проблем, що вимагають законодавчих змін, все ще залишаються невирішеними.

88% опитаних шляхом анкетування суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та правозахисників з Донецької та Луганської областей визнали, що необхідно прийняти спеціальне законодавство для врегулювання відносин у сфері правосуддя у зв'язку зі збройним конфліктом, оскільки наявного регулювання недостатньо, воно розраховане здебільшого на мирний час. Водночас правозахисники робили застереження, що через спеціальне законодавство не повинні вводитися несправедливі обмеження прав людини під приводом війни.

Учасники фокус-груп передусім звертали увагу на невідповідність юридичної оцінки ситуації як антитерористична операція фактичному стану.

Суддя:

Три года длится эта ситуация. Назвали ее Антитеррористическая операция. Я не знаю, в каком-то еще другом государстве операции по три года длятся? Без плана конкретного, и так далее, и тому подобное. Когда уже законодатель определится с тем, что у нас происходит? И как в этих условиях действовать?

Прокурор:

Еще проблема, что у нас особый период – военное положение. А от этого все исходит, потому что руководство страны пытается как-то проскочить. А от этого невизначенность правовая на всех уровнях возникает. Потому что особый период – мы вроде и не воюем.

Це суттєво ускладнює формування послідовної практики кваліфікації злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, – тероризм, участь у незаконних збройних формуваннях чи агресивна війна або воєнний конфлікт. Сумнівно, що цьому посприяють положення нового закону, який замість антитерористичної операції передбачив можливість запровадження ще однієї юридичної конструкції – «заходи із забезпечен-

58 Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

ня національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях»⁵⁹. Це вже не буде антитерористичною операцією, але ще не називатиметься війною. Безумовно, це викличе нові труднощі у кваліфікації злочинів.

Під час анкетування 89% правозахисників, 86% адвокатів, 73% прокурорів, 50% слідчих, 48% суддів вважали, що відсутність чіткої кваліфікації збройного конфлікту на сході України значно впливає на ефективність здійснення правосуддя щодо злочинів, вчинених в зоні АТО. 11% правозахисників, 14% адвокатів, 23% прокурорів, 37% суддів, 43% слідчих визнали, що впливає, але не суттєво. Водночас 4% прокурорів, 6% суддів, 7% слідчих переконані, що відсутність чіткої кваліфікації збройного конфлікту не впливає на ефективність здійснення правосуддя щодо злочинів, вчинених в зоні АТО.

Результати анкетування:

ВПЛИВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Значний вплив	48%	73%	50%	86%	89%
Несуттєвий вплив	37%	23%	43%	14%	11%
Жодного впливу	6%	4%	7%	0%	0%

Інша проблема полягає в тому, що особи, які на момент окупації перебували під слідством та судом на непідконтрольній території, опинились у правовому вакуумі, вони продовжують перебувати під вартою, при цьому порушується низка їхніх прав – на свободу, на справедливе судочинство. Якщо ж щодо таких осіб приймали рішення органи так званих ДНР чи ЛНР, то українська влада не визнає таких рішень. Аналогічна проблема існує і стосовно тих осіб, які відбували на окупованій території покарання і були звільнені за рішеннями тих же ДНР чи ЛНР.

Прокурор:

Люди освобождаются из мест заключений, которые находятся на той территории со справками ЛНР об освобождении по амнистии, либо по другим каким-то основаниям. И здесь прокуроров обязывают обращаться в суд с клопотаниями, чтобы человека обратно закрыть, потому что он не отсидел свой срок. Его освободил нелегитимный орган. Человек сам пришел. Поставьте меня на учет, админнадзор. А тут его снова пакуют и везут на СИЗО. Человек в шоке...

59 Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого.

У нас каждый день приезжают люди. Он приходит: всё, я отбыл, ребята, наказание.

Суды придумали выход из ситуации. Они вместе с прокуратурой видят те основания, по которым их там освободили. Здесь человека арестовывают, удовлетворяют хлопотання прокурора, но уже по украинскому закону своим составом суда те же самые основания, и здесь уже освобождают.

Да, но это же суд нашел такой механизм, а его суд не обязан применять. А нужно проверить, как он себя вел, не совершал ли он правонарушений в период этот. Мы не можем это проверить.

Поширеними є випадки, коли свідки чи інші учасники процесу проживають на окупованій території. З ними є телефонний зв'язок і вони навіть готові давати свідчення, але не хочуть виїжджати для цього на контрольовану урядом територію. Процесуальне законодавство передбачає можливість допиту свідків у режимі відеоконференції, але, згідно із законом, свідок має перебувати в українському органі правосуддя, щоб його особу можна було ідентифікувати.

Слідчий:

У нас есть такое следственное действие как допрос в режиме видеоконференции. Он предусматривает, что на другой стороне свидетель или потерпевший, которого будут допрашивать, должен находиться в органе государства, чтобы удостоверить его личность и т.д. Но он не может прийти ни в какой орган. Поэтому у нас следственные действия не законны.

Як один із варіантів вирішення цієї проблеми слідчі пропонували використовувати для ідентифікації паспорти, зображення яких можна було би передавати онлайн. Або ж складніший варіант – налагодження відеоконференцзв'язку через місії ОБСЄ або Червоного Хреста.

Схожа проблема виникла під час розслідування справ, коли є потреба взяти зразки ДНК в осіб, які проживають на окупованій території. Ці зразки можна також було би отримувати через місію Червоного Хреста, якби законодавство визнавало таку можливість і була згода цієї організації.

Також раніше ми звертали увагу на проблему залежності суддів, близькі родичі яких проживають на окупованій території або в яких залишилася там нерухомість. Зрозуміло, що для вирішення цієї проблеми потрібні законодавчі та інфраструктурні зміни.

Запровадження «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях» низкою актів Президента України, доступ до яких обмежений, спричинили стан юридичної невизначеності.

30 квітня 2018 року Президент України видав указ «Про затвердження рішення РНБО «Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької

та Луганської областей»⁶⁰. Саме ж рішення Ради національної безпеки і оборони не оприлюднене як документ для службового користування. За повідомленням сайту Президента України, йдеться про зміну формату широкомасштабної антитерористичної операції, яка була запроваджена у 2014 році. Зазначено, що Глава держави також підписав Наказ Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України «Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей», згідно з яким з 14.00 30 квітня 2018 року розпочато операцію із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях. І хоч Президент України повідомив, що АТО закінчено⁶¹, однак жодним юридичним документом, який би був оприлюдненим, це не підтверджено.

Це зумовлює стан юридичної невизначеності, оскільки дія багатьох положень законодавства (про судочинство, кримінальну відповідальність, податки, соціальне забезпечення тощо) пов'язана із дією режиму АТО. Водночас незрозуміло, чи АТО офіційно припинено і чи ці положення ще можуть застосовуватися.

Наприклад, раніше законодавець пов'язав застосування положень щодо повідомлення учасників судового процесу про судові засідання через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади саме з режимом АТО. Продовження дії цих механізмів може бути релевантним й у разі заміни АТО на заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ, однак законної підстави для такого продовження наразі немає. З іншого боку, юридичні норми, які б припинили АТО, не оприлюднені.

3.2

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Цицерон казав, що гроші є нервом війни (nervus belli pecunia). Згідно з інформацією Міністерства оборони України, сума збитків, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ

⁶⁰ Указ Президента України від 30 квітня 2018 року № 116/2018 «Про затвердження рішення РНБО «Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей» [Електронний ресурс] // Президент України [офіційне інтернет-представництво]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/1162018-24086>. Саме рішення Ради національної безпеки і оборони України для службового користування.

⁶¹ 30 квітня розпочалась операція Об'єднаних сил із відсічі та стримування збройної агресії Росії на Донбасі – Президент підписав Указ [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/30-kvitnya-rozpochalas-operaciya-obyednanih-sil-iz-vidsichi-47206>.

на Донбасі, становить близько 50 мільярдів доларів США⁶². Через бойові дії майнові втрати несуть як військові, так і цивільне населення – обстрілами знищується їх житло, транспортні засоби, інше майно.

Потерпілі стикаються з необхідністю знайти джерела фінансування, за рахунок яких вони могли хоча б частково відновити свій майновий стан. При цьому громадяни України з метою захисту своїх прав звертаються і до національних судів, і до міжнародних судових інстанцій – Європейського суду з прав людини. Аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень показує, що зазвичай потерпілі використовують один із двох юридичних способів для отримання відшкодування – позов до українського уряду, спираючись на норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом»⁶³, або позов до РФ, заснований на положеннях цивільного права і Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Жоден із цих способів поки не призвів до отримання реального відшкодування, хоч є випадки присудження такого відшкодування судами.

Судова практика щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок терористичних актів на державу Україна через нечіткість законодавчого регулювання непослідовна (навіть на рівні касаційної інстанції), і поки що складається не на користь позивачів.

У квітні 2014 року на сході України розпочато антитерористичну операцію⁶⁴. Тож суди найчастіше застосовують до відносин, що виникли внаслідок заподіяння шкоди на території та під час проведення АТО, положення Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Ч. 1 ст. 19 цього Закону встановила таке: *«Відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом»*. А терористичним актом визнається злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України.

Компенсація збитків, заподіяних терористами, за рахунок держави відповідає міжнародній практиці. Наприклад, у Франції діє закон від 9 вересня 1986 року, за яким жертви тероризму отримують відшкодування зі спеціального державного гарантійного фонду, що формується з обов'язкових внесків, що стягуються при укладенні договорів страхування, а також з коштів, які вдалося стягнути зі злочинців.

62 У Міноборони оцінили збитки від російської агресії на Донбасі в 50 млрд доларів [Електронний ресурс] // 112.ua. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/ato/u-minoborony-otsinyly-zbytky-vid-rosiiskoi-ahresii-na-donbasi-v-50-mlrd-399301.html>.

63 Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

64 Указ Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>. Саме рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року таємне.

В Україні сам механізм відшкодування державою шкоди, завданої терористами, відсутній, попри закріплення відповідного обов'язку держави на законодавчому рівні. Суди по-різному вирішують це питання.

Правозахисник:

Поэтому до тех пор, пока не будет политическая воля признать, что это действительно агрессия. И если это совершится на уровне общения «без галстука» неофициального, а общегосударственного, до тех пор, пока не будут внесены изменения в законодательство. ... Потому что возникает проблема, и уже несколько судов было по поводу відшкодування матеріальних средств за имущество, которое либо там осталось, либо на территории столкновения оно пришло в негодность. Законодательно это никак не прописано. Поэтому и адвокатам очень сложно собирать эти материалы и вытребовать из государства.

Здебільшого суди відмовляють у задоволенні позовів у таких справах, аргументуючи це то відсутністю законодавчо визначеного порядку відшкодування такої шкоди; то недоведенням позивачем заподіяння шкоди діями або бездіяльністю саме відповідачем в особі державних органів України, то відсутністю вироку про встановлення винуватих у терористичному акті осіб у кримінальній справі, в межах якої розслідується факт знищення майна; то недоведеністю факту знищення майна саме внаслідок теракту, то відсутністю доказів добровільної передачі постраждалою особою зруйнованого або пошкодженого житла місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування, що начебто є передумовою для компенсації, то відсутністю бюджетних призначень на такі цілі тощо⁶⁵.

Наприклад, в одній із перших таких справ про відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, за пошкоджену внаслідок артилерійського обстрілу квартиру у м. Слов'янську Донецької області суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову, посилаючись на те, що *«закону, який би регулював порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, не прийнято. [...] не встановлено державний орган, на який покладено обов'язок здійснювати таке відшкодування та механізм визначення розміру відшкодування»*⁶⁶.

Суд апеляційної інстанції це рішення скасував і позов задовольнив, мотивуючи зокрема необхідністю застосування за аналогією механізму відшкодування шкоди внаслідок надзвичайної ситуації, що визначений Кодексом цивільного захисту України⁶⁷.

65 Див. у зв'язку з цим Узагальнення Судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Донецької області про практику розгляду судами справ про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб внаслідок проведення антитерористичної операції [Електронний ресурс] // Судова влада України : Слов'янський міськрайонний суд Донецької області [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://sl.dn.court.gov.ua/sud0544/obsha/cydovapraktika/cedovapraktika2>.

66 Див. рішення Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 12 січня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54994490>.

67 Рішення Апеляційного суду Донецької області від 15 березня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56562010>.

Касаційна інстанція скасувала рішення попередніх інстанцій і повернула справу на новий розгляд, визнавши, що позов містив взаємовиключні підстави (з одного боку, збитки заподіяно внаслідок проведення антитерористичної операції, а з іншого, – шкода завдана терористичним актом). Проте суди не уточнили підстави позову і не з'ясували предмет доказування, адже кожна з підстав вимагає доказування різних обставин⁶⁸.

В іншій справі особа також вимагала від держави відшкодувати шкоду внаслідок знищення її будинку. Суд першої інстанції встановив, що шкода завдана внаслідок проведення антитерористичної операції та терористичного акту, і задовольнив позов. При цьому він послався на абсолютну відповідальність держави, яка зобов'язана забезпечити в суспільстві мир і порядок, особисту і майнову безпеку людей, що перебувають під її юрисдикцією. Для виникнення обов'язку держави з відшкодування шкоди не має значення, виходила насильницька дія від посадових осіб держави, або терористів, або невстановлених осіб⁶⁹. Апеляційна інстанція залишила це рішення в силі.

Цього разу суд касаційної інстанції також скасував рішення попередніх інстанцій і скерував справу на новий розгляд, але мотивація була іншою. На думку касаційної інстанції, позивач мав до ухвалення рішення суду добровільно передати пошкоджений чи зруйнований внаслідок терористичного акту будинок місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування. Також суди мали з'ясувати долю земельної ділянки, на якій розташований зруйнований житловий будинок, оскільки земельна ділянка і об'єкт нерухомості становлять нерозривну цілісність. Оскільки обов'язок відшкодувати завдану шкоду покладається на державу незалежно від її вини, а після відшкодування до держави переходить право вимоги до винної особи, то суд мав би вирішити питання щодо залучення до участі у справі осіб, до яких згодом держава може заявити регресні вимоги про відшкодування шкоди⁷⁰.

Ще в одній справі, де суди нижчих інстанцій відмовилися задовольняти позов про відшкодування шкоди, касаційна інстанція теж скасувала ці рішення і скерувала справу на новий розгляд, оскільки суди попередніх інстанцій не встановили, чи на цей час законодавчо визначено порядок такого відшкодування, завданого внаслідок терористичного акту⁷¹.

Значна частина подібних справ перебуває на розгляді касаційної інстанції, оскільки сторони, передусім державні органи, які програють суди, наполегливо оскаржують судові рішення. Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

як касаційна інстанція не спромігся забезпечити чітке і послідовне застосування законів у цих справах, дати надійні орієнтири для судової практики і, як правило, усувся від ухвалення остаточного рішення в таких справах, направляючи їх на новий розгляд до місцевих судів (див. ухвали у справах №423/450/16-ц⁷², №243/11658/15-ц⁷³, №757/10896/16-ц⁷⁴). Наразі повноваження касаційної інстанції перейшли до Верховного Суду.

Таким чином, як видається, проблема відшкодування шкоди внаслідок бойових дій на сході України, зумовлена, по-перше, законодавчою невизначеністю правової оцінки таких дій, по-друге, непослідовною судовою практикою, по-третє, необхідністю виділення державою коштів на компенсацію збитків.

Практика українських судів щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок подій на сході України на РФ складається на користь потерпілих осіб, оскільки органи РФ не оскаржують судові рішення. Водночас виконання таких рішень ще не стало реальністю.

Громадська організація «Сила права» виробила стратегію відшкодування шкоди постраждалим від російської агресії – вимушених переселенців та громадян, які втратили особисте майно, родинам загиблих військових і цивільних, поранених бійців і мирних жителів. Стратегія полягає в реалізації послідовних юридичних кроків:

- 1) встановлення в судовому порядку юридичного факту заподіяння заявникові шкоди внаслідок збройної агресії РФ проти України;
- 2) подання на основі преюдиційного судового рішення позову до РФ про відшкодування шкоди;
- 3) звернення стягнення на майно РФ, що знаходиться на території України та інших держав⁷⁵.

Наразі зазначена організація надає юридичну підтримку громадянам у веденні зазначених справ. На сайті організації є реєстр судових рішень у таких справах, де наведено посилання на тексти 123 судових рішень про встановлення юридичного факту заподіяння шкоди внаслідок російської агресії, а також 8 судових рішень про стягнення коштів на відшкодування шкоди з РФ, які набрали законної сили⁷⁶. Також у низці цих справ суди застосовували як засіб забезпечення позову зупинення здійснення

68 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65190948>.

69 Рішення Попаснянського районного суду Луганської області від 14 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63508115>.

70 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 вересня 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69294004>.

71 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63623106>.

72 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 вересня 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69294004>.

73 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65190948>.

74 Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63623106>.

75 Нанесена громадянам України шкода має відшкодовуватися Російською Федерацією, як державою-агресором [Електронний ресурс] // Сила права. – Режим доступу: <http://sila-prava.org/uk/otrimati-kompensaciju>.

76 Судова практика. Перелік судових рішень станом на 27 листопада 2017 року [Електронний ресурс] // Сила права. – Режим доступу: <http://sila-prava.org/uk/klyuchovi-dosyagnennya-ta-sudova-praktika>.

платежів за державним зовнішнім запозиченням України перед РФ у розмірі 3 млрд доларів (це запозичення було здійснено в Росії за часів президентства Януковича в обмін на відмову від підписання угоди про Асоціацію з ЄС).

Наприклад, «пілотною» справою стала справа про відшкодування шкоди Ірині Веригиній. Спочатку вона звернулася до суду із заявою про встановлення юридичного факту вимушеного переселення з території Луганської області, Україна, що відбулося внаслідок збройної агресії РФ проти України та окупації частини території Луганської області. Суд задовольнив заяву⁷⁷.

Пізніше Ірина Веригіна звернулася до суду з позовом до держави РФ про відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди. Суд вимоги задовольнив⁷⁸, посилаючись на ч. 6 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», за якою відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації держави Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на РФ як на державу, що здійснює окупацію. І хоч цей закон тимчасово окупованими визнав територію Автономної Республіки Крим та місто Севастополь, однак Постановою Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями» від 17 березня 2015 року визнано окупованими територіями також окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей.

Росія як відповідач не оскаржувала такі судові рішення. Теоретично, виконати їх можна шляхом звернення стягнення на майно РФ або юридичних осіб, де РФ має частку, поза межами території Росії. Однак відомості про успішне виконання таких рішень наразі відсутні.

Подальші законодавчі зміни посилили такі позиції, адже Росію визнано агресором. Складається враження, що законодавець підтримав судову практику щодо відповідальності РФ за спричинену шкоду, затвердивши у 2018 році такі положення:

- 1) відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії РФ, покладається на РФ відповідно до принципів і норм міжнародного права;
- 2) Україна не несе відповідальності за незаконні дії РФ чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях або за прийняті ними незаконні рішення;
- 3) РФ як держава-окупант несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення⁷⁹.

77. Рішення Головіївського районного суду м. Києва від 18 березня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56531535>.

78. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 23 серпня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61275011>.

79 Див. ст. 2, 6, 7 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого.

3.3

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини право на справедливий суд, захищене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, було б примарним, якби національна правова система дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалося невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін (див. рішення у справі *Hornsby v. Greece*); ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невикорданних затримок (див. рішення у справі *Immobiliare Saffi v. Italy*).

У зв'язку зі збройною агресією РФ на сході України та тимчасовою окупацією ОРДЛО держава Україна, на жаль, не може забезпечити реалізацію рішень судів, які повинні бути виконані там. Тому Верховна Рада України прийняла Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод».

На актуальність проблеми стосовно виконання судових рішень вказували учасники фокус-групи, що проводилася з представниками судової гілки влади.

Судья:

Решение суда любое должно быть исполнено. Там лежат десятки, сотни тысяч дел не исполненных, они вступили в силу, у нас есть отметка в реестре, что оно вступило в силу. Это касается гражданских, хозяйственных и административных.

Під час анкетування виявилось, що 85% адвокатів, 68% суддів, 67% правозахисників зіштовхнулися на практиці з великою кількістю проблем з виконанням судових рішень на сході України з моменту збройного конфлікту. Про поодинокі проблеми повідомили 33% правозахисників, 21% суддів і 13% адвокатів. Ще 2% адвокатів, 11% суддів вказали, що не зіштовхувалися з такими проблемами.

Результати анкетування:

НАЯВНІСТЬ ПРОБЛЕМ З ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ НА СХОДІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Проблем багато	68%	38%	23%	85%	68%
Поодинокі проблеми	21%	37%	43%	13%	33%
Жодних проблем	11%	25%	34%	2%	16%

Внаслідок припинення діяльності державних органів та установ на окупованих територіях ускладнилося виконання судових рішень у справах, де такі орган чи установа були стороною.

Зокрема, ця проблема проявилася у справах, де боржником був орган Пенсійного фонду України. Частина з таких органів, які опинилися на тимчасово окупованій території, були переміщені на контрольовану територію, однак повноваження з обслуговування страхувальників передані іншим органам Пенсійного фонду. Тож виникла проблема з визначенням боржника – чи це буде переміщений орган, чи той, що набув повноважень з обслуговування страхувальників. Ось як описували цю проблему під час фокус-групи.

Адвокат:

Скажу на прикладі [виконання] рішення [суду], що стосується чорнобильців. Артемівський пенсійний фонд, який не виконує своїх функцій, все перекидає на Старобільський, тому що переселенця взяли на облік [Управління Пенсійного фонду України в Артемівському районі м.Луганська було переміщене за адресою місцезнаходження Управління Пенсійного фонду України в Старобільському районі Луганської області, а повноваження з обслуговування страхувальників передані останньому⁸⁰]. Старобільський все перекидає на Артемівський [тому що боржником є останній]. Тобто, все робиться для того, щоб рішення неможливо було виконати. Хоча є лист Пенсійного фонду, де чітко розписано, який пенсійний фонд повинен виконувати функції якого пенсійного фонду. Я вважаю, що робиться все, щоб не було виконано рішення. Самі органи, які повинні виконувати рішення суду, цього не виконують.

Суди в подібних спорах зайняли позицію, що відсутні підстави для заміни боржника, оскільки він був переміщений на контрольовану Україною територію і не припинив своєї діяльності.

Наприклад, особа оскаржила в суді рішення Управління Пенсійного фонду України в місті Алчевську Луганської області від 25 квітня 2014 року про відмову в призначенні пенсії за віком на пільгових умовах. Суд задовольнив позов і зобов'язав відповідача призначити та сплачувати особі пенсію за віком на пільгових умовах.

Внаслідок бойових дій особа вимушена була переїхати до м. Кременної Луганської області. У квітні 2015 року вона звернулася до суду із заявою про заміну боржника у виконавчому провадженні на Управління Пенсійного фонду України в Кременському районі. Однак суд відмовив у задоволенні заяви:

«Боржником у виконавчому провадженні є управління Пенсійного фонду України в м. Алчевську Луганської області.

На теперішній час, окремі території Луганської області знаходяться за межами, які контролюються українською владою, окремі територіальні

⁸⁰ Постанова Правління Пенсійного фонду України від 12 травня 2015 року №9-1 «Про здійснення повноважень з обслуговування страхувальників» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0608-15>.

управління Луганської області не можуть здійснювати свої функції, зокрема, в частині нарахування та виплати пенсій. Проте, відповідно до наказу головного управління Пенсійного фонду України в Луганській області було забезпечено переміщення управлінь в населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, в тому числі й управління Пенсійного фонду України в м. Алчевську Луганської області, яке на даний час розташовується за адресою управління Пенсійного фонду України в м. Сватове Луганської області, а саме: пл. 50-річчя Перемоги, 38, м. Сватове, Луганська область.

[...]

Тобто, позивач повинен вирішувати питання виконання судового рішення з УПФУ в м. Алчевську»⁸¹.

У справах, де орган соціального забезпечення, який опинився на окупованій території, був стягувачем, суди спочатку допускали різну практику щодо заміни такого стягувача органом соціального забезпечення на контрольованій українським урядом території, якому були передані відповідні повноваження на період проведення АТО. Так, в одній зі справ суд відмовився замінити стягувача у зв'язку з тим, що орган соціального забезпечення на окупованій території не було ліквідовано, а його повноваження передані іншому органу лише тимчасово. Суд апеляційної інстанції не погодився з цим, оскільки для адміністративних справ не має значення формальне припинення органу як юридичної особи, а для правонаступництва важливим є передання повноважень. Відповідно, правонаступництво у матеріальних правовідносинах обумовлює необхідність заміни стягувача правонаступником⁸².

Однак новий Верховний Суд не погодився із судом апеляційної інстанції:

«Згідно положень ст. 264 Кодексу адміністративного судочинства України (в редакції до 15.12.2017р.), у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або за заявою заінтересованої особи суд може замінити сторону виконавчого провадження її правонаступником.

[...]

Згідно із ч. 1 ст. 104 Цивільного кодексу України, юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

[...]

Відповідно правонаступництво відбувається у разі припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення).

Процедура ліквідації передбачає значний обсяг певних дій, і, відповідно до ч. 2 ст. 104 Цивільного кодексу України, юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

⁸¹ Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 22 липня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47350535>. Вищий адміністративний суд України залишив її в силі (<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66459559>).

⁸² Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 05 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63152894>.

Водночас, відомості щодо здійснення реорганізації або ліквідації позивача (стягувача) в матеріалах справи відсутні. В свою чергу, наказом управління виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у Луганській області від 04.08.2015 № 144 тільки тимчасово до закінчення проведення антитерористичної операції у Луганській області передано функції відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в м. Свердловську Луганської області [стягувач] – відділенню виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в м. Сєвєродонецьку Луганської області [заявник у провадженні про заміну стягувача].

Тобто, вибуття однієї із сторін виконавчого провадження у межах спірних відносин не відбулось, а відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в м. Сєвєродонецьку Луганської області не є правонаступником відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в м. Свердловську Луганської області, з огляду на що відсутні встановлені законом підстави для заміни сторони виконавчого провадження»⁸³.

У результаті така позиція Верховного Суду ускладнила звернення судового рішення про стягнення пені до виконання.

Державні виконавці інколи відмовляли у відкритті виконавчого провадження, посиляючись на неможливість виконання рішення судів внаслідок проведення антитерористичної операції на території Луганської та Донецької областей, і при цьому навіть не з'ясувавши, чи має боржник майно поза межами ОРДЛО.

Тож виконання судових рішень, за якими боржником є особа з місцезнаходженням на окупованій території, значно утруднене. Звісно, наявні об'єктивні перешкоди для звернення стягнення на майно, яке перебуває на такій території. Але це не виправдовує державну виконавчу службу, коли вона, не вживаючи усіх доступних заходів, самоусувається від здійснення повноважень щодо забезпечення примусового виконання судових рішень.

У таких випадках суди захищають інтереси стягувачів.

«(Ф)актична реєстрація підприємства на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, не виключає можливості знаходження майна боржника поза межами такої території. Однак, виявити такі обставини виконавча служба має право лише в рамках відкритого виконавчого провадження.

На день прийняття постанови про відкриття виконавчого провадження або ж постанови про відмову у відкритті виконавчого провадження виконавча служба ще не може знати, чи зможе вона виконати рішення суду або ні.

⁸³ Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72290397>.

Про можливість виконання або не виконання судового рішення виконавчій службі стане відомо тільки при виконанні рішення суду.

[...]

За таких обставин [...] дії Відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України щодо відмови у відкритті виконавчого провадження з примусового виконання наказу господарського суду Донецької області від 31.05.2016 р. є незаконними»⁸⁴.

Строки виконавчого провадження не перериваються у зв'язку із знаходженням майна, на яке необхідно звернути стягнення, або боржників на тимчасово не-підконтрольній території. Виконати такі рішення об'єктивно неможливо, а тому є ризик закінчення строку виконання рішення суду.

За загальним правилом виконавчі документи можуть бути пред'явлені до примусового виконання протягом трьох років. Судді під час інтерв'ювання вказували на ризик спливу строку виконання рішення суду після повернення Україною контролю над окупованими територіями, коли буде відновлено можливість фактичного виконання судових рішень, однак для цього існуватимуть юридичні перешкоди.

Суддя:

А строки здійснення виконавчого провадження теж обмежені. Строки виконання сплинуть, і особа уникне відповідальності. На законодавчому рівні треба вносити зміни до Закону України «Про виконавче провадження».

Для уникнення цієї проблеми необхідно передбачити автоматичне зупинення перебігу строку виконання судового рішення у разі знаходження боржника чи його майна на окупованій території або ж можливість поновлення цього строку.

Отримання стягувачем виконавчого документа у справі, матеріали якої залишилися на окупованій території, є надто складною процедурою і вимагає відновлення втрачених матеріалів справи. Суди часто відмовляють у відновленні втрачених матеріалів, навіть маючи достовірні відомості про зміст судового рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Значна частина матеріалів судових справ і виконавчих проваджень залишилася на території, що підконтрольна так званім ДНР і ЛНР.

Судді:

Основна проблема в тому, що оригінали цих матеріалів лишилися на окупованій території. У нас з 2011 року введена електронна система судочинства. Тобто, є єдина база судових рішень, якщо нам визначили підсудність, наприклад, Горлівки, у нас є доступ до бази справ Горлівки. Ми можемо увійти на базу і подивитись. Чи дійсно надходила, наприклад, справа за позовом Іванова

⁸⁴ Постанова Донецького апеляційного господарського суду від 10 січня 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64045872>.

до Сидорова. Яка ухвала судом приймалася, яке рішення і набрало законної сили чи ні.

Мар'їнський районний суд вивіз свій архів. В інших судах це є проблема, яку не зрозуміло як вирішувати. Якщо є рішення в реєстрі судових рішень, це можна ще якось вирішити.

Судова практика показує, що суди для виготовлення виконавчих документів або їхніх дублікатів часто спочатку відновлюють матеріали втрачених судових справ з використанням відомостей з Єдиного державного реєстру судових рішень як одного з джерел інформації⁸⁵ і лише після цього звертають судові рішення до виконання. Хоча ці процедури доцільно спростити, адже даних цього реєстру достатньо для видання виконавчих документів.

Більше того, поширеною є практика відмови у відновленні втрачених проваджень лише на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень, комп'ютерної програми, яка забезпечує діловодство в суді, і копій окремих документів у зв'язку з недостатністю доказів для точного відновлення матеріалів.

Так, наприклад, відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в Кременському районі Луганської області звернулося до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження в адміністративній справі за позовом відділення до підприємства про стягнення суми пені. Суд, дослідивши надані документи, закрив провадження з розгляду заяви про відновлення втраченого провадження:

«Відновлення втраченого судового провадження є необхідним для подальшого звернення з заявою в порядку виконання судового рішення.

З метою відновлення втраченого провадження по справі [...] заявником надано копії документів, а саме: к. [копію] постанови Луганського окружного адміністративного суду від 05.12.2013, роздруковану з Єдиного державного реєстру судових рішень, к. наказу від 04.08.2015 № 144, к. витягів з ЄДРЮОФОПГФ [Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань], к. листа від 26.09.2016 № 444/03, відповідно до якого заявником зазначено, що згідно перевірки ЄДРВП [Єдиного державного реєстру виконавчих проваджень] було встановлено, які саме виконавчі провадження знаходяться на виконанні (а.с. 54), з якого вбачається, що постанова ВП [виконавчого провадження] № 42019829 від 11.02.2014 перебуває на виконанні, к. постанови про відкриття виконавчого провадження ВП № 42651366 від 26.03.2014, к. постанови про відкриття виконавчого провадження ВП № 42019829 від 11.02.2014. Відповідно до отриманої інформації від управління державної виконавчої служби ГТУЮ [Головного територіального управління юстиції] у Луганській області на виконанні Антрацитівського міськрайонного відділу державної служби знаходилось виконавче провадження по справі № 812/9786/13-а від 17.01.2014.

⁸⁵ Див., наприклад, ухвалу Луганського окружного адміністративного суду від 9 листопада 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53323867>.

...

Дослідивши документи, надані представником заявника, процесуальні документи, наявні у комп'ютерній програмі Діловодство спеціалізованого суду, суд приходить до наступного.

[...] суд зобов'язував сторін надати суду всі наявні матеріали адміністративної справи № 812/9786/13-а, однак зазначених документів, на підставі яких у суду була б можливість відновити зміст, зокрема, постанови Луганського окружного адміністративного суду від 05.12.2013, сторонами не надано.

[...] відсутні всі матеріали, на які суд посилався при винесенні рішення по даній адміністративній справі. Таким чином, у суду відсутні підстави вважати установленим зміст судового рішення по справі № 812/9786/13-а»⁸⁶.

Іншими словами, електронної копії судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень часто для судів виявляється недостатньо для встановлення його змісту.

Водночас під час фокус-груп судді пропонували проблему відновлення виконавчих документів вирішувати шляхом використання відомостей з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Суди зазвичай не звертали до виконання заочні рішення у цивільних справах, якщо відповідач мешкав чи знаходився на окупованій території і ухилявся від прибуття до суду. Судді вважали, що заочне рішення не набирало законної сили, якщо не було підтвердження факту одержання його відповідачем. А доставити це рішення такому відповідачеві практично неможливо.

Про цю проблему повідомляли судді та адвокати під час інтерв'ювання та фокус-груп.

Судді:

За законодавством повинні надіслати на адресу відповідача поштою рішення суду. Але, як відомо, частина території окупована, там немає поштового зв'язку, тому і надіслати поштою нічого ми не можемо. Тому фактично, якщо суворо дотримуватися законодавчих положень, неможливе набрання чинності цього рішення. Це може призвести до порушення права позивача на доступ до правосуддя. Тому що він отримав на свою користь рішення, але воно не набуває чинності ще невизначений термін. Практика у більшості судів складається так, що публікують оголошення в газеті. Але були випадки в мене, що особа через рік дізнавалась через виконавчу службу, що відносно неї було рішення суду. І ми поновляли строк на оскарження, і рішення було переглянуто і скасовано. Але все це потрібно прописати в законі, тому що деякі суди вже три роки накопичують такі справи, рішення не набувають чинності, порушується право на правосуддя позивача.

⁸⁶ Ухвала Луганського окружного адміністративного суду від 22 лютого 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66645685>. Див. також аналогічну ухвалу цього ж суду від 25 квітня 2017 року. – Там же. Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66191312>.

Адвокати:

Є практика, коли заочні рішення не набирають чинності, судді відмовляються видавати виконавчі листи, мотивуючи це тим, що рішення направити не можуть, – відповідач проживає на неконтрольованій території. Відповідно, не починається строк на апеляційне оскарження, рішення не набирає чинності.

Цивільний процесуальний кодекс України (у редакції до 15 грудня 2017 року) містив опосередковану прив'язку набрання законної сили заочним рішенням від факту одержання його копії відповідачем (оскільки саме від моменту одержання копії рахувався строк апеляційного оскарження, після закінчення якого за відсутності апеляційної скарги рішення набирало законної сили). Однак через неможливість направити копію заочного рішення як рекомендованим, так і будь-яким іншим листом на тимчасово окуповану територію судді зволікали з виданням позовачам виконавчих листів.

З набранням 15 грудня 2017 року нової редакції Цивільного процесуального кодексу України проблема була вирішена. Набрання законної сили заочним рішенням законодавець прив'язав до факту його проголошення, а не отримання відповідачем. Водночас відповідача наділено правом на поновлення пропущеного строку на подання заяви про перегляд заочного рішення.

3.4

НЕВРЕГУЛЬОВАНІ ПРОЦЕДУРИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Держава витрачає зайві ресурси, притягуючи до відповідальності осіб за правопорушення, які допущені вимушено, в умовах загрози життю.

Розглядаючи питання про навантаження на суди (підрозділ 2.2 розділу 2), ми звернули увагу на те, що система правосуддя зіштовхнулася з великим обсягом навантаження, зумовленим збройним конфліктом.

Проте застосування юридичних механізмів не завжди ефективно, а іноді навіть несправедливе. Йдеться, наприклад, про десятки тисяч справ про незаконний перетин державного кордону України в офіційно закритих для перетину пунктах пропуску. Люди добиралися з неконтрольованої українським урядом території на контрольовану через Росію, щоб уникнути проїзду через лінію зіткнення. Суди спочатку застосовували адміністративні стягнення, але потім відмовилися це робити, вочевидь, розуміючи вимушеність таких дій правопорушників. Формально справи стали закривати у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності. Але при цьому державна прикордонна служба і суди безрезультатно витрачали і продовжують

витрачати значні ресурси – оформлювати протоколи, складати постанови, нести поштові витрати. Такий підхід свідчить про неефективне використання державних ресурсів, яке продовжується й сьогодні.

Навантаження на систему правосуддя може суттєво вирости у разі деокупації та реінтеграції відповідних територій Донецької та Луганської областей.

Більшість мешканців цих територій ризикують потрапити під загрозу відповідальності: від адміністративної – за порушення валютного законодавства (використання як засобу платежу іноземної валюти) до кримінальної – за фінансування тероризму (сплата «податків» на користь так званих ДНР і ЛНР) чи участь у діяльності терористичних організацій (робота в органах чи установах так званих ДНР і ЛНР).

Правозахисник:

Наприклад, особи, які залишились на окупованій території, працювали в комунальних підприємствах, в життєзабезпеченні міст, сіл і все інше. Коли вони попадають на нашу територію, СБУ їх затримує і інкримінує їм участь в терористичних організаціях. Чи є це участь в терористичній організації? Це досить складне питання, тому що без визначення цього, фактично зброю в руки не брали, там не воювали, але участь в терористичних організаціях у них по факту.

Організація переслідувань усіх цих порушень стане непосильним для юридичної системи, є ризик вибіркового застосування закону для досягнення політичних результатів.

Зрозуміло, що дії, до яких люди вимушені були вдаватися і які не пов'язані із застосуванням насилля, проживаючи і працюючи на відповідних територіях, не мали би каратися. Попри те, що формально такі дії мають ознаки правопорушень. Більше того, переслідування таких людей не сприяло би їх реінтеграції.

Плануючи оптимальне навантаження на систему правосуддя на випадок деокупації, держава має знайти баланс між недопущенням безкарності та необхідністю завоювати довіру мешканців територій, які потрібно реінтегрувати.

Є різні варіанти вирішення цієї проблеми, зокрема:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно відмовилися від злочинної діяльності;
- 2) звільнення від відбування покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні злочину (амністія);
- 3) застосування спеціально розроблених заходів (порозуміння або прощення).

Перший варіант використовується уже сьогодні, але в досить обмеженому вигляді. Так, програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома» передбачає звільнення від кримінальної відповідальності в судовому порядку осіб, які добровільно відмовилися від участі в діяльності терористичних груп та незаконних збройних формувань, не брали участі у вбивствах, тортурах, зґвалтуваннях, нападах на підприємства, установи, організації та інших тяжких злочинах; щиро готові сприяти в розкритті

злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи формування, та припиненні їх діяльності. За даними Служби безпеки, програмою уже скористалися понад 200 людей⁸⁷. Програма може мати потенціал до розширення сфери, але її недо-ліком все одно є застосування ресурсів органів правопорядку і судів.

Другий варіант – амністія – теж не є найкращим способом для вирішення проблеми реінтеграції, оскільки передбачає ухвалення вироків, крім того, він зовсім не призведе до зменшення навантаження на систему правосуддя.

Інколи під час обговорень цей термін використовують й у ширшому значенні, ніж це прийнято в українському кримінальному законодавстві. Так звана Мінська угода 2014 року передбачила зобов'язання української сторони ухвалити закон про недопущення переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що відбулися в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Це реалізовано у ст. 3 Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей»:

«Держава гарантує відповідно до закону недопущення кримінального переслідування, притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності та покарання осіб – учасників подій на території Донецької, Луганської областей»⁸⁸.

Як бачимо, формулювання закону є настільки широким і юридично невизначеним, що у разі втілення його у життя саме в такому вигляді, це призвело б, з одного боку, до безкарності, а з іншого – до свавілля у тлумаченні поняття «учасники подій». Зрозуміло, що такий підхід викликав нищівну критику з боку правозахисників.

Правозахисник:

Повна амністія для людей, які вбивали і кували, просто неможлива, оскільки залишити без покарання певні тяжкі та особливо тяжкі злочини означає гарантувати, що ці люди будуть продовжувати займатися тією ж діяльністю і надалі⁸⁹.

Третій варіант – застосування спеціально розроблених заходів – поки що існує лише у вигляді законодавчих ініціатив та пропозицій. Наприклад, один із законопроектів⁹⁰ передбачив вжиття так званих «заходів порозуміння» – заходів, що проводяться після звільнення територій України від тимчасової окупації і спрямовані на встановлення причетності осіб до збройної агресії РФ проти України, до діяльності органів окупаційної адміністрації та сприяння тимчасовій окупації України. Фактично йдеться про

люстрацію певних категорій осіб – зокрема, заборону їм вступати на публічну службу, бути причетним до діяльності ЗМІ, отримувати дозволи на придбання, зберігання та носіння вогнепальної мисливської, холодної, пневматичної зброї.

Застосування заходів порозуміння покладено на тимчасовий державний орган – Національну комісію з порозуміння, до складу якої мали би увійти шестеро членів, половина з яких це особи, які постійно проживали за межами території, яка була або є тимчасово окупованою, а інша – з числа внутрішньо переміщених осіб.

Водночас у самому законопроекті відсутня відповідь на питання, чи застосування таких заходів пов'язане із звільненням від відповідальності за певні категорії злочинів.

Натомість є розробки⁹¹, згідно з якими вжиття спеціальних заходів (автори називають їх прощенням) полягає у звільненні від відповідальності за нетяжкі злочини, але із застосуванням строкових обмежень певних прав. Ця процедура передбачає звернення особи до суду за місцем проживання із заявою про вчинений нею злочин та з проханням про її прощення. Суд на підставі чітко сформульованих критеріїв приймає відповідне рішення про прощення. Наслідком такого рішення буде втрата на 10 років права на державну та військову службу, роботу в правоохоронних органах, органах місцевого самоврядування та судової системи, а також на викладацьку діяльність; права обирати й бути обраним на загальнодержавних та місцевих виборах, а також брати участь у їх організації та проведенні⁹².

Слід звернути увагу на те, що ідея запровадження спеціальних позасудових процедур врегулювання питання звільнення осіб від відповідальності за співпрацю з «органами влади» окупованих територій не знайшла переважної підтримки серед опитаних нами представників системи правосуддя з Донецької та Луганської областей (цю ідею підтримали 49 % опитаних). У середовищах суддів, адвокатів і правозахисників її схвалили понад половину опитаних, але серед прокурорів і слідчих прихильників значно менше. Більшість із тих, хто не підтримав, вважають, що така процедура має бути судовою, а ще частина – переконані, що таких колаборантів не можна звільняти від відповідальності.

У принципі, задля досягнення справедливості та недопущення паралічу юридичної системи можлива збалансована і добре продумана комбінація усіх перелічених варіантів.

Важливо, щоб людей, які фактично самі стали жертвами російської агресії, не притягували до юридичної відповідальності. І водночас, щоб особи, які вчинили серйозні злочини, зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності або агресії, не залишилися без покарання.

87 Програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома» [Електронний ресурс] // Служба безпеки України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/206>.

88 Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року, який був ухвалений на три роки. Чинність цього закону продовжено ще на один рік Законом України «Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 10 жовтня 2017 року. Законом встановлено, що він вводиться в дію виключно після деокупації, зокрема виведення усіх незаконних збройних формувань, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України.

89 Захаров Є. Що означає амністія для сепаратистів? [Електронний ресурс] // Права людини в Україні : [інформаційний портал Харківської правозахисної групи]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1444219415>.

90 Проект Закону про тимчасово окуповану територію України №3593-д від 19 липня 2016 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59833 (знято з розгляду).

91 Крим та Донбас: що означає прощення після деокупації? [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/krym-ta-donbas-shcho-oznachaye-proshchennya-pislya-deokupaciyi>.

92 Програма реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, розділ «Концепція відповідальності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://business.facebook.com/Center4ReintegrationCrimeaDonbass/posts/1957770554493716>.

3.5

ЗВІЛЬНЕННЯ ОСІБ, ЗАТРИМАНИХ
У ЗВ’ЯЗКУ З УЧАСТЮ У ЗБРОЙНОМУ
КОНФЛІКТІ

Під час активної фази бойових дій, пов’язаних зі збройною агресією РФ на сході України, учасники цих бойових дій за різних обставин були затримані чи захоплені протилежною стороною, в результаті чого опинялись в місцях несвободи. За повідомленням голови Служби безпеки України Василя Грицака, протягом збройного конфлікту на Донбасі з полону бойовиків було звільнено 3 215 осіб. Загалом заручниками вважаються 103 особи в Донецьку та Луганську, ще 402 особи – безвісти зниклими⁹³.

ЗАТРИМАНІ ТА ЗАХОПЛЕНІ ЗАРУЧНИКИ
НА СХОДІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Офіційної інформації щодо кількості осіб, які були затримані українською стороною та, відповідно, були звільнені або передані на тимчасово окуповану територію, немає. За деякими даними, напередодні обміну, що відбувся 27 грудня 2017 року, встановлено 386 осіб, які були пов’язані з вчиненням злочинів у зоні АТО і яких хотіли отримати так звані ДНР і ЛНР в обмін на заручників, які перебували під їх контролем. З них Україна готова була звільнити 306 осіб. Серед інших 80 осіб були ті, стосовного кого тривали процедури притягнення до відповідальності за особливо тяжкі злочини або за злочини, не пов’язані з АТО⁹⁴.

93 Дані станом на кінець 2017 року. Див.: СБУ вітає звільнених 74 українських заручників [Електронний ресурс] // Служба безпеки України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/4242#.U9y57fRJ.dpbs>.

94 Богланова О., Маслаков А. Виктор Медведчук: Списки и условия обмена я согласовываю только с Президентом Украины // Комсомольская правда в Украине. – 2017. – 23 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kp.ua/politics/592904-vyktor-medvedchuk-spysky-y-uslovyia-obmena-ya-sohlasovyvaui-tolko-s-prezydentom-ukrayny>.

Фактично невизначеним був і залишається статус осіб, яких утримують у місцях несвободи на непідконтрольній українському уряду території.

Такі особи за українським законодавством перебувають у статусі заручників, що закріплений у ст. 147 КК України. Однак, оскільки на законодавчому рівні до сьогодні немає чіткого визначення так званих ДНР та ЛНР, їхнього суб’єктного статусу, то, відповідно, невизначеним залишається і статус осіб, які перебувають на цій території. Тому це питання вимагає регулювання на державному рівні, про що зазначали учасники фокус-груп.

При цьому статус осіб, які були захоплені в зоні проведення бойових дій під час бойових зіткнень, за визначених умов оголошення воєнного стану мав бути прирівняним до статусу військовополоненого.

Як визначено нормами міжнародного гуманітарного права, правовий статус військовополоненого наявний лише у міжнародному збройному конфлікті. Відповідно до положення ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП I), особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях. п. 1 ст. 44 цього ж ДП I встановив, що будь-який комбатант, який потрапляє під владу супротивної сторони, є військовополоненим.

Юридичний статус і поводження з військовополоненими врегульовані Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III). ст. 4 ЖК III встановила, що військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

- 1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;
- 2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:
 - ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
 - вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
 - вони носять зброю відкрито;
 - вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;
- 3) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;
- 4) осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад, цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони

отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи;

- 5) членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;
- 6) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Отже, юридичний статус військовополоненого може надаватися лише окремим категоріям осіб і лише у випадку міжнародного збройного конфлікту.

Міжнародне гуманітарне право регулює не обмін військовополоненими, а їх звільнення та репатріацію (повернення додому). Зокрема, ст. 20 Гаазького положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року закріпила, що при укладенні миру військовополонені повинні бути відіслані на батьківщину в максимально короткий строк. Ч.1 ст. 118 ЖК III встановила, що військовополонених звільняють і репатріюють без зволікання після закінчення бойових дій. Як зазначено у коментарі Міжнародного Комітету Червоного Хреста до ст. 118 ЖК III, ця стаття є однією з найважливіших у конвенції та встановлює обов'язок звільнення та репатріації військовополонених⁹⁵.

Підсилює це положення п. b п. 4 ст. 85 ДП I про те, що невинуватна затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб, вчинена умисно, є серйозним порушенням ДП I.

Водночас ч. 5 ст. 119 ЖК III передбачила, що військовополонені, стосовно яких здійснюється кримінальне переслідування за злочин, що переслідується за обвинувальним актом, можуть бути затримані до закінчення суду, а якщо необхідно, то до завершення покарання. Таке ж положення застосовується й до військовополонених, засуджених за злочин, що переслідується за обвинувальним актом. Ч. 6 ст. 119 ЖК III передбачає, що сторони конфлікту повідомляють одна одній прізвища будь-яких військовополонених, яких тримають під вартою до закінчення суду або до завершення покарання.

Положення ст. 118 і 119 ЖК III підтримує також звичаєве міжнародне гуманітарне право. Так, пункт А ст. 128 звичаєвого міжнародного гуманітарного права встановлює, що військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після закінчення активних воєнних дій⁹⁶. Позбавлення волі військовополонених може продовжуватися, якщо щодо них проводяться кримінально-процесуальні дії, або якщо вони відбувають строк покарання відповідно до вироку, постановленого законним чином⁹⁷.

95 Convention (III). Article 118 Release and repatriation. Commentary of 1960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=ACBCD2830E088D59C12563CD00428F5E>.

96 Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] // Міжнародний Комітет Червоного Хреста : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>.

97 Там само.

Окремо у ЖК III прописані положення щодо репатріації та госпіталізації тяжкопоранених та хворих військовополонених (ст. 109-117).

Окрім комбатантів та інших осіб, які мають право на статус військовополоненого, в міжнародному збройному конфлікті можуть також брати безпосередню участь інші особи, які не є комбатантами, не мають права на статус військовополоненого і, відповідно, не можуть користуватися тими правами і гарантіями, які надає цей статус. Основні гарантії таких осіб закріплені у ст. 75 ДП I і в цілому такі гарантії можуть бути зведені до гуманного поводження і права на справедливий суд. Щодо звільнення таких осіб, то п. 3 ст. 75 ДП I встановлює, що за винятком випадків арешту чи затримання за кримінальні правопорушення, такі особи повинні бути звільнені у найкоротший строк і в будь-якому разі, як тільки обставини, що виправдовують арешт, затримання чи інтернування, стали недійсними.

Щодо обміну полоненими (затриманими) у зв'язку з безпосередньою участю у бойових діях під час неміжнародного збройного конфлікту, то міжнародне гуманітарне право не зобов'язує сторони проводити такі обміни, але по суті дозволяє їх проводити. Власне, міжнародне гуманітарне право регулює не обмін полоненими (затриманими), а їх звільнення.

У випадку неміжнародного збройного конфлікту договірне міжнародне гуманітарне право не містить конкретних норм щодо обміну полоненими (затриманими). п. 5 ст. 6 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року (ДП II) встановив, що під час припинення воєнних дій органи, що перебувають при владі, прагнуть надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті, та особам, позбавленим волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, були вони інтерновані чи затримані. Це положення ДП II можна тлумачити як таке, що заохочує до амністії та дозволяє сторонам звільнити і проводити обмін полоненими (затриманими). Як зазначено у коментарі Міжнародного Комітету Червоного Хреста від 1987 року, метою прийняття п. 5 ст. 6 ДП II було заохочення примирення, яке може позитивно вплинути на відновлення нормальних відносин в житті розділеної держави⁹⁸.

Щодо звичаєвого міжнародного гуманітарного права та неміжнародних збройних конфліктів, то п. С норми 128 звичаєвого міжнародного гуманітарного права встановив, що особи, позбавлені волі у зв'язку зі збройним конфліктом неміжнародного характеру, повинні бути звільнені одразу ж, як тільки припиниться дія причин, що обумовили їхнє позбавлення волі⁹⁹. Позбавлення волі таких осіб може продовжуватися, якщо щодо них проводяться кримінально-процесуальні дії, або якщо вони відбувають строк покарання відповідно до вироку, постановленого законним

98 Additional Protocol II. Article 6 Penal Prosecutions. Commentary of 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=C6692EB184B56F56C12563CD0043A476>.

99 Обычное международное гуманитарное право. Нормы [Електронний ресурс] // Міжнародний Комітет Червоного Хреста : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>.

чином¹⁰⁰. Як зазначається у коментарі до цієї норми, практика, що визначила звичайний характер цієї норми, складається з багатьох угод, укладених в контексті збройних конфліктів в Афганістані, Анголі, Боснії і Герцеговині, Камбоджі, Чечні, Сальвадорі, Ліберії, Мозамбіку та Руанді¹⁰¹. Таке положення пункту С норми 128 звичаєвого міжнародного гуманітарного права теж можна тлумачити як таке, що заохочує звільнення та обмін затриманими (полоненими) у зв'язку з безпосередньою участю у бойових діях.

Процедури обміну полоненими під час збройного конфлікту на сході України залишаються за межами правового регулювання. Для цілей обміну осіб українська влада застосовує різні юридичні механізми в межах кримінального і кримінального процесуального права (звільнення з-під варті з наступним оголошенням у розшук, закриття провадження слідчим з подальшим скасуванням (після обміну) постанови слідчого прокурором, ухвалення вироків на підставі угод без позбавлення волі, засудження до позбавлення волі з подальшим помилуванням тощо).

При вивченні питання щодо практики процедур обміну полоненими та їх правового регулювання у зв'язку зі збройною агресією РФ на Донбасі та розгляді конкретних ситуацій з обмінами, які відбувались протягом 2014-2015 років, під час фокус-груп було з'ясовано у безпосередніх свідків зазначених подій, що в ізоляторі тимчасового тримання міста Харків перебували особи, які брали безпосередню участь у бойових діях і були затримані українськими органами правопорядку. Такі особи чекали на обмін до 3-4 місяців, і їх передавали на непідконтрольну територію без жодних документів з української сторони. Подібні обміни відбувались, наприклад, 26 грудня 2014 року, 21 лютого 2015 року, пізніше передача невеликих груп осіб (4-5 осіб) здійснювалася впродовж 2015 року.

Учасники фокус-групи описали, в який саме спосіб відбувалася підготовка до передачі осіб, що перебували під вартою і щодо яких проводилось слідство. Таким особам за клопотанням прокуратури в межах кримінального провадження суд обирав запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на термін 60 днів. Коли спливав термін застосування запобіжного заходу, прокурори не подавали клопотання про продовження, або в процесі заявляли, що потрібен інший захід. Суд не може застосувати більш суворий захід, ніж той, про який заявляє прокурор. І людина виходить на волю, на поруки, під особисте зобов'язання. Після цього з-під слідчого ізолятора їх забирали співробітники Служби безпеки України. Тобто, особа виїжджала зі слідчого ізолятора з постановою про особисте зобов'язання, і її переправляли, міняли на наших бійців.

Один із суддів зауважив, що траплялися випадки, коли органи правопорядку пропонували суддям змінити запобіжний захід, мотивуючи це тим, що особа проходить по обміну.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само.

Суддя:

Ми говоримо, що з цим далі робити? Вони говорять: оголошуйте його в розшук. І тоді раптом змінюється обвинувачення, укладається угода і ця людина виходить за статтею 75 ККУ – Звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Після того, як таких осіб передавали на непідконтрольну територію, їх оголошували в розшук і ці справи «продовжують лежати в поліції». Один із суддів навів приклад із власної практики, коли в подібній ситуації були застосовані ст. 69 (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) і ст. 75 (звільнення від відбування покарання з випробуванням) КК України, зазначивши, що це були поодинокі випадки в його практиці.

Ще один варіант впливу можливості обміну на процедуру судового розгляду справи полягав у тому, що суддям заздалегідь повідомляли про те, що конкретну особу планують обміняти і рекомендували якнайшвидше розглянути цю справу.

Суддя:

Ми розглядаємо цю справу. Доводимо до кінця, а потім – після засудження, коли вирок набирає чинності, – вони (СБУ) вже вирішують питання щодо обміну. І нам не доводять до відома, чи цю особу обміняли, чи ні.

Усі наведені приклади свідчать про те, що процедура обміну особами, на яку вимушена йти влада України задля того, щоб визволити військовослужбовців Збройних Сил України, бійців добровольчих батальйонів чи інших заручників так званих ДНР і ЛНР, відбувається без окремої закріпленої процедури. Статус осіб, які виступають об'єктами обміну, не регулюється чинним кримінальним законодавством, і в межах наявних процесів кримінального провадження це неминуче призводить до порушення конкретних прав цих осіб (зокрема, порушується право на свободу та особисту недоторканість, право на адекватну юридичну допомогу у зв'язку з процедурою обміну, інші права).

3.6

ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВУ

Суспільно-політичні події ХХ століття (дві світові війни, чисельні регіональні та внутрішньодержавні збройні конфлікти) виявили, що в умовах організованого (масового, систематичного) насильства положення національного кримінального законодавства

про так звані загальнокримінальні злочини (умисне вбивство, зґвалтування, грабіж тощо) виявляються малоефективними. Наслідком цього стало формування в правовій доктрині уявлень про те, що злочини, які вчиняються в межах організованого (масового, систематичного) насильства або в зв'язку із ним, мають особливу юридичну природу, для позначення якої інколи використовують термін «системна злочинність» (*system criminality*)¹⁰².

До проявів системної злочинності передусім належать так звані основні злочини (*core crimes*) за міжнародним правом (*crimes under international law*), а саме – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія. Злочинність таких діянь впливає безпосередньо з міжнародного права незалежно від того, чи передбачена відповідальність за них національним кримінальним правом відповідної держави¹⁰³. Основні злочини «кодіфіковані» у міжнародному праві від середини XX століття, а норми про відповідальність за них утворюють міжнародне кримінальне право (*international criminal law*).

Важливо, щоб в умовах збройної агресії РФ проти України вітчизняне кримінальне законодавство відповідало вимогам міжнародного кримінального права.

Адже, *по-перше*, в окремих випадках положення національного кримінального законодавства про загальнокримінальні злочини взагалі не охоплюють діяння, що визнаються злочинами за міжнародним правом. Наприклад, одним із воєнних злочинів визнається заява про те, що пощади не буде. Зрозуміло, що годі шукати аналог такого діяння серед загальнокримінальних злочинів, адже положення, що встановлюють відповідальність за них, а ріогі не розраховані на застосування в умовах збройного конфлікту.

По-друге, тоді, коли можна углядіти аналог злочину за міжнародним правом серед загальнокримінальних злочинів, кваліфікація діяння особи та його переслідування як загальнокримінального, а не як злочину за міжнародним правом, буде порушенням принципу «чесного таврування» (*fair labelling*)¹⁰⁴. Адже під кутом зору суспільного сприйняття є серйозна відмінність між «звичайним» грабіжником та воєнним злочинцем, який заволодів майном цивільного населення в умовах збройного конфлікту.

По-третє, міжнародне право пов'язує з основними злочинами за міжнародним правом низку позитивних зобов'язань держав, що покликані запобігати безкарності зазначених злочинів: невизнання імунітетів, незастосування строків давності, додержання правила «видай або суди» (*aut dedere aut judicare*) тощо. Переслідування цих діянь як загальнокримінальних злочинів з високою ймовірністю матиме наслідком невиконання державою зобов'язань із запобігання безкарності¹⁰⁵.

¹⁰² Див., наприклад, *System criminality in international law* / eds. H. van der Wilt H. et al. Cambridge University Press, 2009. – P. 1-25.

¹⁰³ Зокрема, II Нюрнберзький принцип проголошує: «Той факт, що національне право не встановлює покарання за діяння, що визнається злочином відповідно до міжнародного права, не звільняє особу, яка вчинила це діяння, від відповідальності за міжнародним правом».

¹⁰⁴ Див. про цей принцип детальніше, наприклад, Chalmers J., Leverick F. Fair labelling in criminal law // *The Modern Law Review*, 2008. – Vol. 71. – №. 2. – P. 217-246.

¹⁰⁵ Наприклад, така ситуація поступово склалась у Федеративній Республіці Німеччина після Другої світової війни.

По-четверте, для України відповідність національного кримінального законодавства міжнародному праву набуває особливого значення ще й через визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах Римського статуту. Так, Офіс Прокурора МКС здійснює попереднє вивчення ситуації в Україні за поданими заявами про визнання юрисдикції МКС. Якщо ж зрештою відбудеться початок «повноцінного» розслідування щодо подій в Україні, то для цілей ст. 17(1) РС, що регламентує питання про прийняття МКС до розгляду окремих справ, відповідність українського кримінального законодавства міжнародному праву, зокрема положенням РС, буде одним із показників спроможності України здійснювати ефективне кримінальне переслідування осіб, які вчинили основні злочини за міжнародним правом¹⁰⁶. Оскільки МКС функціонує на засадах принципу комплементарності, він приймає конкретні справи до свого розгляду лише в обмеженому колі випадків, зокрема тоді, коли держава неспроможна належним чином розслідувати їх з тих чи тих причин (див. ст. 17(3) РС). Отже, неузгодженість кримінального законодавства України з міжнародним правом може стати причиною напливу до МКС великої кількості «українських» справ. З одного боку, це, очевидно, потягне за собою негативні політичні наслідки для України на міжнародній арені, а з іншого, – сумнівно, що це відповідатиме інтересам правосуддя, оскільки міжнародна судова установа перебуває в більш складному становищі під кутом зору здатності ефективно та швидко здійснювати правосуддя, аніж національні суди.

Внутрішнє кримінальне законодавство України не узгоджується з міжнародним правом.

Навіть без детальної оцінки українського кримінального законодавства на предмет його відповідності положенням міжнародного права про основні злочини¹⁰⁷, можна стверджувати, що така відповідність відсутня. Показником цього є, наприклад, те, що у рішенні Ради національної безпеки та оборони України від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією» наголошено на необхідності підготовки проекту Закону України про внесення змін до КК України 2001 року щодо встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти людяності.

Коаліція правозахисних організацій «Правозахисний порядок денний» створила робочу групу для напрацювання пропозицій з удосконалення кримінального законодавства України, що забезпечили б його гармонізацію з вимогами міжнародного права. Розроблений робочою групою законопроект заслуховувався і був у цілому підтриманий на засіданні Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права¹⁰⁸. На початку 2018 року Міністерство юстиції України винесло

¹⁰⁶ РС є найбільш сучасною та прогресивною «кодіфікацією» цих злочинів.

¹⁰⁷ Такий аналіз буде проведений далі за текстом.

¹⁰⁸ Див. протокол засідання Міжвідомчої комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні від 22 лютого 2017 року [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://old.minjust.gov.ua/file/58838.docx>.

цей законопроект на громадське обговорення¹⁰⁹. Парламентська Асамблея Ради Європи у резолюції №2198 (2018) прямо закликала українську владу «привести Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси у відповідність із міжнародним гуманітарним та міжнародним кримінальним правом»¹¹⁰.

Під час фокус-групи правозахисники засвідчили наявність серйозних труднощів, які виникають під час юридичної оцінки подій на Донбасі на підставі чинного законодавства України.

Правозахисник:

Если смотреть на решение, было дело месяц назад, когда человек был задержан, и был вынесен приговор суда, и в процессе были нарушения, но в терминологии было смешивание – и АТО, и гибридная война, и международное гуманитарное право, обычное право. То есть, когда судья пишет в своем решении, смешивая конкретно. Мы понимаем, что никто не гарантирует, что это решение не будет применено в какой-то форме в дальнейшем. Но у нас нет никаких систем образовательных для управления этим вопросом.

На жаль, події на Донбасі з усією гостротою виявили глибоку невідповідність між положеннями КК України та міжнародного права в частині відповідальності за основні злочини. «Корінь зла» криється у невиправданому інерційному орієнтуванні на кримінальне законодавство РФ та модельне законодавство СНД під час прийняття КК України 2001 року. Маючи можливість наслідувати положення РС як найбільш сучасної «кодіфікації» основних злочинів за міжнародним правом, український законодавець натомість вирішив залишатись у «прокрустовому ложі» пострадянської кримінально-правової традиції.

Наприклад, лише на третьому році збройного конфлікту з РФ було постановлено перший вирок за ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), що є національним віддзеркаленням положень міжнародного права про воєнні злочини. Однак ця стаття створена на основі ст. 356 Кримінального кодексу РФ від 1996 року та ст. 106 Модельного кодексу для держав-учасниць СНД від 1996 року. Обидва ці положення субстантивно та термінологічно не узгоджуються зі ст. 8 РС, яка поширює юрисдикцію МКС на воєнні злочини, та положеннями міжнародного гуманітарного права.

Це визнається навіть у російській юридичній науці: *«Порівнюючи ст. 356 КК РФ з багатослівною ст. 8 РС, можна, здавалось би, захоплюватись вмінням нашого законодавця створювати норми високого рівня абстракції. Однак сумнівно, що це можливо. У межах ст. 356 КК РФ нам вдалось зробити те, що не вдавалось зробити нікому до того або після [насправді згодом це "вдалось" багатьом пострадянським державам]:*

109 Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/m/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-zakonodavchih-aktiv-schodo-zabezpechennya-garmonizatsii-kriminalnogo-zakonodavstva-z-polojenniyami-mijnarodnogo-prava>.

110 Resolution 2198 (2018) "Humanitarian consequences of the war in Ukraine", adopted by the PACE on 23 January 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/resolution-2198/1680785d22>.

“втиснути” всі порушення чотирьох Женевських конвенцій, ДП I, інших міжнародних договорів та звичаєвого міжнародного права, що мають бути кримінально караними, в єдиний склад злочину. Відповідно, перелік претензій до ст. 356 КК РФ безкінечний: змішування “гаазького” та “жневського” права, упущення звичаєвого міжнародного права, прогалини або, навпаки, надмірне охоплення в криміналізації, нерозрізнення міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту тощо»¹¹¹.

Назва розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» є застарілою, а зміст – суперечливим.

Переходячи до предметного аналізу відповідності українського кримінального законодавства положенням міжнародного права про основні злочини, не можна оминати увагою, що Особлива частина КК України містить розділ «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», назва якого прямо вказує на те, що передбачені у ньому злочини мають «зв'язок» з міжнародним правом. Утім, і зміст, і навіть назва цього розділу відверто розчаровують.

По-перше, чинна назва цього розділу термінологічно наслідує Проект кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, схвалений 1996 року Комісією міжнародного права ООН. Утім, формула «злочини проти миру та безпеки людства» насправді не прижилась у міжнародному праві. Окремі представники доктрини міжнародного права навіть називають її «однією із найбільших помилок» Комісії міжнародного права¹¹². На сьогодні злочини, що є основними злочинами за міжнародним правом і хвилюють все міжнародне співтовариство, найчастіше називають «міжнародними злочинами», «злочинами проти міжнародного права» або «злочинами за міжнародним правом». Таким чином, доводиться констатувати, що назва розділу XX Особливої частини КК України є ще однією даниною пострадянським правовим традиціям, які істотно відстають від розвитку сучасного міжнародного права.

По-друге, чинна редакція розділу XX Особливої частини КК України є конгломератом різнорідних положень, які встановлюють відповідальність як за основні злочини за міжнародним правом (див. ст. 437, 438, 442), так і за так звані злочини міжнародного характеру, відповідальність за які встановлена на виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів України (див., зокрема, ст. 443, 444, 447), а в окремих випадках – навіть за злочини, що не є ані злочинами за міжнародним правом, ані злочинами міжнародного характеру (див. ст. 436-1 та 441). Натомість, з іншого боку, у розділі немає положень, які б встановлювали відповідальність за злочини проти людяності.

Українська версія імплементації основних злочинів за міжнародним правом містить численні вади.

111 Есаков Г. А., Русинова В. Н., Богуш Г. И. Международные преступления: модель имплементации в российское уголовное законодательство. – М.: Проспект, 2017. – С. 8-9.

112 O'Keefe R. International criminal law // OUP Oxford, 2015. – P. 64.

Український кримінальний закон встановлює відповідальність за три із чотирьох основних злочинів за міжнародним правом: агресію (ст. 437 КК України), воєнні злочини (ст. 438 КК України) та геноцид (ст. 442 КК України). На жаль, зміст кожного із цих положень залишає бажати кращого.

Положення КК України, які встановлюють відповідальність за агресію, викладені у дусі статутів Нюрнберзького та Токійського військових трибуналів, та не відповідають сучасним уявленням про цей злочин у міжнародному праві, відображеним у ст. 8bis РС. Зокрема, в період після Другої світової війни поняття агресії у міжнародному праві зазнало серйозної трансформації¹¹³ і не зводиться лише до агресивної війни. Окрім того, за ст. 8bis РС агресія є так званим «елітарним злочином» (*leadership crime*), тобто злочином, за який можна притягнути до відповідальності лише осіб, які здатні фактично здійснювати контроль або керівництво над політичними чи військовими діями держави.

Текст ст. 438 КК України, в якій перераховуються окремі порушення законів та звичаїв війни та міститься загальна вказівка на інші подібні порушення, передбачені міжнародними договорами, є неприйнятним з кількох міркувань:

- 1) він відверто суперечить принципу юридичної визначеності, особливо у світлі того, що Україна не передала депозитарію Женевських конвенцій 1949 року офіційного перекладу їх тексту¹¹⁴;
- 2) текст ст. 438 КК України ігнорує порушення законів та звичаїв війни, закріплених у звичаєвому міжнародному праві, що є основним джерелом міжнародного гуманітарного права для збройних конфліктів неміжнародного характеру;
- 3) у сучасний період абсолютна більшість держав світу під час регламентації відповідальності за воєнні злочини беруть за орієнтир ст. 8 РС (ця стаття розглядається як умовний стандарт);
- 4) у певній частині чинна редакція ст. 438 КК України має надмірно та невиправдано широкий зміст (за рахунок формулювання "...інші порушення законів та звичаїв війни..."), визнаючи злочинними будь-які (навіть незначні) порушення договірного міжнародного гуманітарного права. Наприклад, накладення на військовополоненого дисциплінарного стягнення у вигляді позачергового наряду тривалістю 2 години 15 хвилин (а не 2 години) всупереч ст. 89 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. Тоді як за міжнародним правом воєнними злочинами визнаються лише серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

Чинна редакція ст. 442 КК України про геноцид, напевне, найбільше відповідає вимогам сучасного міжнародного права, а саме – ст. II Конвенції про запобігання геноциду

¹¹³ Див., зокрема, Визначення агресії, затверджене резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року.

¹¹⁴ Імплементация норм международного гуманитарного права на национальном уровне в Украине // Global Rights Compliance LLP. – Київ, 2016. – С. 48.

та покарання за нього від 1948 року та ст. 6 РС. Утім, і вона має низку вад, походження яких важко пояснити. Зокрема, йдеться про:

- 1) відсутність слів «як такої» у межах характеристики мети геноциду;
- 2) вказівка на «тяжкі», а не на «серйозні» тілесні ушкодження (у міжнародному кримінальному праві поняття «серйозні тілесні ушкодження» має набагато ширший зміст, аніж поняття «тяжкого тілесного ушкодження» за кримінальним правом України, наприклад, воно охоплює зґвалтування);
- 3) відсутність вказівки на «завідомість» у контексті слів «створення умов»;
- 4) вказівка на невідому міжнародному кримінальному праву форму геноциду – «створення умов, розрахованих на скорочення дітонародження».

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1

Система українського правосуддя не мала алгоритмів роботи в умовах збройного конфлікту. Жодних інструкцій, як діяти системі правосуддя в умовах бойових дій, законодавство не містить.

Після окупації ОРДЛО законодавець вжив заходів, щоб мешканці окупованих територій мали доступ до судів на контрольованій українським урядом території. Законодавець запровадив здійснення судових викликів та повідомлень через Інтернет, що може застосовуватися зокрема й стосовно мешканців ОРДЛО.

З ініціативи Президента відновлена військова прокуратура, хоча її повноваження наразі частіше реалізуються поза межами військової сфери. Задекларовано можливість створення військових (воєнних) судів. Парламент вживав заходи щодо підвищення ефективності кримінальних проваджень, деякі з них – із сумнівним під кутом зору конституційності обмеженням прав людини.

Однак чимало наявних та потенційних проблем залишаються невирішеними. Більше того, запровадження «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях» низкою актів Президента України, які є таємними, ще більше посилює стан юридичної невизначеності.

Для вирішення зазначених проблем **доцільно**:

■ скасувати тимчасові положення законів України про надання окремих повноважень слідчого судді прокурорам в зоні АТО і про можливість затримання особи на строк понад 72 години (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ привести повноваження військових прокуратур у відповідність із Конституцією України та метою закону, яким вони були утворені, зокрема вивести їх з підпорядкування Генерального штабу Збройних Сил України (*уповноважені органи – Верховна Рада України, Генеральний прокурор*);

■ запровадити зберігання матеріалів судових справ (їх копій) в електронному вигляді для запобігання випадків їх втрати (*уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України*);

■ на рівні закону на випадок ескалації збройного конфлікту передбачити можливість швидкого розгортання органів системи правосуддя, що будуть мобільними і спроможними забезпечувати правосуддя в особливих умовах (*уповноважений орган – Верховна Рада України*);

■ на рівні підзаконних актів доцільно визначити політики для органів системи правосуддя (алгоритми дій) на випадок блокування та захоплення приміщень, бойових дій (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Державна судова адміністрація України, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Рада прокурорів України, Міністерство юстиції України, Служба безпеки України*);

■ на рівні закону усунути невизначеність у кваліфікації злочинів, що вчиняються в умовах збройного конфлікту, зумовленого російською агресією, – зокрема злочинів тероризму, створення злочинної організації, незаконних воєнізованих і збройних формувань, участь у їх діяльності тощо (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ законом врегулювати юридичні наслідки відбування особою покарання на окупованій території, а також звільнення з місць позбавлення волі з урахуванням того, що особа є не лише злочинцем, а й жертвою російської агресії (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ визначити механізми дистанційного допиту свідків та інших учасників процесу, які перебувають на окупованій території, а також шляхи відбору зразків для проведення судових експертиз (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ внести зміни до законів, якими зберегти особливі юридичні гарантії права на справедливий суд, що були запроваджені у зв'язку з проведенням АТО, у разі запровадження заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях із скасуванням АТО відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ оприлюднити акти, які стосуються збереження чи припинення АТО у зв'язку із початком операції із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стриму-

вання збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей (*уповноважений орган – Президент України*).

2

Судова практика щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок терористичних актів на державу Україна через нечіткість законодавчого регулювання непослідовна (навіть на рівні касаційної інстанції), і поки що складається не на користь позивачів.

Практика українських судів щодо покладення обов'язку відшкодувати шкоду внаслідок подій на сході України на РФ складається на користь потерпілих осіб, оскільки органи РФ не оскаржують судові рішення. Водночас виконання таких рішень ще не стало реальністю.

Україна не вживає достатніх заходів для реалізації ст. 24 резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» (A/RES/60/147 від 16 грудня 2005 року) щодо розроблення механізму інформування широких верств населення, зокрема жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини і міжнародного гуманітарного права, про права та засоби юридичного захисту, що передбачені цими Основними принципами і керівними положеннями.

З метою створення умов для реального відшкодування шкоди, заподіяної російською агресією, **доцільно:**

■ на основі законодавства та судової практики розробити та запропонувати фізичним та юридичним особам ефективний алгоритм відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ; провести інформаційну кампанію щодо реалізації цього алгоритму; виробити методику звернення стягнення на майно, яке належить РФ, в процесі виконання судових рішень проти РФ (*уповноважений орган – Міністерство юстиції України*);

■ активізувати зусилля на міжнародній арені з метою створення механізму, що передбачав би відшкодуванням жертвам збройної агресії РФ шкоди, за прикладом механізму функціонування Компенсаційної комісії ООН, утвореної згідно з Резолюцією Ради Безпеки ООН № 687 (1991) (*уповноважений орган – Міністерство закордонних справ*).

3

Внаслідок припинення діяльності державних органів та установ на окупованих територіях ускладнилося виконання судових рішень у справах, де такі орган чи установа були стороною. Також ускладнено виконання рішення судів щодо боржників, які проживають чи знаходяться на окупованих територіях.

Строки виконавчого провадження не перериваються у зв'язку із знаходженням майна, на яке необхідно звернути стягнення, або боржників на тимчасово непідконтрольній території. Часто виконати такі рішення об'єктивно неможливо, а тому є ризик закінчення строку виконання рішення суду.

Отримання стягувачем виконавчого документа у справі, матеріали якої залишилися на окупованій території, є надто складною процедурою і вимагає відновлення втрачених матеріалів справи. Суди часто відмовляють у відновленні втрачених матеріалів, навіть маючи достовірні відомості про зміст судового рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Для подолання проблем із виконанням судових рішень, зумовлених агресією РФ, **доцільно:**

- запровадити як підставу для зупинення перебігу строку пред'явлення виконавчих документів до виконання або поновлення такого строку обставину тимчасової окупації територій та збройної агресії РФ (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- узагальнити судову практику з питань спорів, що виникають у зв'язку з виконанням судових рішень (*уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди*);

- виробити типові алгоритми виконання судових рішень за наявності проблем, зумовлених агресією РФ, як методичні рекомендації державним та приватним виконавцям (*уповноважений орган – Міністерство юстиції України*);

- урегулювати питання про заміну стягувача у разі тимчасового припинення діяльності державних органів та установ – стягувачів, що залишилися на окупованій території (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

4

Держава витрачає зайві ресурси, притягуючи до відповідальності осіб за правопорушення, що допущені вимушено, в умовах загрози життю.

Навантаження на систему правосуддя може суттєво зрости у разі деокупації та реінтеграції відповідних територій Донецької та Луганської областей.

Плануючи оптимальне навантаження на систему правосуддя на випадок деокупації, держава має знайти баланс між недопущенням безкарності та необхідністю здобути довіру мешканців території, що потрібно реінтегрувати.

Задля досягнення справедливості та недопущення паралічу юридичної системи **доцільно:**

- розширити перелік юридичних засобів для звільнення осіб від відповідальності за діяння, що були вимушеними, хоч за звичайних обставин вважаються правопорушеннями, забезпечивши баланс між недопущенням безкарності та необхідністю

здобути довіру мешканців відповідних територій (звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно відмовилися від злочинної діяльності; звільнення від відбування покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні злочину (амністія); застосування спеціально розроблених заходів – порозуміння або прощення) (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Верховна Рада України*).

5

Невизначеним був і залишається статус осіб, яких утримують у місцях несвободи на непідконтрольній українському уряду території (полонених).

Процедури обміну полоненими під час збройного конфлікту на сході України залишаються за межами правового регулювання. Для цілей обміну осіб українська влада застосовує різні юридичні механізми в межах кримінального і кримінального процесуального права (звільнення з-під варті з наступним оголошенням у розшук, закриття провадження слідчим із подальшим скасуванням (після обміну) постанови слідчого прокурором, ухвалення вироків на підставі угод без позбавлення волі, засудження до позбавлення волі з подальшим помилуванням тощо).

З метою усунення прогалини **доцільно:**

- на законодавчому рівні визначити статус осіб, які брали участь у збройному конфлікті, спричиненого агресією РФ, що визначатиме юридичні гарантії для таких осіб, у тому числі під час здійснення обмінів (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

- на підзаконному рівні визначити процедури здійснення обмінів, що мають відбуватися відповідно до вимог кримінального і кримінального процесуального законодавства (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України, Служба безпеки України*).

6

Національне кримінальне законодавство не узгоджується з міжнародним правом. Назва розділу XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» застаріла, а зміст – суперечливий. Українська версія імплементації основних злочинів за міжнародним правом містить численні вади.

Усунення цих вад можливе виключно шляхом внесення змін до законодавства України про кримінальну відповідальність з метою приведення його у відповідність з вимогами міжнародного кримінального права. Передусім **доцільно** визначити склад міжнародних злочинів (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресія) окремим розділом в Особливій частині КК України з урахуванням положень Римського статуту, зокрема:

■ привести зміст ст. 437 КК України про агресію у відповідність із ст. 8bis Римського статуту;

■ встановити відповідальність за злочини проти людяності, що змістовно ґрунтується на ст. 7 РС;

■ здійснити повноцінну імплементацію положень міжнародного права щодо воєнних злочинів (основний орієнтир – ст. 8 РС);

■ усунути невідповідність із міжнародним правом у законодавчій характеристиці геноциду за кримінальним правом України (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

4

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

4.1

ПОНОВЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ СУДОВИХ СПРАВ ТА МАТЕРІАЛІВ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У судовому процесі немає іншої реальності, окрім тої, що відображена в матеріалах судової справи. Суд з метою встановлення істини у справі керується передусім доказами, що наявні в ній. Таким чином, суд не зможе виконати основне своє завдання – забезпечити право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод – за відсутності доказів та інших матеріалів справи.

Під час анкетування судді та адвокати найбільш актуальною проблемою в процесі здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту назвали відсутність доступу до матеріалів судових справ та матеріалів виконавчого провадження, що залишилися на тимчасово окупованих територіях.

Повільність у діях центральної влади фактично зробила неможливим вивезення матеріалів справ у судових і виконавчих провадженнях, що тривали або були завершені, з окупованих територій та зон активних бойових дій.

Засідання Ради суддів України з цього питання зібралося лише 11 липня 2014 року, коли вже велись активні бойові дії. Рада суддів констатувала, що *«припинено роботу у звичайному режимі Апеляційного суду Донецької області, відбулося захоплення невідомими особами приміщення господарського суду Луганської області [...], здійснювалися неодноразові спроби захоплення приміщень місцевих загальних судів на території Луганської області, апеляційного суду Луганської області»*. Рада суддів звернулася до керівництва Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ з вимогою

вжити заходи щодо охорони приміщень судів та збереження документації¹¹⁵. Водночас жодних рішень щодо евакуації судів чи матеріалів справ не приймалося.

12 серпня 2014 року з ініціативи Президента України Верховна Рада ухвалила Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції»¹¹⁶ (набрав чинності 20 серпня). Закон уповноважив голів вищих судів передавати територіальну підсудність справ від судів, що перебувають на окупованій території, судам на підконтрольній українській владі території.

Протягом вересня 2014 року голови трьох вищих судів змінили територіальну підсудність 60 судів і уповноважили передати справи до відповідних судів на території, контрольованій Україною (у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській і Запорізькій областях)¹¹⁷. Архіви таких судів вивезти з окупованої території ніхто не намагався, оскільки це було би небезпечно для життя працівників суду¹¹⁸. Хоча деякі судді все-таки повідомляли про спроби вивезти справи, але на блок-постах проросійських збройних формувань машини з такими справами повертали назад. Були лише поодинокі випадки вивезення матеріалів справ з тимчасово непідконтрольної території. Це стосується, наприклад, Донецького апеляційного адміністративного суду.

Суддя:

Справи, що слухались та були відслухані в тяжких умовах, вивезли всі 100 % [йдеться про суд, де працював суддя]. Залишилась лише велика кімната архіву.

Неможливість вивезення матеріалів справ у судових провадженнях, розгляд яких тривав або був завершений, є однією з проблем, якій приділялася суспільна увага у зв'язку з оцінюванням стану правосуддя під час збройного конфлікту:

«Фактически ВССУ определил подсудность другим судам 2 сентября 2014 года, когда уже во всю шли боевые действия на территории этих судов, а сами суды прекратили свою работу примерно в середине июля 2014 (имеются ввиду районные суды г. Луганска). Выходит, что те дела, по которым уже было начато производство до начала боевых действий физически не могут быть переданы в суды «новой» подсудности, так как лица, ответственные за направление дел из одного суда в другой не имеют доступа к канцелярии суда и к самим делам соответственно»¹¹⁹.

115 Рішення Ради суддів України від 11 липня 2014 року № 2 [Електронний ресурс] // Рада суддів України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/site/download?doc=L3VwbG9hZHMvZG9jdW1lbnRzL3JzdTlxMTA3MjAxNDEucGRm>.

116 Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 39. – Ст. 2009.

117 Судова влада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/ato>.

118 Правосуддя в екзилі. Дотримання права на справедливий суд на Сході України, включно із територією, тимчасово непідконтрольною українському уряду. – К., 2006. – С. 6 [Електронний ресурс] // Судова влада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://court.gov.ua/userfiles/zvit_sp_sud.pdf.

119 Как быть с иском заявлением, который не был рассмотрен в суде, ввиду проведения АТО на территории где расположен суд. Совет адвоката [Електронний ресурс] // Dominus Litis. – Режим доступу: http://www.dl.org.ua/publ/dlja_pereselencev_iz_ark_luganskoj_i_doneckoj_oblastej/kak_byt_s_iskovym_zajavleniem_kotoryj_ne_byl_rassmotren_v_sude_vвиду_provedenija_ato_na_territorii_gde_raspolzhen_sud_sovet_advokata_ao_d/2-1-0-2.

Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні у тематичному звіті «Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні» 2015 року встановила такі факти щодо втрачених матеріалів справ:

«Одним з найбільш відчутних наслідків раптового переміщення судів і органів прокуратури стала втрата матеріалів справ у судових провадженнях, розгляд яких триває або завершений. Втрата матеріалів справ відбувалась внаслідок раптової евакуації судів і органів прокуратури або у зв'язку із спробами їх захоплення, або знищення приміщень судів і прокуратур в результаті обстрілів. Наприклад, за інформацією працівників переміщеного Донецького апеляційного адміністративного суду, будівлю суду було захоплено озброєними особами, які викинули матеріали справ. Працівникам суду довелося орендувати вантажівку для того, щоб перевезти ті матеріали справ, які їм вдалося знайти. Так само не вдалося вивезти матеріали справ з Ясинуватського міськрайонного суду (Донецька область), при цьому частину матеріалів було знищено або спалено. Після захоплення незаконними збройними угрупованнями прокуратури Луганської області, її працівникам також не вдалося забрати матеріали справ, за винятком окремих особистих документів. Часто судам і органам прокуратури доводиться обирати, які саме матеріали забирати, з огляду на обмежені можливості. Матеріали справ з прокуратури Донецької області не вдалося перевезти, оскільки їх було захоплено або знищено збройними угрупованнями, що зайняли будівлю. За словами працівників судів і органів прокуратури, в багатьох випадках їм перешкоджають забрати матеріали справ, які залишились у колишніх будівлях цих органів на територіях, підконтрольних ЛНР і ДНР»¹²⁰.

Законодавець намагався частково вирішити згадану проблему шляхом встановлення в ч. 3 ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» відповідного положення:

«У разі неможливості передачі матеріалів справи відповідно до встановленої згідно з цим Законом підсудності вчинення необхідних процесуальних дій здійснюється за документами і матеріалами, поданими учасниками судового процесу, за умови, що такі документи і матеріали є достатніми для ухвалення відповідного судового рішення».

Зрозуміло, що в більшості випадків для прийняття повноцінного судового рішення наявних у сторін матеріалів справ не достатньо. Тому для захисту своїх прав учасникам процесу доводилося інколи вдаватися до крайніх кроків з метою отримання матеріалів, аж до викупу їх у представників «влади» окупованих територій.

Слідчий:

...Больше я слышал в Донецкой области. Это – в 2014 году. Таким образом, несколько материалов производства по особо тяжким преступлениям просто купили у сепара, потому что нужно было как-то рассматривать. Людей под стражей содержат.

120 Тематичний звіт «Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні» [Електронний ресурс] // Організація з безпеки і співробітництва в Європі [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>.

Суддя:

Я слышал, правда информация не подтвержденная, что в Донецком суде некоторые товарищи, которые там занимают помещения, они поняли, что есть проблема для сторон, и торговали этими делами. Именно банкротские дела. Не гнушались и гражданскими делами не рассмотренными. Стороне за определенную плату выдавали.

Інколи використання інституту відновлення втраченого судового провадження є зайвою бюрократичною процедурою. Її, наприклад, використовують для одержання завіреної копії судового рішення. Однак в Україні є Єдиний державний реєстр судових рішень, що містить копії всіх судових рішень. Простіше було б видавати завірених копії судових рішень учасникам справ, використовуючи саме ресурси цього реєстру. Цього можна було б досягти за один візит до суду замість витрачання значних ресурсів для здійснення процедури відновлення втраченого провадження.

Також проблемою є те, що інститут відновлення втраченого провадження застосовується лише у разі, якщо це провадження закінчено у відповідному суді. Закон не дає відповіді, яким чином практично відновити матеріали втраченого, але не закінченого провадження, наприклад, у кримінальній справі. У цивільному, господарському та адміністративному процесах судового провадження, яке було втрачене до закінчення судового розгляду, не можна відновити, але передбачена можливість подання нового позову. Звісно, це ускладнює доказування, якщо докази були втрачені разом із матеріалами справи.

Чи не найскладнішою є ситуація з кримінальними справами, адже саме у кримінальному процесі вимоги до доказування найвищі.

Відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. У зв'язку з цим за відсутності повних матеріалів проваджень судам доводиться або виправдовувати обвинувачених, або скасовувати обвинувальні вироки.

Прокурори:

Всех повыпуслили. Нет оснований у суда, нет доказательств. Фактор совершения преступления суд не может предъявить. А вдруг его вообще не было, придумали и безвольно человека держат. И всех повыпуслили.

Еще есть такая проблема, когда приговор обжалован, а дела остались на той территории. Апелляционный суд удовлетворяет апелляцию бандита, назначает новое рассмотрение дела. В суд приходит дело. Бумажка, обвинительный акт и все. Все свидетели находятся на оккупированной территории, все доказательства находятся на оккупированной территории. В итоге, прокурор отказывается от поддержания обвинения, в отношении человека дело закрывается и этот бандит обращается еще потом с иском о возмещении материального ущерба к органам прокуратуры. И мы еще ему обязаны

выплачивать деньги. Такая практика есть. У нас третьего числа отказался от обвинения. Да, есть бандиты, есть адвокат, который говорит: «У меня есть доступ до материалов уголовного дела». Ну а мы не имеем доступа и у нас суда нечего дать. Отказывается прокурор от обвинения и дело закрывается, и еще и выгоду для себя получают.

Якщо у потерпілого, наприклад, або у захисника, або у інших учасників кримінального провадження є копії якихось матеріалів, тоді це можливо. Якщо немає, то немає... Якщо їх немає в правоохоронних органах, органах поліції, СБУ, в органах прокуратури та суду, то відновити неможливо.

Наприклад, Апеляційний суд Донецької області в ухвалі від 19 жовтня 2016 року в справі №267/6365/13-к скасував вирок суду першої інстанції і скерував справу на новий розгляд, попри відновлення деяких матеріалів втраченого кримінального провадження:

«Оскільки матеріали провадження у зв'язку з проведенням АТО на території Донецької області були втрачені, в.о. прокурора Гірницького району м. Макіївки Донецької області 26.10.2015 року звернувся до Краматорського міського суду про відновлення втраченого кримінального провадження.

Ухвалою Краматорського міського суду Донецької області від 01 лютого 2016 року, відновлені матеріали втраченого кримінального провадження [...] за обвинуваченням ОСОБА_2 та ОСОБА_3 за ч. 1 ст. 213 КК України на підставі наданих процесуальних документів: витягу з ЄРДР, ухвали про проведення обшуку, повідомлення про підозру ОСОБА_2, обвинувального акту, вироку суду та ухвали апеляційного суду.

[...] в поновленому кримінальному провадженні відсутні письмові докази, на які суд посилався у вирок, технічні записи, журнали судових засідань, матеріали слідчих дій, тобто апеляційному суду не надано ні жодного письмового чи іншого доказу, доказу, на підставі чого він міг би прийти до висновку про винуватість або невинуватість обвинувачених [...]. Матеріалів та документів, які є в матеріалах відновленого кримінального провадження, не достатньо для ухвалення остаточного рішення апеляційним судом, оскільки неможливо перевірити доводи обвинувачених та їх захисника. Неперевірити докази, на які вони посилаються без їх дослідження, оскільки це не буде відповідати вимогам ст. 23 КПК України про безпосередність дослідження доказів в суді»¹²¹.

Під час нового розгляду прокурор відмовився від державного обвинувачення, а суд закрив провадження.

«Матеріали кримінального провадження №12013050980001244 були втрачені на тимчасово непідконтрольній владі України території. Згідно ухвали Краматорського міського суду Донецької області від 01.02.2016 р. відновленими матеріалами кримінального провадження вважаються лише: витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань №120130503980001244; ухвала про

¹²¹ Ухвала апеляційного суду Донецької області від 19 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62198403>.

проведення обшуку від 23.04.2013 р.; повідомлення про підозру ОСОБА_2; обвинувальний акт у кримінальному провадженні №120130503980001244; вирок Гірницького районного суду м. Макіївки Донецької області від 15.04.2014р.; ухвала апеляційного суду Донецької області від 19.08.2014 р. Будь-які інші матеріали кримінального провадження у сторони обвинувачення відсутні. В ході судового розгляду кримінального провадження № 12013050980001244 ОСОБА_2 та ОСОБА_3 винними себе не визнали. Крім того, свідки у кримінальному провадженні є мешканцями м.Макіївки Донецької області, їх допит в судовому засіданні неможливий, оскільки їх анкетні дані, місце проживання та контактні номери телефонів відсутні»¹²².

Також під час фокус-груп повідомлялося про те, що через якийсь час влада змушена була випустити з-під варти осіб, які перебували у слідчих ізоляторах на контрольованій Україною території, якщо матеріали їхніх справ залишилися на окупованих територіях. І навпаки, якщо матеріали справ збереглися на контрольованій урядом території, але підозрювані чи обвинувачені залишилися під вартою на окупованій території, то їх оголосили в розшук.

Слідчі:

Это проблема, но она уменьшилась. В первый год у нас, в основном, было так: либо лица находятся на этой территории, а кримінальне провадження – на той, либо наоборот. Есть доказательства вины. Как правило, данные лица объявлены в розыск. Обвинение осталось там.

Сейчас если лица объявлены в розыск, обвинение осталось там, пересекаешь блок-пост, по нашей базе объявленных в розыск задерживаешь человека. А материалов нет.

Судді:

В Артемовском СИЗО ими было однажды принято решение всех выпустить.

Да, дела, которые до нас доехали, мы всех объявили в розыск. А на которых дел нет, так все и осталось в подвешенном состоянии.

Правозахисник:

Я сталкивался с проблемой, что до прошлого года больше 80 человек сидело в следственном изоляторе в Старобельском, но их дела находились в Луганске.

Працівник офісу омбудсмена:

Есть проблема с людьми которые обвиняются по «жестким» статьям – убийства, членство в ОПГ, разбойные нападения. Судьи понимают, что правовых оснований для продолжения ареста нет, но как можно просто отпускать обвиненного в убийстве человека?

¹²² Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 20 жовтня 2017 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69672042>.

Також не врегульованою виглядає ситуація, за якої особи, які відбули покарання на тимчасово окупованих територіях, повертаються в Україну. Здебільшого суди стають на сторону захисту прав засуджених.

Прокурори:

Суды придумали выход из ситуации. Они вместе с прокуратурой видят те основания, по которым их там освободили. Здесь человека арестовывают, задовольняют хлопотання прокурора, но уже по украинскому закону своим составом суда те же самые основания, и здесь уже освобождают.

Наприклад, Новопсковський районний суд Луганської області умовно-достроково звільнив від покарання особу, що відбула його у Петровській виправній колонії Луганської області № 24 (знаходиться на непідконтрольній Україні території):

«Зазначене покарання засуджений відбував у Петровській виправній колонії Луганської області № 24, яка з квітня 2014 року знаходиться на території, що тимчасово не контролюється органами державної влади.

21.09.2015 адміністрацією нелегітимного органу ОСОБА_1 був звільнений від відбування покарання умовно-достроково. В зв'язку з цим ОСОБА_1 звернувся з клопотанням про умовно-дострокове звільнення до компетентного місцевого суду в порядку п. 2 ч. 1 ст. 537 та ст. 539 КПК України.

Відповідно до вимог ст. 81 ч. 1, 2 КК України, до осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. При цьому, якщо покарання призначене судом за тяжкий злочин, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше двох третин призначеного строку покарання.

Згідно вироку суду ОСОБА_1 засуджений за вчинення умисного тяжкого злочину і відбув більше двох третин призначеного строку покарання. Невідбутий строк складає 1 рік 6 місяців 27 днів, що свідчить про наявність у ОСОБА_1 формальних підстав для застосування щодо нього умовно-дострокового звільнення.

Твердження ОСОБА_1 про те, що він добросовісно виконував обов'язки, покладені на нього вироком суду, представниками органів державної влади не спростовані. Також не вбачається вини ОСОБА_1 в тому, що державною пенітенціарною службою України йому не було запропоновано продовжити відбувати покарання на території, яка не є тимчасово окупованою.

Після неможливості подальшого відбування покарання ОСОБА_1 звернувся до органів державної влади України, що свідчить про відсутність в нього намірів ухилитися від відбування покарання.

Відповідно до вимог ч.2 ст.81 КК України саме держава має надати суду документи, які підтверджують чи спростовують твердження, що засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Згідно характеристики з місця проживання, ОСОБА_1 за місцем проживання характеризується задовільно.

Оскільки установа, де відбував покарання ОСОБА_1 знаходиться на тимчасово-непідконтрольній території, немає вини ОСОБА_1 у відсутності свідчень щодо його поведінки та ставлення до праці в місцях позбавлення волі.

За таких умов суд вважає, що ОСОБА_1 підлягає умовно-достроковому звільненню від відбування покарання, оскільки він відбув більше ніж дві третини призначеного покарання, і будь-які дані, які б свідчили про його несумлінну поведінку і ставлення до праці в місцях позбавлення волі, відсутні»¹²³.

Таку позицію здебільшого підтримують і суди апеляційної інстанції:

«Засудженому ОСОБА_5 відповідно до ст.539 КПК надано право звернутися до суду з клопотанням про умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Суд першої інстанції зобов'язаний був згідно вимог ст. 537 КПК розглянути це клопотання по суті, при необхідності залучити до розгляду справи представника органу або установи виконання покарань, перевірити на підставі наданих суду матеріалів, чи існують передбачені ст. 81 КК підстави для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, та прийняти відповідне рішення. Проте суд цього зобов'язання не виконав. Нemoжливiсть для відповідних державних органів з'ясувати, якою була поведінка засудженого в установі відбування покарання, що на цей час знаходиться на території, яка не контролюється Україною, не може розглядатися як обставина, що перешкоджає розгляду питання про умовно-дострокове звільнення і не може трактуватися всупереч інтересам засудженого. Суд першої інстанції істотно порушив вимоги кримінального процесуального закону і це порушення перешкодило суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, відповідно до вимог ст. 407, 412 КПК ухвала суду підлягає скасуванню»¹²⁴.

Хоча інколи апеляційні суди дотримувалися позиції щодо необхідності подальшого відбування покарання:

«Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим, (в даному випадку) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі. Тобто ч. 3 ст. 81 КК України передбачена можливість застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання після фактичного відбуття засудженим відповідної частини строку покарання, призначеного судом.

На теперішній час у колегії суддів відсутні достовірні відомості про фактично відбутий строк покарання засудженим ОСОБА_1

Крім того, одним з критеріїв для умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання є її сумлінна поведінка і ставлення до праці, яким вона довела своє виправлення.

123 Ухвала Новопокровського районного суду Луганської області від 24 березня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56652807>.

124 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 3 лютого 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55626509>.

Офіційних вищезазначених даних місцевому суду не було надано, а постанова Харцизького міжрайонного суду «Донецької народної республіки» від 10 серпня 2015 року, якою задоволено клопотання засудженого ОСОБА_1, про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та відповідно звільнено його умовно-достроково від відбування покарання на 01 рік 07 місяців 09 днів правильно визнана не легітимною»¹²⁵.

Слідчі:

У меня было дело в 2014 году. Человек убил свою супругу, после чего его посадили в СИЗО в Луганске. Там он сидит. Материалы остались здесь. После войны ему продлили срок судом. Его, конечно, об этом не уведомили. И в 2017 году он освобождается в Луганске из СИЗО, и ему выдают свидетельство о том, что он отбыл там. Он переходит сюда. Мы его задерживаем. Получается, мы второй раз его задерживаем. И то, что он отсидел в СИЗО, не признали в суде правомерным. То, что ему выдали свидетельство, не признали в суде правомерным.

А я слышал такие случаи. Например, человека Украина осудила, он отбывает до момента. Он остался на территории неподконтрольной. Суды там тоже пересматривают рішення умовно-дострокового. Его выпускают. Он приезжает сюда. Здесь его берут, дают приговор. Он отбыл срок еще не полностью. Его отправляют добывать.

Під час вирішення цивільних справ суди також стикаються з проблемами, пов'язаними з відновленням матеріалів судових справ.

Йдеться, наприклад, про випадки самоусунення судів від самостійного ініціювання такого процесу.

«Розглянувши заяву ПАТ "ПУМБ" без наявності матеріалів цивільної справи за позовом ПАТ "ПУМБ" до ОСОБА_5, ОСОБА_3, ОСОБА_6 про звернення стягнення на предмет іпотеки, рішення по якій було ухвалено Будьоннівським районним судом м. Донецька 26.03.2013 року, судом не враховано, що положеннями ст. 403 ЦПК України передбачений вичерпний перелік осіб, які мають право звертатися до суду із заявою про відновлення провадження.

Так, відповідно до зазначеної норми втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою осіб, які брали участь у справі, або за ініціативою суду.

З матеріалів справи вбачається, що ПАТ "ПУМБ" брало участі у розгляді справи за позовом ПАТ "ПУМБ" до ОСОБА_5, ОСОБА_3, ОСОБА_6 про звернення стягнення на предмет іпотеки в якості позивача.

Тому, виходячи з огляду на положення ст. 403 ЦПК України суд першої інстанції мав вирішити питання щодо можливості відновлення втраченого судового провадження по цивільній справі за позовом ПАТ "ПУМБ" до ОСОБА_5, ОСОБА_3, ОСОБА_6 про звернення стягнення на предмет іпотеки або судового

125 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 22 грудня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54627224>.

рішення по даній справі, як за заявою ПАТ "ПУМБ" так і за власною ініціативою і тільки після цього розглядати заяву ПАТ "ПУМБ" про видачу дублікатів виконавчих листів та поновлення строку на їх пред'явлення.

За таких обставин ухвала суду першої інстанції про відмову у задоволенні заяви ПАТ "ПУМБ" є передчасною, тому підлягає скасуванню з передачею питання на новий розгляд до суду першої інстанції»¹²⁶.

«Дійсно, стаття 403 ЦПК України встановлює вичерпний перелік осіб, за заявою яких може бути відновлено втрачене судове провадження. ОСОБА_2 до цього кола осіб не належить, оскільки не брала участь у справі, у якій просить відновити провадження.

Проте, повертаючи заяву ОСОБА_2 про відновлення втраченого судового провадження, суд першої інстанції не врахував, що відновлення втраченого судового провадження необхідно для направлення апеляційної скарги ОСОБА_2 на ухвалу Гірницького районного суду м. Макіївки Донецької області від 11 грудня 2013 року відповідно до вимог частини 2 ст. 296 ЦПК України разом зі справою до суду апеляційної інстанції, що у цьому випадку відповідно до ст. 403 ЦПК України втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлено і за ініціативою суду.

Безумовно, судовий розсуд (ініціатива суду) є елементом свободи судді при вчиненні певних процесуальних дій. Проте межі цієї свободи визначаються завданням суду»¹²⁷.

Також виявлена проблема, що виникає при вирішенні спорів у сфері кредитування, коли копії договорів чи документів збереглися лише в електронній формі:

Судді:

Была большая проблема. Конкретно категория споров по банкам. Большинство крупных банков, у них осталась вся база там. Электронную базу они, конечно, забрали. А остались кредитные договора, договора ипотеки и прочие документы об оплате, оригиналы. И когда они мне приносят в дело просто какую-то выписку, непонятно откуда, с компьютера распечатанную, даже не ксерокопию, без подписи ответчика, что он брал кредит, и на нем стоит печать «Згідно з оригіналом», а откуда, и где этот оригинал, я понять не могу.

И зачастую ответчик такие процессуальные действия пытается совершать, что: «Нет, ничего не брал, договора нет». Брать-то он брал. Банк может доказать, что кредит выдан фактически. Он где-то найдет, по новой распечатает, сделает эту печать. Но самого договора нет. Нет условий, когда возврат. Документация осталась на той территории. У ответчика, естественно, она есть. Но в договоре указана процентная ставка, срок возврата кредита, настал ли срок исполнения обязательства, имел ли банк вообще право звертаться до суда с позовною заявою.

126 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 01 грудня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63097289>.

127 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 09 лютого 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55587746>.

2017 року Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ підготував узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО¹²⁸. Узагальнення стосується судового провадження у цивільних справах. Раніше узагальнення щодо відновлення матеріалів цивільних справ здійснили апеляційні суди Донецької та Луганської областей.

В узагальненні Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив три проблеми, пов'язані із застосуванням інституту відновлення втрачених проваджень.

Перша – зумовлена тим, що суди, яким була передана підсудність справ від судів з окупованих територій, інколи повертали заяви про відновлення втраченого провадження, посилаючись на те, що заяви мають бути подані до судів, розташованих у районі проведення антитерористичної операції, після відновлення їх роботи.

Друга проблема полягала в тому, що суди подекуди вимагали у заявників довести факт втрати матеріалів справ, попри те, що заявники посилалися на залишення матеріалів у приміщеннях судів на окупованій території.

Суди вищих інстанцій скасовували такі судові рішення й ухвалювали рішення на користь заявників, тобто на практиці такі проблеми здебільшого подолані.

Третя проблема обумовлена труднощами через неможливість повідомити учасників процесу, які мешкають на окупованій території, у спосіб, визначений законом. Тому суди послуговувалися повідомленнями через ЗМІ (за аналогією закону) або на сайті суду. Водночас у зв'язку з набранням чинності новими редакціями процесуальних кодексів 15 грудня 2017 року такий спосіб викликів і повідомлень як оприлюднення їх на офіційному сайті був закріплений на законодавчому рівні.

У сфері господарського судочинства місцеві суди почасти безпідставно відмовлялися відновлювати матеріали втрачених справ, навіть коли сторони досить активно надавали копії відповідних документів.

Водночас суди вищих інстанцій виправляли такі помилки:

«[...] зазначивши в описовій та мотивувальній частині ухвали перелік долучених до матеріалів справи документів, господарський суд Донецької області жодної оцінки цим документам з точки зору їх достатності для відновлення провадження у справі не надав.

Висновки місцевого суду про відсутність необхідних документів належним чином не обґрунтовані, зроблені без посилань на докази, які досліджувалися судом, чи процесуальні дії, які ним вчинялися (окрім зобов'язання кредиторів і розпорядника майна їх надати) з метою відновлення втраченої справи та,

128 Узагальнення практики розгляду судами деяких питань, пов'язаних із відновленням втраченого судового провадження, у тому числі на тимчасово окупованій території і в зоні АТО [Електронний ресурс]. // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: sc.gov.ua/.../УЗАГАЛЬНЕННЯ_відновлення%20втраченого%20провадження.doc.

насамперед, захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників справи про банкрутство.

Судом також не було зазначено, чому відновлення втраченої справи він пов'язує лише з наявністю саме цих документів, а всі інші до уваги не приймає та вважає їх недостатніми.

У контексті зазначеного судом першої інстанції не взято до уваги, що у разі якщо за змістом поданої до суду заяви або скарги для її розгляду достатньо лише деяких матеріалів справи, то втрачена справа може відновлюватися тільки в частині, необхідній для такого розгляду, а не повністю»¹²⁹.

Для адміністративного судочинства проблемою стала, зокрема, системна помилка суду касаційної інстанції, який часто закривав провадження в адміністративних справах, якщо вважав, що зібраних матеріалів недостатньо для точного відновлення втраченого провадження.

Ця проблема постала тоді, коли до Вищого адміністративного суду як до касаційної інстанції надходили касаційні скарги у справах, які згодом залишилися на окупованих територіях. Касаційний суд витребував справи, але суди були переміщені та втратили справи, а тому намагалися їх відновити, передусім за документами, розміщеними в Єдиному державному реєстрі судових рішень. У низці випадків Вищий адміністративний суд відмовлявся розглядати касаційну скаргу, якщо визнавав, що відновлених матеріалів недостатньо для її розгляду.

Помилковість цієї позиції констатована в ухвалі Верховного Суду України¹³⁰, який визнав, що суд касаційної інстанції під час розгляду касаційної скарги на рішення по суті спору не має повноважень на ревізію ухвали суду про відновлення втраченого судового провадження.

Судді:

Сначала Высший административный суд поддерживал эту практику: мы восстанавливаем то, что есть, а они смотрят, как описано в решении. Если недостаточно восстановлено, они закрывают. Если достаточно, то рассматривают. Вначале была такая практика. Потом Верховный Суд высказался, что Высший административный суд не имеет права закрывать, должен закрыть только суд первой инстанции, который восстанавливает, и все пошло на отмену. ...

Из статистики по количеству обращений мы восстанавливаем чуть меньше 25 %. Мы и так максимально старались все это сделать.

Позитивним є те, що під час проведення фокус-груп серед різних респондентів було констатовано, що проблеми з відновленням судових проваджень здебільшого на цей момент втратили свою актуальність.

¹²⁹ Постанова Вищого господарського суду України від 11 травня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57645165>. Див. також аналогічну постанову Вищого господарського суду України від 20 квітня 2016 року. – Там же. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57366392>.

¹³⁰ Ухвала Верховного Суду України від 15 листопада 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63427670>.

Залишення на тимчасово окупованій території матеріалів виконавчих проваджень спричинило суттєві перешкоди для виконання судових рішень.

Адвокат:

Рішення є на руках. Чорнобильці отримали рішення... по адміністративній справі... Але приїхавши сюди (у Старобільськ), получилася «нерозбериха»... Рішення суду повинен був виконувати Артемівський пенсійний фонд (Артемівськ Луганської області, тимчасово окупований), але Артемівський фонд у повному обсязі не виконує своїх функцій. Доводилося поновлювати адміністративне провадження, отримувати виконавчий лист, і по-новому це все проводити.

Адміністративні суди почасти стають на бік учасників виконавчого провадження, які не можуть отримати необхідні документи в зв'язку з перебуванням документів на окупованій території:

«Як встановлено судом апеляційної інстанції, довідку про отриманні (неотриманні) аліменти позивач повинен був отримати у відділі Державної виконавчої служби Перевальського районного управління юстиції в Луганській області, яке знаходиться в місті Перевальську Луганської області.

Колегія суддів зазначає, що проведення антитерористичної операції на території Луганської області, зокрема в місті Перевальську, є загальновідомим фактом (на час звернення позивачем з заявою про призначення допомоги від 10.07.2014 року та в подальшому), а тому в розумінні ч. 2 ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України не підлягає доказуванню.

Крім того, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 р. N 1085-р, населені пункти Перевальського району Луганської області віднесені до Переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження.

Таким чином, колегія суддів вважає встановленими обставини щодо неможливості подання позивачем до управління соціального захисту населення довідки про отриманні (неотриманні) аліменти на час подання заяви від 10.07.2014 року»¹³¹.

Певні труднощі виникали, зокрема, в господарських судів під час ухвалення рішень про виготовлення дублікатів наказів у зв'язку з перебуванням матеріалів виконавчого провадження на непідконтрольній території:

«Частина третя ст. 120 ГПК України визначає перелік документів, які мають бути додані до заяви про видачу дублікату наказу. Відповідно до вказаної норми, до заяви про видачу дублікату наказу має бути додана, зокрема, довідка установи банку, державного виконавця чи органу зв'язку про втрату наказу.

Позивачем до заяви N 522/06-901 від 07.04.2015 р. про видачу дублікату судового наказу додано довідку Відділу примусового виконання рішень Управління ДВС Головного територіального управління юстиції у Луганській області

¹³¹ Постанова Донецького апеляційного адміністративного суду від 26 січня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42444881>.

N 1123/027-30/10 від 21.05.2015 р. про перебування виконавчих проваджень N 38793046, N 38793046, N 40678460 по справі N 28/182/2011 на тимчасово окупованій території та повідомлення виконавця, що для відновлення виконавчого провадження необхідний дублікат судового наказу.

Таким чином, відмовляючи у задоволенні поданої заяви, суд першої інстанції помилково виходив виключно з недодання до заяви документів, зазначених у ч. 3 ст. 120 ГПК України.

Слід зазначити, що в силу ст. 43 ГПК України, господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства.

Так, у випадку недостатності доданих до заяви доказів для розгляду поданої заяви, суд першої інстанції ухвалою від 29.04.2015 р. витребував відповідні докази у позивача та інших осіб, зокрема, органу Державної виконавчої служби та отримав підтвердження відкриття виконавчого провадження (постанова від 28.08.2013 р.), постанову від 05.09.2013 р. про стягнення з боржника виконавчого збору та постанову від 07.04.2014 р. про арешт коштів боржника.

Крім того, підставою для звернення позивача з заявою про видачу дубліката наказу в даному випадку є не втрата позивачем або органом Державної виконавчої служби первинного наказу, а перебування всіх матеріалів виконавчого провадження, в тому числі і первинного наказу, на території проведення антитерористичної операції, внаслідок чого матеріали виконавчого провадження по справі вважаються втраченими, оскільки виконавча служба позбавлена можливості здійснювати виконавчі дії до відновлення виконавчого провадження.

На підставі вищевикладеного, колегія суддів апеляційної інстанції дійшла висновку, що апеляційна скарга ТОВ "ПБП "Азовінтекс" підлягає задоволенню, а ухвала господарського суду Луганської області від 02.06.2015 р. по справі N 28/182/2011 підлягає скасуванню»¹³².

Під час фокус-груп судді висловлювалися за спрощення процедур видання виконавчих документів:

Суддя:

Решение суда любое должно быть исполнено. Там лежат десятки, сотни тысяч дел не исполненных, они вступили в силу, у нас есть отметка в реестре, что оно вступило в силу. Это касается гражданских, хозяйственных и административных. Мы предлагали, что если есть в реестре данные о том, что «решение набрало чинности», мы бы могли выдавать исполнительный лист исходя из реестра. Ведь реестр – это оригинальная электронная база. Можно было бы выдавать исполнительные листы. Мы поднимали эту тему, но не нашли поддержки.

132 Ухвала Донецького апеляційного господарського суду від 08 липня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46609419>. Див. також ухвалу Донецького апеляційного господарського суду від 14 травня 2015 року. – Там же. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44241024>.

4.2

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
МЕШКАНЦІВ ОРДЛО

Через агресію Росії і керованих нею незаконних збройних формувань здійснювати правосуддя в ОРДЛО стало практично неможливим. Протягом травня – серпня 2014 року функціонування всіх державних установ, що надавали послуги у сфері юстиції та правосуддя в ОРДЛО, було припинено. Через пошкодження приміщень, в яких розташовані судові органи, тиск на суддів з боку представників незаконних збройних формувань, наявність реальної загрози життю як працівників судових органів, так і громадян, які потребують судового захисту, та внаслідок подальших рішень української влади для подолання цієї загрози мешканці ОРДЛО фактично втратили доступ до правосуддя на відповідних територіях.

Результати анкетування:

ПЕРЕШКОДИ ДЛЯ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ,
У ДОСТУПІ ДО ПРАВОСУДДЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

“1” – найпоширеніша перешкода, “5” – найменш поширена

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Перетин лінії розмежування	 1,25	 1,7	 1,8	 1,45	 1,6
Матеріальні витрати на проїзд	 1,55	 1,85	 1,9	 2,1	 2
Неможливість повідомлення такої особи про заплановані дії	 1,4	 3	 2,05	 2,8	 2,7
Необхідність сплати судового збору	 2,5	 3,45	 2,8	 3,05	 2,15
Складність (неможливість) виконання отриманого рішення	 2,15	 2,65	 2,5	 2	 2,2
Такі особи не мають проблем з доступом до правосуддя	-	-	-	-	-
Усі наведені проблеми є однаково важливими	-	-	-	-	-
Респондент залишив питання без відповіді	-	-	-	-	-

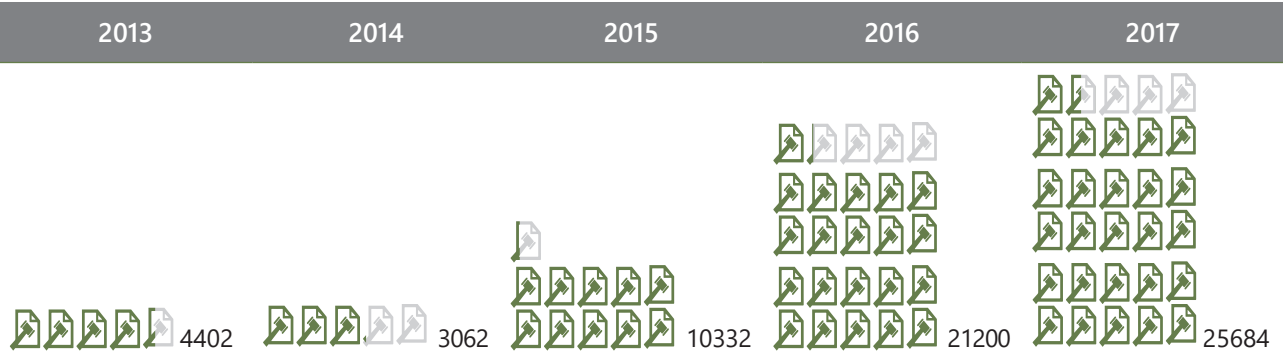
Хоча мешканці ОРДЛО не позбавлені доступу до суду на території, що контролюється Україною, але фізичний доступ суттєво ускладнений.

Щоб звернутися до суду та подати документи, людина має з невідконтрольної території виїхати на підконтрольну частину України до найближчого поштового відділення (в ОРДЛО українські оператори поштового зв'язку перестали працювати) або безпосередньо до суду.

У Донецькій області працюють п'ять контрольних пунктів в'їзду-виїзду з можливістю автомобільного проїзду, в Луганській – один, що відкритий лише для пішоходів. Тому мешканці невідконтрольної частини Луганщини в багатьох випадках вимушені діставатися підконтрольної території України через РФ, перетинаючи спочатку неконтрольовану ділянку україно-російського кордону Луганської області, а потім в'їжджаючи в Україну через митницю в Харківській області. Під час проходження паспортного контролю українські прикордонники складають численні протоколи про адміністративні правопорушення за незаконний перетин державного кордону України.

Статистичні дані:

РОЗГЛЯНУТІ СУДОВІ СПРАВИ ПРО НЕЗАКОННИЙ ПЕРЕТИН ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Для мешканців ОРДЛО, які перетинають лінію розмежування через контрольні пункти, наявні певні складнощі, пов'язані з фінансовими витратами на дорогу/оренду житла/харчування, витратою часу, необхідністю оформлювати в органах Служби безпеки України передбачену українським законодавством перепустку для проходження контрольних пунктів, погодними умовами під час перебування в чергах на блокпостах тощо. Крім цього, не менш важливим є питання особистої безпеки громадян.

Доступ до підконтрольної частини України особливо ускладнений для маломобільних груп населення (осіб з інвалідністю, літніх людей), що суттєво обмежує реалізацію їхнього права на судовий захист.

Так, Донецький апеляційний адміністративний суд зазначив:

«В позові ОСОБА_3 зазначив, що за станом здоров'я та через проведення антитерористичної операції не може виїхати за межі м. Луганська, в якому на теперішній час не діють органи влади України.

З огляду на матеріали, додані до позовної заяви, судова колегія вважає передчасним висновок суду першої інстанції про пропущення позивачем строку звернення до суду, оскільки суд першої інстанції не з'ясував, коли позивач дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права; не перевіряв причини пропуску позивачем строку звернення до суду та не визначив, чи є ці причини поважними; не звернув увагу, що позивачем оскаржується протиправна бездіяльність, яка має характер триваючої дії. За таких обставин, суд першої інстанції передчасно виніс оскаржувану ухвалу, у зв'язку з чим вона підлягає скасуванню»¹³³.

Неможливість мешканців ОРДЛО оперативно дістатися суду впливає на дотримання строків розгляду судових справ.

Суддя:

Дуже часто люди не можуть приїхати з неконтрольованої території, їм потрібно витратити 4-6 годин на пункті перетину лінії розмежування, потім доїхати до суду, складна логістика, строки обмежені і ми переносимо справи. Ці особливості законодавством не враховані.

Після зміни територіальної підсудності мешканці певного населеного пункту ОРДЛО мають звертатися до відповідних судів на підконтрольній території України, що визначені розпорядженнями голови Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. Тобто, наприклад, мешканець Алчевська (ОРДЛО) за потреби має звертатися лише до Лисичанського міського суду Луганської області, мешканець Сніжного (ОРДЛО) – до Куйбишевського районного суду Запорізької області¹³⁴.

Адвокат:

Не зовсім доцільно було розподілені оці суди, які територіально були закріплені... Зараз Жовтневий суд м. Луганська закріплений за Троїцьким районним судом Луганської області. Артемівський [районний суд м. Луганська] – за Білокуракінським. У цьому випадку людям, які приїхали з невідконтрольної території – їм потрібно ще їхати на самий край області, щоб звернутися до Жовтневого суду з позовом...

Під час моніторингу матеріально-технічного стану будівель та забезпечення адміністративної роботи судів Донецької та Луганської областей монітори відмітили, що будівлі судів їм було знайти достатньо легко, враховуючи, що у 54 % моніторингових візитів монітори діставались до суду з іншого населеного пункту. Проте складнощі виникали в окремих випадках через транспорт, його відсутність у певних населених пунктах, відсутність адресних табличок, незручне розташування судів. З суди з числа тих, у яких здійснено моніторинг, мають по два приміщення, про що відсутня інформація на сайтах судів. Про розклад роботи суду завчасно можна дізнатись за

133 Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 31 травня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58015300>.

134 Див. Розпорядження голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 27/0/38-14 від 2 вересня 2014 року «Про визначення територіальної підсудності справ» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2710740-14>.

допомогою сайтів судів, проте, якщо у людини немає доступу до мережі Інтернет, це зробити буде складніше. Наприклад, у 58 % судів уся інформація про роботу суду розміщена всередині приміщення. Тобто без доступу до мережі Інтернет в неробочі години людина не зможе отримати цю інформацію.

Судді:

Есть переселенцы, у которых тимчасова регистрация, и есть не переселенцы, которые тимчасову регистрацию не прошли. А человек выехал, он должен ехать в Славянск. А родственники у него в Виннице. Он может подать в Виннице. Приехал, иск подал. Там кому-то доверенность проще написать.

Или хотя бы было предложение: на блокпостах можно было бы международным организациям дать право тем, кто может переместиться, но материально сложно заплатить за проезд и приехать в судебное заседание, но на блокпосту, до которого можно добраться за минимальную плату, и оттуда с офиса международной организации проводить видеоконференцию судам.

Треба зазначити, що у випадках, коли мешканці ОРДЛО безпосередньо беруть участь в судових засіданнях, вони змушені неодноразово перетинати лінію розмежування в обидва боки протягом певного часу, зокрема, для отримання рішення суду, адже на непідконтрольну територію України, знову-таки, поштові відправлення не здійснюються.

У зв'язку з відсутністю установ, що надають послуги в сфері юстиції та правосуддя, мешканці непідконтрольних територій суттєво обмежені в можливостях отримати, зокрема, такі базові послуги, як нотаріальне посвідчення документів і отримання свідоцтв про народження або смерть.

Ці послуги надають «органи влади» так званих ДНР та ЛНР. Документи, що засвідчені та оформлені нотаріусами, які працюють в ОРДЛО, недійсні в Україні та інших державах. Це змушує громадян діставатися підконтрольної Україні території.

Щоб упорядкувати цю категорію справ і полегшити процедуру встановлення таких фактів, 4 лютого 2016 року Верховна Рада України прийняла закон про встановлення факту народження або смерті на тимчасово окупованій території України, що набрав чинності з 24 лютого 2016 року¹³⁵. Цей законодавчий акт визначив особливості судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті фізичної особи на тимчасово окупованій території України.

З того часу подати заяву про встановлення факту народження або смерті особи можна в будь-який суд України незалежно від місця проживання заявника. Справи про встановлення факту народження або смерті особи в ОРДЛО українські суди повинні розглядати невідкладно з моменту надходження відповідної заяви до суду. Суд видає копію судового рішення заявникові негайно після проголошення такого рішення

¹³⁵ Закон України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України» // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 10. – Ст. 107.

або невідкладно надсилає до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження або смерті особи. Згодом таке нормативне регулювання було відображене у новій редакції Цивільного процесуального кодексу України від 3 жовтня 2017 року.

Суддя:

Артемковский суд [Артемівський міжнародний суд Донецької області] заменяет Горловку. Горловка – население 350 тысяч. Сейчас начали рассматривать в ЦПК изменения 257-1 «установление факта рождения и смерти на тимчасово окупованной территории». Эти дела рассматриваются негайно. У судьи фактически нет времени. Все расписано этими тройками, этими делами, очень большая нагрузка. Приходится как-то выискивать время. Расширилась компетенция суда со 120 тысячного города плюс 350 тысяч. Таких дел тоже много: факты рождения, смерти, они приходят к нам ежедневно.

У суді як докази, зокрема щодо фактів народження, громадяни надають свідоцтва, видані органами ОРДЛО, медичні довідки, фото вагітної тощо. У свою чергу, щодо фактів смерті можуть подавати свідоцтво про смерть, видане органами так званих ДНР і ДЛР, медичні довідки, договір про замовлення похоронних послуг і навіть фото могили. Як у першому, так і в другому випадках документом, що дає підстави звертатися до суду, є лист будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану з відмовою у реєстрації народження чи смерті певної особи. Однак такий підхід створює зайві формальні перепони для подання заяви до суду.

Мешканці на непідконтрольній території звертаються в українські суди переважно для встановлення факту народження, щоб отримати передбачену законодавством України соціальну допомогу у зв'язку з пологами і народженням дитини, а для встановлення факту смерті – щоб отримати спадщину.

Водночас є ще один нюанс в історії народження дитини на території так званих ДНР чи ЛНР. Згідно з Сімейним кодексом України (ч. 1 ст. 144) на батьків покладено обов'язок зареєструвати дитину в органі державної реєстрації актів цивільного стану протягом одного місяця. Кодексом про адміністративні правопорушення України (ст. 2121) передбачена відповідальність за невиконання цього обов'язку, в тому числі для мешканців ОРДЛО. Тому може виникнути ситуація, коли поряд із супутніми проблемами судового розгляду щодо встановлення факту народження дитини новоспеченим батькам ще й доведеться сплатити штраф за несвоєчасну реєстрацію.

Законом від 3 вересня 2015 року запроваджено норму, за якою за подання заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій, судовий збір не справляється¹³⁶. Водночас за подання заяви про встановлення факту народження або «природної» смерті на території ОРДЛО необхідно було сплатити судовий збір. Таку відмінність у підходах щодо сплати судового збору пояснити тяжко.

¹³⁶ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судовий збір» щодо звільнення від сплати судового збору учасників антитерористичних операцій та членів сімей загиблих» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 45. – Ст. 408.

Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року (ч. 3 ст. 2) передбачено таке (підкреслення наше):

«Діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, які додаються відповідно до заяви про державну реєстрацію народження особи та заяви про державну реєстрацію смерті особи».

Наразі невідомо, чи призведе ця норма на практиці до того, що державна реєстрація народження чи смерті особи на окупованій території буде здійснюватися без необхідності встановлення цих фактів у судовому порядку, а лише на підставі документів окупаційної влади.

У тому випадку, якщо мешканець ОРДЛО має бажання скористатися послугами адвоката, не виїжджаючи на підконтрольну територію України, виникають труднощі із засвідченням довіреності щодо представництва адвокатом інтересів особи в судових та інших інстанціях. Щоб нотаріально засвідчити цей документ, людині потрібно виїжджати на підконтрольну територію.

Суддя:

Если человек нанял адвоката, кто удостоверил доверенность? На той стороне нотариусов нет. Для того чтобы выдать доверенность, человек должен приехать сюда. И договор тоже. Подписал адвокат, где гарантия, что подписал именно этот человек?

Если раньше в законе об адвокатуре было сказано, что адвокат имеет право удостоверяют документы, то сейчас такого нет. Я не знаю, кто подписал этот документ. А иногда эти документы влекут серьезные последствия. А может быть, этого человека нет в живых? А может быть, он не хотел? Ситуации могут быть всякие. А мы примем этот документ, как безоговорочный? Это не так-то просто. И не потому, что мы за бюрократию, а потому, что существует порядок. И нам, может быть, нужно упростить эту процедуру именно для этой территории, нам это нужно закрепить нормативно.

Упростили сейчас, чтобы не тратиться на доверенности у нотариуса, а через Центр бесплатной правовой помощи. Но выписали они не совсем корректно, что руководитель центра имеет право удостоверить эти доверенности.

У зв'язку з неможливістю забезпечити пряме повідомлення фізичних та юридичних осіб на території ОРДЛО про дату, час та місце слухання справи в суді, право таких осіб на участь у судовому засіданні суттєво обмежується.

Це ставить таких осіб у завідомо нерівне становище порівняно з особами, які знаходяться поза межами ОРДЛО та мають можливість повноцінно користуватись своїми процесуальними правами.

Під час моніторингу судових процесів монітори відстежували розміщення інформації про судові засідання у приміщеннях судів, на дошках оголошень, та на сайтах відповідних судів. Переважно така інформація була як на сайті суду, так і на дошці оголошень у приміщенні суду, а саме під час моніторингу 135 засідань, що становить 63 % від усіх проаналізованих засідань, з них 77 (36 %) засідань у судах Донецької та Луганської областей, 58 (27 %) – іншій території України.

У 32 (15 % від усіх засідань) випадках не анонсовано засідання на сайті суду (з них 10 (31 %) – суди Донецької та Луганської областей, 22 (69 %) – на іншій території України), з них у 17 (53 %) випадках анонсовано на дошці оголошень. У 62 випадках (29 % від усіх засідань) не анонсовано засідання на дошці оголошень суду (25 (40 % неанонсованих засідань на дошці суду) – суди Донецької та Луганської областей, 37 (60 %) – на іншій території України), проте в 47 (76 %) з цих випадків засідання було анонсовано на сайті суду.

У 15 (7 % від усіх засідань) випадках інформація про час та місце судових засідань не оголошена ні на сайті суду, ні на дошці оголошень (4 (27 %) – суди Донецької і Луганської областей, 11 (73 %) – на іншій території України).

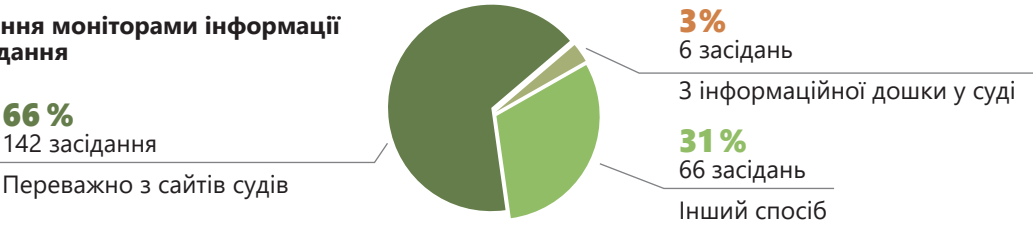
Отож монітори отримали інформацію про судові засідання для моніторингу переважно з сайтів судів – у 142 випадках (66 % від загальної кількості справ, з них 86 засідань (61 %) у судах Донецької та Луганської областей та 56 (39 %) – на іншій території України). Інформаційна дошка в суді використовувалась тільки 6 (3 %) раз (по 3 (50 %) в судах Донецької і Луганської областей та на іншій території України), в інших випадках (66 – 31 % від загальної кількості справ) – від працівників суду, будучи на попередньому засіданні, від громадських організацій, сторін інших судових процесів.

Результати моніторингу:

РОЗМІЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СУДОВІ ЗАСІДАННЯ

	Загалом	У тому числі суди	
		Донецької і Луганської областей	на іншій території України
Не оприлюднено взагалі	 7%	27%	73%
Не оприлюднено на дошці оголошень	 29%	40%	60%
Не оприлюднено на сайті суду	 15%	31%	69%
І на сайті, і на дошці оголошень	 63%	57%	43%

Канали отримання моніторами інформації про судові засідання

Під час моніторингу роботи судів Донецької та Луганської областей, монітори з'ясували у працівників канцелярій, що в судах працівники зустрічалися зі складнощами в повідомленні осіб, які знаходяться на непідконтрольних територіях, видачі їм документів. Якщо в одному випадку працівники зазначили, що береться довідка з Укрпошти зі штампом та датою про те, що кореспонденція туди не доставляється (Господарський суд Луганської області), то в іншому, де працівники не відмічали це проблемою, все вирішують за допомогою електронного зв'язку, сайту суду (Жовтневий районний суд м. Маріуполя, Краснолиманський міський суд Донецької області).

Адвокат:

Якщо Вищий господарський суд видав інформаційне повідомлення ще у вересні 2014 року щодо повідомлень сторін по справі, в тому числі направлення рішень в зону АТО, то ні Вищий адміністративний суд, ні Вищий спеціалізований суд, ні Верховний Суд так і не надав роз'яснень. Тому кожен суддя різними способами намагається вирішити це питання.

Проблеми з повідомленням учасників судових процесів часто ставали підставами для скасування рішень судів:

«Як вбачається з наданих скаржником засвідчених копій роздруківок переліку "Повідомлень для учасників судового процесу, які знаходяться в зоні проведення АТО", розміщених на офіційному сайті господарського суду Донецької області офіційного веб-порталу "Судова влада України" в мережі Інтернет (<http://dn.arbitr.gov.ua/sud5006/pov/>) за період з 23.12.2015 р. по 28.01.2016 р. включно відсутнє повідомлення для учасників у справі про банкрутство, що знаходяться в зоні проведення антитерористичної операції, про день, час та місце судового засідання 28.01.2016 р., на якому була прийнята оскаржувана ухвала.

Враховуючи вищевикладені обставини, колегія суддів дійшла висновку, що місцевим господарським судом не було повідомлено належним чином Товариство з обмеженою відповідальністю "Мегаполіс", м. Донецьк та Товариство з обмеженою відповідальністю "Донецькміськгаз", м. Донецьк про час і місце засідання суду»¹³⁷.

«В апеляційній скарзі ОСОБА_1, в інтересах якого на підставі довіреності діє ОСОБА_5, просить скасувати ухвалу Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 23 листопада 2015 року, яким позовну заяву ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про примусовий обмін житлових приміщень, залишено без розгляду.

В обґрунтування апеляційної скарги ОСОБА_1 посилається на порушення судом першої інстанції норм процесуального права щодо повідомлення осіб, що беруть участь у справі про час і місце судового розгляду. Зокрема апелянт зазначає, що в м. Макіївку, де він проживає, не здійснюється поштові відправлення у зв'язку із проведенням на цій території активної фази антитерористичної операції. Тому процесуальні документи надсилались позивачем на офіційну адресу Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області,

у тому числі й заяви про розгляд справи без його участі. Таким чином, на думку апелянта, висновки суду першої інстанції не відповідають обставинам справи.

...

В матеріалах справи наявний Витяг із офіційного веб-порталу Судова влада України, з якого вбачається, що на офіційній сторінці Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області розміщено оголошення про розгляд справи 23.11.2015 року за позовом ОСОБА_1, (т. 2 а. с. 143). Будь-які інші документи, що підтверджують належне повідомлення сторін про час і місце розгляду справи у відповідності зі ст. ст. 74, 76 ЦПК України, відсутні»¹³⁸.

«... Колегія суддів зазначає, що при розгляді справи суд першої інстанції, стягуючи з відповідача УПСЗН Будьонівської районної у м. Донецьку ради взагалі не міг належним чином повідомити відповідача про судові засідання, оскільки відповідно листа Генеральної дирекції УДППЗ "Укрпошта" N 522-31/205 від 22.07.2014 у зв'язку із загостренням суспільно-політичної ситуації на території Донецької та Луганської областей, проведенням бойових дій в зоні АТО, підвищення ризику виникнення загрози життю та здоров'ю працівників поштового зв'язку, блокуванням проїзду до м. Донецьк та м. Луганськ незаконними озброєними угруповуваннями, з 22.07.2014 призупинено приймання для пересилання поштових відправлень на адресу м. Донецьку»¹³⁹.

Правозахисники:

Складається ситуація, коли людина по факту дізнається, що рік назад було рішення в якомусь селі, набуло висновку [законної сили], і починається судові оскарження. Інколи такі рішення вже виконуються, що стосується майнових справ. Наприклад, успадкування. Я стикався з тим, що об'єкт було успадковано за допомогою судового рішення не тій особі, яка мала успадкувати. І вже перепродано кілька разів...

Я хочу підтримати. І з точки зору кримінального процесу – це взагалі велика проблема, оскільки потерпілі в процесі зі сторони провадження, вони мають знати все, що відбувається, повинні мати можливість користуватися своїми правами. Однак по факту що ми маємо? Потерпілих неможливо повідомити, оскільки навіть встановити їх місце перебування фактичне не завжди можливо. Таку інформацію ніколи не дають прокурори, вони потім самі підтверджують нібито листами, що вони повідомлені. Підписи ніхто не знає, де вони їх беруть. І з точки зору саме осіб, які б могли мати доступ до правосуддя, я взагалі не розумію, як вони можуть отримати його на окупованій території?

Тож тривалий час не було чіткого розуміння, як належним чином це робити: розміщувати оголошення в «Урядовому кур'єрі», направляти СМС-повідомлення, використовувати офіційний сайт суду, здійснювати телефонні дзвінки і оформляти це як телефонограми тощо.

¹³⁸ Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 19 січня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55118616>.

¹³⁹ Постанова Донецького апеляційного адміністративного суду від 29 липня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47799643>.

¹³⁷ Постанова Донецького апеляційного господарського суду від 18 березня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56578923>.

Лише законом від 3 жовтня 2017 року, що набрав чинності 15 грудня того ж року¹⁴⁰, учасники судових процесів, остання відома адреса місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи яких знаходиться в районі проведення антитерористичної операції, і які не мають офіційної електронної адреси, повідомляються через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України (більше про це у підрозділі 3.1).

Сучасні технології дозволяють здійснювати правосуддя за фізичної відсутності учасника процесу – шляхом вчинення процесуальних дій через Інтернет. Як уже зазначалося у підрозділі 3.1, для запровадження в Україні «електронного суду» законом передбачено створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Використання цієї системи мешканцями тимчасово окупованих територій могло б значно спростити їм доступ до правосуддя, якщо буде проведена потужна інформаційна кампанія щодо цього і їм буде створено зручні умови для одержання електронного цифрового підпису.

Піклування про доступ до суду для мешканців ОРДЛО і захист їхніх прав є необхідною умовою для успішної реінтеграції відповідних територій.

4.3

ДОСТУП ДО СУДУ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Численні порушення передбачених Конституцією та законодавством України прав та свобод, що спричинені збройним конфліктом на сході України, потребують забезпечення належного доступу до суду постраждалих осіб, передусім переселенців, а також осіб, яким завдана шкода внаслідок бойових дій.

У результаті аналізу судових рішень можна виокремити перелік найпоширеніших питань, з якими зверталися особи, постраждалі від збройного конфлікту, до суду:

- 1) відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок АТО;
- 2) різне застосування законодавства стосовно відмов у видачі довідки про взяття особи на облік, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення АТО;
- 3) різне застосування законодавства про надання щомісячної адресної допомоги особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО;

¹⁴⁰ Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 48. – Ст. 436.

- 4) спори щодо видачі Торгово-промисловою палатою України засвідчення АТО як форс-мажорної обставини;
- 5) справи, пов'язані з доступом до документів, що залишилися на тимчасово окупованій території тощо.

Під час звернення за судовим захистом особи, які постраждали внаслідок збройної агресії, зіштовхувалися із труднощами, що впливають на можливість їх доступу до суду.

Серед основних проблем доступу до суду цієї категорії осіб такі:

- 1) необхідність сплати судового збору для захисту порушених внаслідок АТО прав;
- 2) віддалена підсудність цих справ;
- 3) складнощі повідомлення учасників судових процесів з числа внутрішньо переміщених осіб про розгляд справи.

Забезпечення належного доступу до правосуддя осіб, постраждалих внаслідок воєнних дій, є також предметом уваги міжнародних організацій.

Відповідно до Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй від 15 грудня 2014 року, для жертв злочинів в результаті конфлікту на Сході має бути запроваджена процедура спрощеного звернення до органів правопорядку, зокрема, без прив'язки до принципу територіальної юрисдикції за місцем вчинення злочину¹⁴¹.

Необхідність сплати судового збору була істотною проблемою для звернення до суду жертв збройного конфлікту. Проблема вирішено лише 2018 року, коли набрали чинності зміни до Закону України «Про судовий збір».

Внаслідок збройної агресії РФ сотні тисяч громадян України¹⁴² змушені стати вимушеними переселенцями, змінити своє постійне місце проживання та спосіб життя. Багато з них зверталися до суду для захисту своїх прав, порушених внаслідок АТО. У суді переселенці та громадяни, що мають постійну реєстрацію на підконтрольній території України, але тим чи іншим чином постраждали від воєнних дій (зруйноване житло, отримання поранень тощо), змушені були сплачувати судовий збір, хоча вони стали жертвою збройної агресії РФ та нездатності України захистити свої кордони.

Згідно із ст. 8 Закону України «Про судовий збір», суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, зменшити його розмір або звільнити від його сплати.

¹⁴¹ Report on the human rights situation in Ukraine of 15 December, 2014. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [Електронний ресурс] // Представництво ООН в Україні : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/images/stories/OHCHR_Report_on_Ukraine_15_December.pdf.

¹⁴² Станом на 5 березня 2018 року за офіційними даними взято на облік 1 489 659 переселенців або 1 215 068 сімей з Донбасу і Криму [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/14908.html>.

Існувала різна практика ставлення суддів до звернень громадян, що належать до категорії, зазначеної в цьому підрозділі, щодо відстрочення, розстрочення, зменшення розміру або звільнення від сплати судового збору:

«В апеляційній скарзі позивач просить скасувати ухвалу суду першої інстанції, як таку, що прийнята з порушенням норм матеріального та процесуального права. Обґрунтовує доводи апеляційної скарги тим, що на виконання ухвали про залишення без руху надала суду клопотання про звільнення від судового збору з обґрунтуванням неможливості на теперішній час його сплатити. Проте суд першої інстанції необґрунтовано не прийняв до уваги надані докази та повернув заяву»¹⁴³.

Результати анкетування:

ВПЛИВ СУДОВОГО ЗБОРУ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Були ситуації, коли судовий збір завадив здійснити правосуддя як щодо внутрішньо переміщених осіб, так і щодо мешканців тимчасово окупованих територій	8,00 %	15,00 %	10,00 %	55,29 %	57,14 %
Були ситуації, коли судовий збір завадив здійснити правосуддя щодо внутрішньо переміщених осіб	2,00 %	1,00 %	11,00 %	2,35 %	2,86 %
Були ситуації, коли судовий збір завадив здійснити правосуддя щодо мешканців тимчасово окупованих територій	4,00 %	4,00 %	4,00 %	4,71 %	7,14 %
Такі ситуації мали місце, але рішення проблеми було знайдено	49,00 %	8,00 %	15,00 %	11,76 %	17,14 %
Таких ситуацій не було	37,00 %	72,00 %	60,00 %	25,88 %	14,29 %
Респондент залишив питання без відповіді	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	1,43 %

143 Ухвала Донецького апеляційного адміністративного суду від 26 серпня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49207268>.

Адвокати, правозахисники:

Наприклад, у нас частина справ в суді, щодо повернення банківських вкладів через Фонд гарантування вкладів. Позивач – внутрішньо переміщена особа, обмежена у фінансах. Одна мінімальна заробітна плата – розмір судового збору за звернення до апеляційного суду. Ми написали заяву, щоб позивача звільнили від сплати судового збору. Але суд не задовольнив наше звернення. Нам довелося сплатити судовий збір, щоб не пропустити судових строків. Але є інші випадки – розстрочують, відстрочують судовий збір. На жаль, це не дуже поширена практика.

В моїй практиці таких справ більше 100. В більшості звільняються. Тільки потрібно зібрати докази, якщо людина пенсіонер і не має інших виплат, то відповідні докази подає, і в більшості випадків суд задовольняє звільнення від сплати судового збору. Тобто треба не просто написати, що позивач є пенсіонером і не має коштів, прошу звільнити, а треба надати докази, якісь довідки, що вона не отримує ніяких соціальних виплат. Це дуже допомагає. Якщо позов стосується невиплати пенсій, то є відповідь Пенсійного фонду, що людина не отримує вже кілька місяців...

Суд навіть, якщо ти підтверджуєш документальне скрутне матеріальне становище, суд дуже неохоче скасовує або отстрочує. Жодного разу не зустрічали такого.

Судья:

До заяви з клопотанням були додані необхідні документи, а саме пенсійне посвідчення особи, витяг-розрахунок з банку про те, що особа останній раз отримала пенсію в розмірі тисячу шістсот грн шість місяців тому і прикладала копію паспорта, що вона проживає на окупованій території. Були всі підстави, її звільняли від сплати судового збору.

Треба зазначити, що відомо багато випадків, коли внутрішньо переміщені особи мали намір подати позов до суду для захисту своїх прав, але, коли дізнавалися про розмір судового збору, сума якого була непідйомною для них у той час, відмовлялися від цієї ідеї. Таким чином, судовий збір, що покликаний бути захистом від недобросовісних позивачів, ставав перешкодою для вразливих верств населення на шляху доступу до правосуддя.

Проблему частково вирішено прийняттям Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» у січні 2018 року (набрав чинності 24 лютого 2018 року), яким Закон України «Про судовий збір» доповнено нормою, що передбачає звільнення від судового збору позивачів – у справах за позовами до держави-агресора РФ про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбав-

лення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно. Також звільнено від сплати судового збору заявників у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку зі збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно¹⁴⁴.

Суди часто територіально віддалені для осіб-переселенців, що ускладнює їх фізичний доступ до суду.

Як зазначалося, у вересні 2014 року була змінена територіальна підсудність більш як півсотні судів, що перебували на окупованій території Донецької та Луганської областей або в районі проведення бойових дій. Підсудність передано з цих судів до відповідних судів на території, контрольованій Україною.

Підсудність справ в зоні проведення АТО безпосередньо впливає на можливість захисту порушених прав постраждалих осіб. На проблему віддаленої підсудності розгляду справ для осіб, що мешкають в безпосередній близькості до лінії розмежування, вказували і учасники фокус-груп.

Адвокати, правозахисники:

Ще одна категорія. Деякі живуть на території України на лінії зіткнення: Авдіївка, Золоте-4, Мар'їнка і таке інше. І вони дуже часто нікуди не звертаються, ніяких позовів про розбите житло, про якесь поранення не подають саме через віддаленість самих органів. Вони кажуть: куди ми можемо поїхати, звідси неможливо вибратися. Треба їхати за 200 кілометрів в Сватове чи в Станицю-Луганську.

Логістику продумати прив'язаних судів, щоб вони ближче були до тих територій. Майже ніхто не подає, наприклад, судові позови про пошкодження чи руйнацію житла. Це настільки масова штука. Коли питаєш: ви будете подавати? Вам з цього приводу щось потрібно? – «Та, куди. Ні, нам дали шифер, там затулили плиткою». Так і живуть до наступного обстрілу. Ніхто цього не робить. Це одна із проблем.

Передача територіальної підсудності суттєво вплинуло на кількість справ та навантаження на судові органи, що отримали «додаткову» підсудність, що, в свою чергу, не могло не знайти свого відображення на якості судового розгляду.

Необхідно зазначити, що особи, які отримали довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, мають право звернутися до суду за місцем її отримання.

¹⁴⁴ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого. – Те ж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/300158>.

Адвокат:

Є також проблема з підсудністю справ. Ми звернулись до суду відповідно до фактичного місця проживання особи, що підтверджувалось довідкою про взяття на облік ВПО. Але Сєвєродонецький міський суд відмовив у відкритті справи, посилаючись на місце реєстрації особи у паспорті.

Наявна категорія внутрішньо переміщених осіб, які не звертались за оформленням свого статусу. У цьому разі вони вимушені звертатись до суду відповідно до встановленої підсудності.

Судді:

Есть переселенцы, у которых тимчасова регистрация, и есть не переселенцы, которые тимчасову регистрацию не прошли.

Думаю, що в цьому випадку було б краще надати таким людям можливість звертатися до будь-якого суду на території України. Наприклад, особи, які зареєстровані у Ворошиловському районі м. Донецька мають звертатися за захистом своїх прав та інтересів виключно до Красноармійського міськрайсуду Донецької області. Навіть якщо вони на сьогодні мешкають, наприклад, у Львові. Це є проблема.

Наявність проблеми віддаленої підсудності також знайшла своє підтвердження під час проведення опитування учасників кримінальних проваджень, справи яких були втрачені внаслідок воєнних дій.

Переселенець:

Я живу в Славянске Донецкой области. Токмакский районный суд, который выполняет обязанности Старобешевского районного суда находится в Запорожской области. Приехать на судебное заседание и принять в нем участие проблематично. У меня мать инвалид 1 группы. Было бы правильно, если б было указано, чтоб рассматривать дела по месту проживания переселенца.

Віддалене розташування суду в районах, що знаходяться поруч із лінією розмежування, істотно впливає на доступ громадян до суду та здатність держави належним чином реагувати на правопорушення.

Працівник офісу омбудсмена:

Доступность судов недалеко от линии разграничения. В Станице-Луганской отсутствует суд. Люди вынуждены ехать в Беловодск за 80 километров. Если заседания суда назначено на 15-16 часов человек физически может не уехать и не вернуться домой.

Частково ця проблема вирішена прийняттям Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», яким Цивільний процесуальний кодекс України доповнено положенням про альтернативну підсудність:

«Позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (в тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження) у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру можуть пред'являтися також за місцем проживання чи перебування позивача».

Повідомлення учасників судових процесів із числа внутрішньо переміщених осіб часто ускладнене неможливістю встановити їх фактичне місце проживання.

Обов'язок щодо обліку переселенців та ведення Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб згідно з чинним законодавством покладений на Міністерство соціальної політики України. На місцях його здійснюють управління праці та соціального захисту населення (далі – УПСЗН). Серед фактичних переселенців є такі категорії осіб:

- 1) які мають чинну довідку внутрішньо переміщеної особи із зазначеною фактичною адресою місця проживання;
- 2) які мають чинну довідку внутрішньо переміщеної особи, але змінили своє місце проживання та не повідомили оперативно УПСЗН для внесення змін до довідки та до реєстру;
- 3) які, переїхавши з ОРДЛО на підконтрольну територію України, взагалі ніколи не оформлювали статус внутрішньо переміщеної особи;
- 4) які, отримавши довідку до 13 січня 2016 року (що діяла тоді протягом 6 місяців та не була безстроковою) і зазначивши адресою місця свого проживання адресу органу влади чи іншого приміщення, за якою внутрішньо переміщена особа фактично не проживає, більше її не продовжували. Юридично вони втратили свій офіційний статус внутрішньо переміщеної особи, хоча фактично є переселенцями.

З огляду на викладене УПСЗН у багатьох випадках мають у своєму розпорядженні застарілу інформацію щодо фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи, а іноді вона взагалі відсутня.

Але наявний реєстр внутрішньо переміщеної особи ще не дає гарантії, що переселенець у разі необхідності буде належно повідомлений про розгляд судової справи чи отримає судові рішення на свою поштову адресу.

Правозахисник:

Є ще такий момент, коли з непідконтрольної території людина виїхала на підконтрольну, стала внутрішньо переміщеною особою, однак суди не роблять жодних запитів і не мають жодного доступу до реєстру переміщених осіб. Тому навіть якщо людина проживає тут, то можна було би повідомити, зробивши запис через реєстр, але цього не робиться, бо це не передбачено законодавством.

Суддя:

Є реєстр тимчасово переміщених осіб. Він знаходиться в головному офісі УТСЗН [повністю: «управления труда и социальной защиты населения», ймовірно йдеться про Міністерство соціальної політики] у Києві. Зараз ми співпрацю з ним налагоджуємо. Ми здійснюємо запит не тільки, як в ЦПК написано, а й хоча це не передбачено, практика надає рекомендаційний характер, що пишуть туди запити. Якщо особа тимчасово переміщена, тобто становиться відомим її тимчасове місце проживання.

Значною мірою проблеми, пов'язані з доступом до правосуддя внутрішньо переміщених осіб, можуть бути вирішені шляхом запровадження «електронного суду».

4.4

ДОСТУП ДО СУДУ УЧАСНИКІВ АТО

Зазвичай учасники АТО залучені до судових процесів в адміністративних справах, пов'язаних з отриманням ними статусу учасника бойових дій, а також з реалізацією пов'язаних з цим статусом прав, пільг і соціальних гарантій; цивільних справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а також у кримінальних справах, пов'язаних із притягненням їх до кримінальної відповідальності. Однак є чимало специфічних перешкод у доступі до суду для цієї категорії осіб.

Пільги щодо судового збору передбачені, але регулювання суперечливе.

Загалом законодавство сприятливе для учасників АТО. Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на збори, звільнені від сплати судового збору у справах, пов'язаних із виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків; а учасники бойових дій, Герої України – у будь-яких справах, пов'язаних із порушенням їхніх прав. Щоправда, учасники АТО отримали право звертатися із позовом щодо спорів, пов'язаних із наданням статусу учасника бойових дій, лише згідно із законом від 3 вересня 2015 року¹⁴⁵.

Щодо інших ветеранів війни – осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни, то Закон України «Про судовий збір» не дає їм жодних пільг щодо сплати судового збору. А от Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачив, що ветерани війни та особи, на яких поширюється чинність цього Закону, звільнені від судових витрат, пов'язаних із розглядом питань щодо їх соціального захисту.

¹⁴⁵ Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судовий збір» щодо звільнення від сплати судового збору учасників антитерористичних операцій та членів сімей загиблих» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 45. – Ст. 408.

Наведена неузгодженість зумовила різну судову практику щодо вирішення питання про сплату судового збору. Так, одні судді застосовують Закон України «Про судовий збір» як спеціальний акт, що визначає правові засади справляння судового збору та порядок звільнення від його сплати. Інші судді, керуючись законом про особливості правового статусу ветеранів війни, не вимагають сплати судового збору¹⁴⁶.

Із прийняттям Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», що набрав чинності 24 лютого 2018 року, перелік пільговиків щодо сплати судового збору дещо розширений позивачами у справах за позовами до держави-агресора РФ про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно. Також звільнено від сплати судового збору заявників у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку зі збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, що призвели до загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно¹⁴⁷. Цими пільгами можуть користуватися також учасники АТО.

Учасники бойових дій під час проведення АТО мають надто короткий строк звернення до суду у службових справах.

У разі неналежного виконання обов'язків начальницьким складом силових структур щодо оформлення відповідних документів для прийняття на службу чи підтвердження виконання службових обов'язків строк звернення до суду для учасника бойових дій визначено як для цивільного держслужбовця – один місяць. Це надто малий строк для особи, що повернулась із зони АТО, а тим більше якщо вона отримала поранення та потребує реабілітації¹⁴⁸. На жаль, цей строк залишився незмінним і в новій редакції Кодексу адміністративного судочинства України від 3 жовтня 2017 року: *«(д)ля звернення до суду у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби встановлюється місячний строк»* (ч. 5 ст. 122).

Особи, які беруть участь в АТО, обмежені у можливостях особисто брати участь у судовому процесі.

¹⁴⁶ Див. пояснювальну записку до проекту Закону про внесення змін до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (щодо доповнення переліку суб'єктів, які звільняються від сплати судового збору) №4393 від 12 квітня 2016 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58688.

¹⁴⁷ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого. – Те ж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/300158>.

¹⁴⁸ Див. пояснювальну записку до проекту Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України щодо посилення захисту прав осіб, задіяних в антитерористичній операції чи військових діях №1662 від 28 грудня 2014 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53234.

Деякі особи, які наразі несуть службу у військових формуваннях, залучені до розгляду цивільних чи адміністративних справ як сторони чи треті особи, але через їх особисту участь в АТО або виконання інших бойових завдань не мають можливості відвідувати судові засідання та реалізовувати права у судовому процесі¹⁴⁹.

Здавалося б, законодавець вирішив цю проблему. Тепер нові редакції процесуальних кодексів (крім КПК України) від 3 жовтня 2017 року встановили, що перебування учасника справи у складі військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції, є підставою для обов'язкового зупинення провадження у справі. Однак така редакція не залишає можливості учаснику АТО, якщо він зацікавлений у швидкому вирішенні справи, делегувати на розгляд справи представника, щоб розгляд справи не зупинявся.

Більше того, проблеми можуть виникнути у разі застосування більш нового закону¹⁵⁰, якщо замість антитерористичної операції буде запроваджено заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях. Процесуальні кодекси не включають це поняття до підстав зупинення провадження.

Підсудному часто не забезпечують право участі в апеляційному перегляді справи.

Адвокати-правозахисники, які ведуть справи учасників АТО, скаржилися на те, що в будівлі Апеляційного суду Донецької області відсутнє приміщення для конвоювання апеляційного суду. А це зумовило практику уникнення доставляння обвинувачених, які утримуються під вартою, крім випадків, якщо обвинувачений подав клопотання про особисту участь.

Правозахисник:

Єдине, що сталася така практика в Апеляційному суді Донецької області. Вони взагалі не вважають, що підозрювана особа має право приймати участь. Якщо ти не подав заяву із СІЗО, якщо ти бажаєш чи відео конференцію або бажаєш бути присутнім, вони проводять розгляд апеляційної скарги навіть... не просто за відсутності, а можуть, навіть, і не повідомити. І таке досить часто, я по своїй практиці спостерігаю, саме в апеляційному. Суд першої інстанції ще більш-менш доставляє.

¹⁴⁹ Див. пояснювальну записку до проекту Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо зупинення судового провадження у разі перебування позивача або відповідача у складі підрозділів Збройних Сил, органів внутрішніх справ, Національної гвардії, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, утворених відповідно до законів України та безпосередньо задіяних у боротьбі з тероризмом або виконанні інших бойових завдань) №2999 від 3 червня 2015 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55428.

¹⁵⁰ Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року // Голос України. – № 37. – 2018. – 23 лютого. – Те ж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/300158>.

Повідомлялося, що недоставляння обвинуваченого – учасника АТО іноді ставало причиною блокування судового розгляду в апеляційному суді «групами підтримки» обвинуваченого.

Учасники АТО зіштовхуються з максимально жорстким переслідуванням за злочини, що (ймовірно) були ними вчинені.

Адвокати-правозахисники, які займаються захистом учасників АТО, під час фокус-груп повідомляли, що учасників АТО переслідують набагато жорсткіше, ніж осіб, причетних до сепаратизму.

Правозахисники:

Там де звинувачення по 110, 109 [йдеться про статті КК України, які встановлюють відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади], там все серйозно. Є належний захист, там все є. Більш-менш, зараз немає незаконно утриманих. Більш-менш. А там де звинувачення йдуть, де наші добробати, то там їх «пресують» по повній програмі.

Мне кажется, что со стороны военной прокуратуры, со стороны обвинения достаточно жесткая оппозиция к военнослужащим, которые подозреваются в совершении каких-то противоправных действий. Если эта статья предусматривает 3-4 года, то максимально допрашивают в суде. Если есть возможность заставы или по подписке, то избирают самую жесткую меру – ограничение свободы. Сами они говорят: «Я добровольцем пришел воевать».

Этих людей военных в СИЗО достаточно много. В камерах украинский флаг висит, мы – патриоты. Почему к нам такое отношение со стороны государства достаточно жесткое?! Есть проблема в этом. В погоне за статистикой, в погоне оправдать своё существование.

Так. А до сепаратистів, які гукали і розпалювали ворожнечу, підписує клопотання. І суспільство негодує щодо цього.

Правозахисники вважали, що держава часто сама порушувала права учасників АТО, коли вони перебували в зоні обстрілу понад 60 днів, а такі умови могли негативно позначатися на їхній психіці. А це обов'язково потрібно брати до уваги під час розгляду їхніх справ.

Одне з можливих пояснень феномену більш жорстокого переслідування учасників АТО (тих хто захищав територіальну цілісність країни) порівняно із сепаратистами (тих, хто своїми діями сприяв державі-агресору) правозахисники бачили в тому, що в першому випадку обвинувачення здійснює військова прокуратура, що працює більш якісно, намагаючись виправдати своє існування, а в другому випадку – звичайна місцева прокуратура.

Прокурори пояснювали «м'яке» ставлення до сепаратистів слабкою доказовою базою, частою зміною показань свідками обвинувачення під впливом обвинувачених.

Прокурори:

Слабая доказательная база и приходится негласно идти на уступки с теми же сепарами. Обстрел. Как вызывать эксперта? Ну, опять же, это всё настолько... Но он должен все-таки понести это наказание, хоть как-нибудь. Он же бандит, мы понимаем.

Дело из Краматорска направили в суд. Свидетели на досудебном говорили: да, мы его видели. Не могло же десяти разным местным жителям одно и то же показаться. А когда в суд пришли: «может быть», «ну, я не знаю». Мое личное мнение, что они получили по «10 килограмм апельсин или конфет». И в суде эти десять свидетелей говорят: нет, ну что вы. Да, это было упущение досудебного следствия. Мы допросили судей, но кто об этом знал. А человек вообще получил оправдательный приговор.

Судді під час фокус-груп відкидали звинувачення в упередженості відносно учасників АТО і пояснювали, що кожна справа індивідуальна, а від того, що злочин вчинений учасником АТО, тяжкість злочину не зменшується.

Судді:

Преступления все едины по сути своей, совершаются они участниками АТО или не участниками. А когда начинается: «Вот, этот хороший, а этот плохой». Военные, когда возвращаются, совершают преступления.

Сейчас Печерский суд вынес наказание за нарушения срока явки. Три дня просрочил явку в часть. И Печерский суд вынес наказание 3,5 роки позбавлення волі. И сейчас пошел ажиотаж. Так выяснилось, что у него был испытательный срок. Ему за это наказание суд назначил штраф, и три года лишения свободы за средней тяжести телесные повреждения, и отсрочка на два года. Этот человек служил в армии, и ему так же точно штраф. Суд не имеет права назначить меньше наказание. А потом пошла травля.

4.5

ЗАТРИМАННЯ, АРЕШТИ І НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Одним із найбільш серйозних порушень прав людини в зоні збройного конфлікту, викликаного агресією РФ, стали численні випадки незаконного позбавлення свободи.

Про зникнення та викрадення осіб під час воєнного конфлікту на Донбасі та окупації Криму зазначено у доповідях ООН про ситуацію з правами людини в Україні¹⁵¹, доповіді Комісара з прав людини, який перебував з візитом в Україні 1-6 березня 2016 року¹⁵², при цьому в обох цих доповідях було наголошено на відсутності права на справедливий суд і права на свободу в осіб, яких незаконно утримували в місцях несвободи.

Внаслідок кваліфікації збройного конфлікту як антитерористичної операції виникла проблема з визначенням юридичного статусу всіх учасників конфлікту (терористи, комбатанти, окупанти тощо), що безпосередньо впливає на статус осіб, що потрапляють у полон (див. також підрозділ 3.5).

Оскільки визнання статусу безпосередньо пов'язане із гарантіями забезпечення відповідних прав таких осіб, і, відповідно, без такого визнання статусу зазначені особи опиняються поза визначенням для них правовим полем, і рівень їхнього правового захисту відповідно набагато менший (інколи просто відсутній). Це спричиняє численні brutальні порушення прав людини, зафіксовані, зокрема, в опублікованому в грудні 2015 року звіті Коаліції організацій «Справедливість заради миру на Донбасі» («Ті, що пережили пекло»)¹⁵³, або в звіті «Міжнародної Амністії», опублікованому 21 липня 2016 року («Тебе не існує. Свавільні затримання, насильницькі зникнення та тортури на сході України»)¹⁵⁴.

Через відсутність визнання стану війни, що відбувається на сході України de facto, військовополонені Збройних Сил України або представники українських добровольчих батальйонів не визначаються цим терміном і перебувають у статусі осіб, яких було незаконно позбавлено свободи або яких утримують у місцях несвободи незаконні збройні формування. У документах, повідомленнях та оприлюднених звітах таких міжнародних організацій, як ОБСЄ, ООН, Рада Європи, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, що здійснюють моніторинг ситуації на Донбасі, термін «військовополонений» не вживається щодо будь-яких учасників збройного конфлікту, які опинились в місцях несвободи.

Оскільки під час проведення антитерористичної операції не може бути військовополонених, а можуть бути лише визначені у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» заручники терористів, то винних у незаконному позбавленні свободи слід було б притягувати до відповідальності як терористів відповідно до ст. 147 (захоплення

заручників) КК України. Однак досі практики притягнення до відповідальності за ст. 147 КК України осіб, причетних до свавільного позбавлення свободи у зв'язку із збройною агресією РФ на сході України, немає.

Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях» 2018 року передбачено правовий режим «заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях». Цим Законом задекларовано застосування до збройного конфлікту Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі, IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни тощо. Відтак правовий статус осіб, які залучені до збройного протистояння, може змінитися.

Окремою проблемою, що спричиняє поміщення особи до місця несвободи, є безальтернативність запобіжного заходу, коли йдеться про «тяжкі» статті КК України, наприклад, ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України).

Суди в таких випадках неодноразово продовжували первинний термін тримання під вартою осіб на 60 діб у справах, пов'язаних з питаннями національної безпеки, без надання достатніх мотивів і належного обґрунтування тримання під вартою. Належне обґрунтування для продовження терміну тримання під вартою майже ніколи не надається, а умовне звільнення або зміна запобіжного заходу застосовується вкрай рідко, якщо взагалі застосовується. Багатьох обвинувачених тримають під вартою протягом тривалого часу, аж до 20 місяців, врешті решт їм пред'являють обвинувачення у скоєнні нетяжких злочинів, наприклад, «хуліганство»¹⁵⁵.

Розслідування випадків свавільних затримань, утримань у місцях несвободи, а також зникнень і притягнення винних осіб до відповідальності здебільшого неефективні.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (далі – УВКПЛ) також зазначило, що так звані ДНР та ЛНР відмовлялися УВКПЛ у доступі до місць тримання під вартою. Особливу стурбованість викликало становище осіб, яких тримали в колишній будівлі Служби безпеки в Донецьку та будівлях, нині зайнятих «міністерствами державної безпеки» так званих ДНР і ЛНР¹⁵⁶. У цьому ж звіті УВКПЛ подало інформацію про насильницькі зникнення, довільне затримання і тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, катування та жорстоке поводження, безкарно скоєні працівниками українських правоохоронних органів, переважно підрозділами Служби безпеки України, і закликала українську владу забезпечити негайне та неупереджене розслідування

¹⁵¹ Reports on the human rights situation in Ukraine [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARegion/Pages/UARReports.aspx>.

¹⁵² Ukraine: accountability for serious human rights violations is key to reconciliation process [Електронний ресурс] // Рада Європи [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/ukraine-accountability-for-serious-human-rights-violations-is-key-to-reconciliation-process>.

¹⁵³ Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/01/SURVIVING-HELL_ua_web.pdf.

¹⁵⁴ «Тебе не існує». Свавільні затримання, насильницькі зникнення та тортури на сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hrw.org/uk/report/2016/07/21/292289>.

¹⁵⁵ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 16 листопада 2015 р. – 15 лютого 2016 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/images/stories/UKR_13th_OHCHR_Report_-UA_-_3_March.pdf.

¹⁵⁶ Там само. – С. 8.

кожного повідомленого випадку порушень прав людини, а також притягнення винних до відповідальності¹⁵⁷.

Слідчі:

Есть такая проблема, по нашей территории, если незаконно лишают свободы, допустим, спецподразделения Службы безопасности Украины в рамках спецопераций задерживают людей, то они какое-то время там находятся, и их потом отпускают. Соответственно, есть от человека заявление, есть кримінальне провадження по этим фактам. И оно просто у нас «подвисает». Потому что никаких документов нам не предоставляют: где он находился, на каком основании был задержан, и т.д., и т.п. Мы делаем допрос. Дело висит. Человек жалуется: «Все-таки разберитесь, накажите». Нам жалуется. На нас жалуется. Но дело висит.

Бывают такие случаи. Вот практический случай. Пришла женщина. Написала заявление о том, что у нее пропал муж. И указала, что мужа забрали сотрудники СБУ. Мы делаем запрос в СБУ. Через пару дней появляется этот человек. Освободили.

Я расскажу из практики два таких вопиющих случая. Один человек у нас отбывал заключение 11 месяцев. Сотрудники его забрали, 11 месяцев он жил, не знали о нем ничего. И через 11 месяцев его отпустили. Второй пример. Тоже коллеги наши забрали, и по сей день мы не знаем, где он. Он не обменя. Сожительница с ним переписывалась. Она его не видела, только переписывалась. Потом пошла жаловаться. Пожаловалась. Всё, переписка закончилась. Это нигде не афишируется, ни в одном документе.

17 червня 2015 року Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість для України Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. Конвенція визнає злочином проти людства широко поширену чи систематичну практику насильницьких зникнень¹⁵⁸.

Як визначено в ст. 2 цієї Конвенції, кожна держава-учасниця вживає відповідних заходів для розслідування дій щодо насильницьких зникнень, що вчиняють особи чи групи осіб, які діють без дозволу, підтримки чи згоди держави, і для віддання правосуддю відповідальних за це осіб.

Ратифікація та запровадження такого міжнародного інструменту, як Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, надасть додаткову можливість для розслідування фактів насильницьких зникнень, що відбулись в Донецькій та Луганській областях після 2014 року в результаті здійснення збройної агресії РФ. Щоправда, сама РФ не підписала і не ратифікувала цю конвенцію.

¹⁵⁷ Там само. – С. 9.

¹⁵⁸ Закон України «Про приєднання до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень» від 17 червня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 32. – Ст. 308.

4.6

ПУБЛІЧНІСТЬ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Право на публічне слухання засноване на концепції відкритого і прозорого правосуддя, яка служить важливою гарантією інтересів окремих осіб і суспільства в цілому. Проведення публічних слухань допомагає забезпечити прозорість і сумлінність судового процесу та запобігти потенційним зловживанням під час судового процесу. Громадський контроль може заохочувати суддів і прокурорів діяти неупереджено і професійно, стимулювати свідків говорити правду, а також сприяти підтримці суспільної довіри до системи правосуддя.

У сучасних українських реаліях «приховування» судових процесів щодо таких суспільно-важливих тем, як збройний конфлікт, може призводити до додаткових спалахів конфліктності у суспільстві та подальшого падіння рівня довіри до судової системи. Варто відзначити вплив рівня забезпечення права на публічний розгляд на доступність судочинства для нових категорій населення, як-то внутрішньо переміщені особи, люди, які живуть на непідконтрольних Україні територіях. Наприклад, у випадку з розміщенням інформації про майбутні судові слухання.

На питання публічності судового розгляду суттєво впливає дотримання судом процедур судочинства. Застосування автоматизованої системи розподілу справ між суддями є важливою складовою прозорості процесу судочинства. Нехтування цими правилами або неналежне виконання передбачених законодавством процедур призводить до появи обґрунтованих сумнівів в об'єктивності та неупередженості судового розгляду.

Публічність судового процесу також передбачає належне дослідження доказів під час розгляду судової справи. Недопит під час судового засідання як свідка особи, яка має відомості щодо обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, обґрунтування судового рішення наявними в справі та складеними поза судовим засіданням письмовими поясненнями, є порушенням принципів публічного, повного та всебічного розгляду справи.

Проведення засідань у непристосованих для цієї мети приміщеннях, зокрема в кабінеті судді, суттєво звужує можливості для публічного моніторингу судових процесів. Відсутність вільного простору, неналежне облаштування цих приміщень може слугувати приводом для неможливості присутності публіки (спостерігачів) під час судового засідання, що суперечить загальному принципу публічності судового процесу.

Укладання угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні поза судовим засіданням, у тому числі обрання виду покарання, відбувається в не публічний спосіб.

Це містить ризики зловживань з боку органів слідства та/або формального підходу до затвердження угоди з боку суду.

Відсутність фізичної можливості маломобільним групам населення бути присутніми під час судових засідань є ще одним чинником, що негативно впливає на публічність судового розгляду.

Варто відзначити позитивні приклади забезпечення публічності слухань, як-то трансляція судового засідання технічними засобами суду через мережу Інтернет (наприклад, кримінальної справи №426/4/17 відносно Олександра Єфремова), надання додаткових коментарів для медіа співробітниками судів, допуск міжнародних спостерігачів на судові засідання, сприяння окремими судами у моніторингу матеріально-технічного стану приміщень судів Луганської та Донецької областей.

Судові засідання в судах Донецької та Луганської областей починаються із затримками частіше, ніж загалом в інших областях.

Попри наявність переважно інформації про запланований розклад судових засідань, на практиці можливість потрапити на них ускладнюється частими порушеннями цього розкладу. Так, відповідно до результатів моніторингу судових процесів зафіксовані затримки в часі початку судового засідання (понад 10 хвилин) у Донецькій та Луганській області – 73 %, в іншій частині України – 63 %. Затримки розгляду справи на більш ніж 1 годину – у Донецькій та Луганській областях – 13 %, в іншій частині України – так само. Основні причини затримки – запізнення учасників процесу, участь судді в інших судових засіданнях або ж причини не пояснюються взагалі.

Поширені випадки неоголошення на початку засідання справи, що слухається, та складу суду.

Ураховуючи наявність випадків повної або часткової відсутності в офіційних джерелах судів інформації щодо розгляду справ, варто зауважити, що також не завжди суд оголошує, яка справа слухається, та склад суду. Відповідно до моніторингу судових засідань в 11 % випадків судом не оголошено, яка справа слухається, та в 26 % – склад суду. Причому такі випадки зафіксовані й за повної відсутності інформації про судову справу у розкладі на сайті та дошці оголошень у приміщенні суду.

Викликають занепокоєння окремі випадки недопущення та обмеження доступу спостерігачів за судовими процесами (моніторів) у приміщення суду та на судові засідання.

Хоч такі випадки поодинокі, однак вони все одно турбують. Держави – учасниці ОБСЄ домовилися про застосування такого заходу зміцнення довіри, як присутність на судових процесах у своїх державах спостерігачів від інших держав-учасниць ОБСЄ та неурядових організацій. Таким чином, не допускаючи моніторів на судові слухання, суди демонструють неповагу як до міжнародної, так і української спільнот та законодавства.

Під час моніторингу судових засідань доступ моніторів на 4 судові засідання (2 %) був частково обмежений (Дружківський міський суд Донецької області, Краматор-

ський міський суд Донецької області, Новозаводський районний суд м. Чернігова, Шевченківський районний суд міста Києва). Повністю монітори не були допущені на 6 судових засідань (3 %) у судах Донецької та Луганської областей (Краматорський міський суд Донецької області, Сватівський районний суд Луганської області). Доступ моніторів був обмежений або заборонений під час слухань усіх видів справ, окрім адміністративних.

Суди висували до моніторів особливі вимоги для допущення на судові засідання, наприклад, подання письмового клопотання перед засіданням, що не передбачено чинним законодавством. Їх намагались не допустити на судові засідання працівники апаратів судів, мотивуючи це різними аргументами:

- необхідністю отримувати спеціальний дозвіл суду для присутності на попередньому слуханні судовому засіданні;
- відсутністю вільних місць у кабінеті судді, де проходило засідання;
- заборonoю входу до кабінету судді стороннім особам, не дивлячись на те, що там відбувалось судове засідання.

Судді або працівники апарату суду забороняли моніторам бути присутніми на судових засіданнях або без будь-яких пояснень, або з таких причин:

- стороннім заборонено відвідувати попереднє засідання;
- монітор не є стороною у справі.

Наприклад, у звіті монітор зазначила, що секретар судового засідання Сватівського районного суду Луганської області у відповідь на її запитання про можливість бути присутньою на судовому засіданні відповідала, підвищивши голос: «Чому Ви постійно нас турбуєте? У нас тільки закінчилось слухання справи». Або ж: «Ви що, адвокат? Дайте мені посвідчення». Спілкуючись з людьми у холі, які викликані судовими повістками, монітор дізналася, що в суді це звична практика й стосовно учасників судових процесів. Їм важко дізнатись необхідну інформацію про судові засідання.

Жодна вимога, обмеження або заборона не обґрунтовувалась якимось нормативним актом.

Необхідно зазначити, що під час інших судових засідань зафіксовані випадки, коли на засідання вільно допускалась публіка, зокрема спостерігачі ОБСЄ або представники ЗМІ.

Під час моніторингу у моніторів не виникало складнощів із тим, щоб потрапити до суду. В окремих випадках необхідно було вчинити додаткові дії щоб потрапити до суду, наприклад, в журналі реєстрації відмітити, окрім даних посвідчення особи, ще мету візиту і особу, до якої цей візит здійснюється, або зазначити судове засідання, що відвідуватиме монітор. А в Апеляційному суді Донецької області (м. Маріуполь) монітор не була допущена з першого разу, коли повідомила, що хоче здійснити моніторинг суду. Для потрапляння монітора всередину суду знадобилося письмове роз'яснення цілей моніторингу та підтвердження належності монітора до команди проекту.

Окремо варто звернути увагу на проблему закритості розгляду кримінальних проваджень судами під час укладання угод про визнання винуватості.

Глава 35 КПК України регулює можливість укладання угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим. Розгляд угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Під час моніторингу судових процесів встановлені випадки непублічного розгляду угод про визнання винуватості, формального підходу до її укладання.

Наприклад, в одному випадку монітору вдалося з'ясувати, що розгляд справи завершився укладенням угоди про умовний термін, проте яким чином оголошувалось це рішення невідомо, оскільки монітора не допустили на засідання, мотивуючи тим, що це попереднє засідання (справа № 234/16178/16-к за ч. 2 ст. 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», Краматорський міський суд Донецької області, засідання від 8 грудня 2016 року).

У цій же кримінальній справі монітори зафіксували такий випадок:

«У коридорі перед засіданням представник прокуратури у присутності захисників надав обвинуваченому підписати угоду про умовний термін за те, що вивчив український гімн».

Укладання угоди про визнання винуватості поза межами судового засідання, що містить, зокрема, згоду сторін на обрання виду покарання, може нести певні ризики з огляду на непублічний спосіб її укладання.

У декількох справах зафіксовано перешкоди з боку суду для проведення аудіо-запису судового засідання.

Конституцією України закріплено гласність судового процесу однією з основних засад судочинства. У ч. 4 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено й право осіб, присутніх на відкритому судовому засіданні, здійснювати аудіо- та відеозапис судового засідання портативними засобами без спеціального на те дозволу суду.

Порушення цих вимог зафіксовано як під час судових засідань, на які обмежувався фізичний доступ моніторів та вільних слухачів, так і в випадках, коли потрапити на судові засідання можна було без перешкод. Такі випадки під час моніторингу судових засідань виявлено лише в судах Донецької, Луганської областей.

У двох випадках суд усною ухвалою заборонив проведення аудіофіксацію перебігу засідання. Ще під час одного засідання суддя заборонила монітору покласти ближче до центру зали портативний пристрій звукозапису (мобільний телефон), а для здійснення аудіозапису від монітора вимагала подати письмове клопотання перед засіданням, що насправді не відповідає чинному законодавству.

Моніторам вдавалось уникати перешкод у проведенні аудіозапису судового засідання, не повідомляючи про таку фіксацію засідання.

На засіданнях, де належним чином було забезпечено право на відкрите слухання та принцип гласності судового процесу, монітори відзначили й вжиття додаткових заходів на забезпечення цього права, наприклад:

«... Суддя дозволила не тільки проводити фото та відеозйомку ЗМІ, а також дала можливість покласти диктофон спостерігачу біля себе під час оголошення вироку, та й після процесу дала прес-конференцію» (розгляд кримінального провадження у справі № 233/1488/15-к у Костянтинівському міськрайонному суді Донецької області під час засідання від 23 грудня 2016 року).

Необхідно зазначити, що у такій суспільно важливій та резонансній справі, як, наприклад, справа № 426/4/17 відносно О. Єфремова, обвинуваченого у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 27, ст. 341, ч. 5 ст. 27, ст. 341, ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 111 КК України, у Старобільському районному суді Луганської області організовано онлайн-трансляцію судових засідань технічними засобами суду»¹⁵⁹.

У кожній третій справі суди не проголошують належним чином судові рішення після закінчення судового розгляду.

Важливою умовою слухання прозорості судочинства є публічне проголошення судового рішення. У 68 засіданнях, що були промоніторені, було закінчено судовий розгляд. Проте в 22 випадках (32 % від засідань, під час яких був завершений судовий розгляд) монітори надали зауваження щодо проголошення рішення: непроголошення судового рішення публічно або оголошення його таким чином, що не всі присутні особи могли його почути.

Так, під час п'яти судових засідань суд не оголосив рішення та повідомив про дату оголошення, а під час трьох засідань суд не оголосив рішення та не повідомив про точну дату оголошення. У звітах монітори зазначали:

«Суд не оголосив рішення, пояснюючи цей факт тим, щоб позивач не чекав суд тоді, коли суддя буде складати рішення. Але суддя пообіцяла, що копію рішення можна буде забрати найближчим часом»;

«...Суд пішов до нарадчої кімнати та не оголосив, коли буде проголошення вироку»;

«Так, як дуже пізно почато судові засідання (із запізненням майже на дві години), воно не було закінчено належним чином, рішення не оприлюднювалось. Повідомлено, що це, можливо, відбудеться у кінці тижня».

У двох випадках рішення не було проголошено прилюдно, а після засідання надані роздруковані документи, з яких в одному випадку сторонам надано копію резолютивної частини рішення, а в іншому – позивачу копію заочного рішення суду.

¹⁵⁹ Відео можна переглянути на офіційному You Tube каналі «Судова влада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/channel/UCFDRcAmACu5ljF-YUMGctnA>.

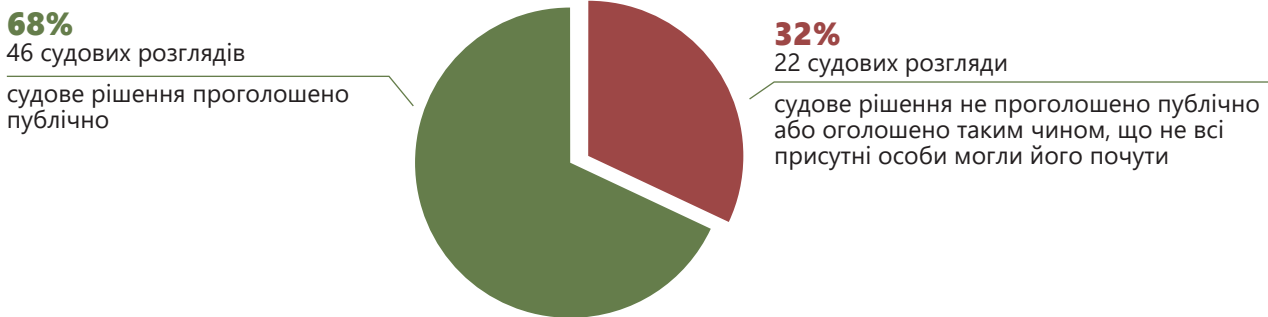
Під час двох засідань у Новомосковському міськрайонному суді Дніпропетровської області, хоч оголошення рішення відбулось прилюдно, проте обвинувачені не мали змоги його почути. В обох випадках обвинувачені брали участь у засіданні за допомогою відеоконференцв'язку. В одному випадку під час оголошення вироку мали місце технічні проблеми, в іншому ж рішення проголошувалося після закінчення відеоконференцв'язку та в іншому приміщенні в присутності прокурора.

В одному випадку монітору вдалось з'ясувати, що розгляд справи завершився укладенням угоди про умовний термін, проте яким чином проголошувалося це рішення невідомо, оскільки монітора не допустили на засідання, мотивуючи тим, що це попереднє засідання.

В 11 випадках (7 засідань у судах Донецької та Луганської областей та 4 – в інших областях, з них 9 засідань у кримінальних справах, 1 – адміністративній, 1 – у цивільній) монітори вказали, що хоч судові рішення проголошувалося прилюдно, проте тихо та не розбірливою вимовою, окрім того, тільки в 2-х з цих випадків після оголошення обвинуваченому суд вирішив надати додаткові роз'яснення (стосовно ухвали).

Результати моніторингу:

ПУБЛІЧНЕ ПРОГОЛОШЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

5	3	2	1	11
рішення не проголошено та повідомлено про дату оголошення	рішення не проголошено та не повідомлено про дату оголошення	рішення проголошено, але обвинувачені не мали змоги його почути	невідомо (монітора не допустили на засідання)	судових розглядів судові рішення проголошено, але тихо та не розбірливою вимовою

Інколи суди мотивують судові рішення на підставі показань свідків, які не були допитані в судовому засіданні.

Під час аналізу судових рішень встановлено, що у справах про адміністративні правопорушення суди встановлювали обставини правопорушення, на підставі письмових пояснень осіб, які, однак, не були допитані як свідки.

Відповідно до ст. 245 Кодексу України про адміністративні правопорушення якщо є дані, що якій-небудь особі відомо щось про обставини, то така особа має бути викликана для давання показань у справі як свідок. Усі дані, отримані від свідка, підлягають оцінюванню і порівнянню з іншими доказами, отриманими з інших джерел. ст. 272 цього Кодексу передбачена участь свідка під час судового розгляду.

Під час розгляду і вирішення справ про притягнення до адміністративної відповідальності суди належним чином не досліджували докази вини особи, що може бути безумовною підставою для скасування постанов відповідно до норм національного та визнаного Україною міжнародного законодавства.

Так, Апеляційний суд Луганської області дійшов такого висновку:

«Додержання цих вимог процесуального права суддею першої інстанції не забезпечене, оскільки обставини правопорушення, у вчиненні якого ОСОБА_2 визнано винним, сформульовані в судовій постанові виходячи з посилання на зміст письмових пояснень ОСОБА_3 та ОСОБА_4, які не були допитані у якості свідків в установленому законом порядку, що є безумовною підставою до скасування постанови судді»¹⁶⁰.

Зокрема, відмова суду викликати та допитати в судовому засіданні свідків події є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод в поєднанні з пп. d п. 3 ст. 6 Конвенції. Ці порушення мають визнаватися достатніми і необхідними для визнання результатів розгляду обвинувачення сумнівними, недостовірними і такими, що не відповідають істині¹⁶¹.

Поширена незаконна практика проведення судових засідань не в залах судових засідань – кожна п'ята справа розглядалася в кабінетах суддів.

У результаті моніторингу судових процесів у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України, встановлені факти проведення судових засідань не в спеціально пристосованих приміщеннях, що створювало умови для обмеження доступу для відвідування відкритих судових засідань.

Частина 8 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що судові засідання проводяться лише в спеціально обладнаному для цього приміщенні суду – залі засідань, що придатне для розміщення сторін та інших учасників судового процесу і дає змогу реалізовувати надані їм процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Аналогічні положення також містяться в процесуальних кодексах.

Національне законодавство закріплює можливість вільно відвідувати відкриті судові засідання, зокрема, в ч. 3 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи.

160 Постанова Апеляційного суду Луганської област від 17 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61991460>.

161 Постанова Верховного Суду України від 3 березня 2014 року №5-49кц13 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37908429>.

У 45 (21%) випадках засідання проходили не в спеціально пристосованих залах судових засідань, а в кабінеті судді (24 (53%) – суди Донецької та Луганської областей, 21 (47%) – інша територія України). Зокрема через це був обмежений доступ публіки.

У 17 (8%) випадках доступ для публіки був частково або повністю обмежений, зокрема через те, що засідання проводилось у кабінеті судді, де обмаль місця або через обмеження, створені працівниками судів. З них у 10 випадках доступ на засідання повністю або частково був обмежений саме для моніторів. Такі складнощі виникли під час засідань у судах Донецької, Луганської областей в 14 випадках та 3 – на іншій території України. У 2 випадках розглядались адміністративні справи, 1 – справа про адміністративні правопорушення, 4 – цивільні, 10 – кримінальні. Доступ моніторів обмежувався під час слухань усіх перелічених видів справ, окрім адміністративних.

Працівники апаратів судів у трьох випадках намагались не допустити моніторів на судові засідання, що відбувались у кабінеті судді:

- секретар засідання з'ясовувала прізвище монітора, мету перебування на засіданні та після цього намагалась не допустити, мотивуючи тим, що це попереднє слухання та необхідний спеціальний дозвіл суду (справа № 234/19212/16-к, Краматорський міський суд Донецької області, засідання від 28 грудня 2016 року);
- вільних місць у кабінеті судді може не вистачити (справа № 751/10178/16-ц, Новозаводський районний суд м. Чернігова, засідання від 14 грудня 2016 року);
- до кабінету судді вхід стороннім особам заборонено, не дивлячись на те, що там відбувалось судові засідання. (справа № 757/52878/16-к, Шевченківський районний суд міста Києва, засідання від 26 січня 2017 року).

Кожна друга будівля суду Донецької та Луганської областей не пристосована для людей з інвалідністю.

За результатами моніторингу матеріально-технічного стану будівель судів Луганської та Донецької областей відсутність пандусів, що ведуть до будівлі суду, або інших розумних пристосувань для потрапляння в суд зафіксовано в 44 % випадків. В 50 % випадків люди з інвалідністю, перебуваючи вже всередині суду, не можуть користуватися його послугами внаслідок різних причин: рамка металошукача та неможливість її оминати, відсутність залів судових слухань на першому поверсі, відсутність ліфтів, вузькі двері, вузькі сходи.

Перелічені обставини свідчать про порушення чинних державних будівельних норм та суттєво впливають на доступ до відвідувань відкритих судових засідань маломобільних груп населення.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1

Повільність у діях центральної влади фактично зробила неможливим вивезення матеріалів справ у судових провадженнях, що тривали або були завершені, з окупованих територій та зон активних бойових дій, що значно ускладнило реалізацію права на справедливий суд. Залишення на тимчасово окупованій території матеріалів виконавчих проваджень спричинило суттєві перешкоди для виконання судових рішень. Законні механізми відновлення втрачених справ та документів містять чимало прогалин.

Для зменшення негативного ефекту цих проблем **доцільно:**

■ через зміни до законодавства забезпечити можливість виготовлення завірених копій судових рішень і видання виконавчих документів та їх дублікатів на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень без застосування процедури відновлення матеріалів втраченого провадження; передбачити можливість відновлення втраченого провадження й у справах, в яких ще не відбулося ухвалення кінцевого судового рішення (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*);

■ узагальнити судову практику з питань відновлення матеріалів судових справ та виконавчих проваджень в усіх категоріях справ (*уповноважені органи – Верховний Суд спільно з відповідними апеляційними судами*);

■ напрацювати рекомендовані алгоритми дій органів системи правосуддя стосовно осіб, які були взяті під варту і на момент початку агресії РФ перебували в слідчих ізоляторах Донецької та Луганської областей; осіб, засуджених «судами» так званих ДНР і ЛНР; осіб, які відбували покарання на окупованих територіях (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Генеральний прокурор, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд*);

■ ввести в експлуатацію Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, забезпечити повноцінне функціонування електронного суду, інтегрувати цю систему з інформаційними системами і реєстрами, що забезпечують виконання судових рішень та обслуговують функціонування кримінальної юстиції (*уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України*).

2

Піклування про доступ до суду для мешканців ОРДЛО і захист їхніх прав – необхідна умова для успішної реінтеграції відповідних територій.

Хоча мешканці ОРДЛО не позбавлені доступу до суду на території, що контролюється Україною, але фізичний доступ суттєво ускладнений.

За відсутності установ, що надають послуги у сфері юстиції та правосуддя, мешканці непідконтрольних територій обмежені у можливостях отримати такі базові послуги, як нотаріальне посвідчення документів і отримання свідоцтв про народження або смерть.

Внаслідок неможливості забезпечити пряме повідомлення фізичних та юридичних осіб на території ОРДЛО про дату, час та місце слухання справи у судах, реалізувати право таким особам на участь у судовому засіданні вкрай складно.

Для покращення доступу до правосуддя мешканців ОРДЛО **доцільно:**

- одночасно із запровадженням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи провести потужну інформаційну кампанію щодо можливостей доступу до правосуддя, які вона забезпечує, а також створення зручних умов для одержання електронного цифрового підпису чи інших засобів електронної ідентифікації осіб (наприклад, поблизу контрольних пунктів в'їзду-виїзду, зокрема у відділеннях Укрпошти, судах, державних банках тощо);

- роз'яснити, чи може здійснюватися державна реєстрація народження чи смерті особи, що сталися на окупованій території, лише на підставі документів окупаційної влади без попереднього встановлення цих фактів у судовому порядку у контексті вимог ч. 3 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (уповноважений орган – Міністерство юстиції України), у разі збереження судового порядку встановлення таких фактів – звільнити від сплати судового збору мешканців ОРДЛО (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України).

3

Необхідність сплати судового збору була істотною проблемою для звернення до суду жертв збройного конфлікту. Суди часто територіально віддалені для осіб-переселенців, що ускладнює їх фізичний доступ до суду.

Щоправда, ці проблеми частково вирішено 2018 року із набранням чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях».

Повідомлення учасників судових процесів із числа внутрішньо переміщених осіб часто ускладнене неможливістю встановити їх фактичне місце проживання.

Для покращення доступу до правосуддя переселенців **доцільно:**

- ввести в експлуатацію Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему і забезпечити повноцінне функціонування електронного суду (уповноважені органи – Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація України);

- визначити у процесуальних кодексах додаткові заходи, що має вжити суд для встановлення місця проживання учасників судового процесу (відповідачів, третіх осіб тощо), які є внутрішньо переміщеними особами, використовуючи, крім даних Єдиного

демографічного реєстру, також відомості з Державного реєстру виборців і Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України).

4

Попри наявність пільг щодо судового збору для учасників АТО, регулювання таких пільг суперечливе.

Учасники бойових дій під час проведення АТО мають надто короткий строк звернення до суду у службових спорах. Особи, які беруть участь в АТО, обмежені у можливостях особисто брати участь у судовому процесі. Учасникам АТО, які є підсудними, часто не забезпечують право участі в апеляційному перегляді справи.

Учасники АТО зіштовхуються з максимально жорстким переслідуванням за злочини, що (ймовірно) були ними вчинені.

Для покращення доступу до правосуддя учасників АТО **доцільно:**

- усунути суперечності у регулюванні пільг щодо сплати судового збору для ветеранів війни (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- встановити правило, що час безпосереднього виконання військового обов'язку, а також реабілітації не включається при обрахунку строку звернення до суду за захистом прав у службових відносинах (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- на законодавчому рівні запобігти ситуаціям, коли участь у бойових діях учасника справи не матиме наслідком зупинення провадження у цивільній, господарській чи адміністративній справі, крім випадку, коли учасник справи веде її через представника (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

- забезпечувати безпосередню участь обвинуваченого в апеляційному перегляді справи чи ухвал суду першої інстанції за замовчуванням, тобто коли від обвинуваченого чи його захисника не надійшло клопотання про розгляд у режимі відеоконференції або згоди на це (уповноважені органи – суди, Міністерство внутрішніх справ України);

- здійснити узагальнення судової практики в провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом, зумовленим російською агресією, з метою забезпечення послідовного застосування права, а також оцінювання діяльності сторони обвинувачення (уповноважені органи – Верховний Суд спільно з апеляційними судами, Національною школою суддів України, Генеральною прокуратурою України, Національною академією прокуратури України).

5

Щодо свавільних затримань, утримань у місцях несвободи, а також зникнень виявлено такі проблеми.

Унаслідок кваліфікації збройного конфлікту як АТО в українському законодавстві та на практиці виникла проблема з визначенням юридичного статусу всіх учасників конфлікту (терористи, комбатанти, окупанти тощо), що безпосередньо впливає на статус осіб, що потрапляють у полон. Ця проблема збережеться, а то й посилиться із запровадженням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях.

Окремою проблемою є свавільне затримання осіб, утримання в місцях несвободи, а також безальтернативність запобіжного заходу, коли йдеться про «тяжкі» статті КК України, наприклад, ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України).

Розслідування випадків свавільних затримань, утримань у місцях несвободи, а також зникнень і притягнення винних осіб до відповідальності майже завжди неефективне.

Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, що визнає злочином проти людяності широко поширену чи систематичну практику насильницьких зникнень та покладає на держави-учасниці зобов'язання вжити необхідні заходи для того, щоб насильницьке зникнення кваліфікувалося як злочин в їхньому національному кримінальному праві.

Для кращої протидії свавільним затриманням, утриманню в місцях несвободи, а також зникненням людей **доцільно:**

- забезпечити ефективне переслідування і справедливий судовий розгляд всіх випадків насильницьких зникнень (*уповноважені органи – органи досудового розслідування, прокуратура, суди*);

- забезпечити доступ представників відповідних міжнародних механізмів до місць несвободи і позбавлених свободи осіб (*уповноважені органи – Служба безпеки України, Міністерство юстиції України*);

- вжити належних заходів для повної імплементації положень Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, зокрема шляхом встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення, що в ст. 2 Конвенції визначається як арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону (*уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України*).

6

У забезпеченні публічності судового розгляду справ, пов'язаних з російською агресією, виявлені проблеми.

Поширена незаконна практика проведення судових засідань не в залах судових засідань, – кожна п'ята справа розглядалася в кабінетах суддів. Судові засідання в судах Донецької та Луганської областей починаються із затримками частіше, ніж загалом в інших областях.

Викликають занепокоєння окремі випадки недопущення та обмеження доступу спостерігачів за судовими процесами (моніторів) у приміщення суду та на судові засідання.

Поширені випадки неоголошення на початку засідання справи, що слухається, та складу суду. У декількох справах зафіксовано перешкоди з боку суду для проведення аудіозапису судового засідання. У кожній третій справі суди не проголошують належним чином судові рішення після закінчення судового розгляду.

Укладання угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні поза судовим засіданням, в тому числі обрання виду покарання, відбувається в не публічний спосіб.

Інколи суди мотивують судові рішення на підставі показань свідків, які не були допитані в судовому засіданні.

Кожна друга будівля суду Донецької та Луганської областей не пристосована для потреб людей з інвалідністю.

Для покращення ситуації із забезпеченням публічності судового розгляду **доцільно:**

- здійснити заходи щодо обладнання будівель суду пристосуваннями, необхідними для безперешкодного потрапляння та відвідування судових засідань представниками маломобільних груп населення, людей з інвалідністю, забезпечення суддів достатньою кількістю залів судових засідань (*уповноважений орган – Державна судова адміністрація України*);

- розгляд справ за наслідками укладання угод про визнання винуватості в кримінальному провадженні здійснювати за загальним правилом у відкритих судових засіданнях (*уповноважені органи – суди*);

- продовжити позитивну практику проведення трансляцій судових засідань технічними засобами судів до мережі Інтернет у відкритих, суспільно важливих судових справах (*уповноважені органи – суди, Державна судова адміністрація України*).

- забезпечити кращу підготовку суддів та працівників судів щодо: виконання положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема щодо права на публічні слухання, вимог законодавства стосовно проведення вільного відео- та аудіозапису судових засідань; публічного проголошення судових рішень тощо (*уповноважений суб'єкт – Національна школа суддів України із залученням національних експертів*);

- підвищити обізнаність працівників апаратів судів із вимогами щодо відкритості судових процесів, забезпечувати постійний моніторинг виконання працівниками таких вимог та у разі їх невиконання застосовувати заходи дисциплінарної відповідальності (*уповноважені суб'єкти – керівники апаратів судів*).

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

5.1

НЕВІДВОРОТНІСТЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Міцність держави час від часу піддається різним випробуванням: відбуваються екологічні та техногенні катастрофи, революції і збройні перевороти, терористичні акти і злочинність... Одним із таких випробувань може бути збройна агресія з боку іншої держави.

У разі будь-якої із зазначених подій органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи повинні належно виконувати свої функції і повноваження, спрямовані, зокрема, на забезпечення прав та свобод людини і громадянина, безпеки населення.

Відповідальність за злочини, як і за інші правопорушення, як гарантія належного виконання зазначених функцій і повноважень, в усіх випадках повинна бути невідворотною, бо відсутність такої відповідальності викликає неповагу до держави та її апарату, збільшує кількість і підвищує небезпечність злочинів.

Проте, як ідеться в доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини, ніхто не взяв на себе відповідальність за жодну смерть цивільних осіб у результаті бойових дій; також зазначено, що деякі вбивства можуть становити воєнні злочини та/або злочини проти людяності¹⁶².

У цій же Доповіді вказано, що безкарність за вбивства залишається поширеною, заохочуючи їхнє вчинення та підживляючи перспективи справедливості, і Уряду України запропоновано:

- забезпечити проведення швидких, незалежних, неупереджених та ефективних розслідувань всіх повідомлень про випадки свавільного позбавлення життя;
- виділити необхідні людські та технічні ресурси слідчим органам Національної поліції, Служби безпеки України та органам прокуратури для розслідування повідомлень про випадки свавільного позбавлення життя, у тому числі в зоні конфлікту;
- систематично опитувати осіб, які були позбавлені волі озброєними групами, щоб задокументувати ймовірні діяння або свавільне позбавлення життя, свідками яких вони могли бути;
- забезпечити, щоб жодне незаконне збройне формування не брало участь у бойових діях на боці урядових сил;
- забезпечити повний захист суддів, адвокатів та інших спеціалістів з питань правосуддя від погроз, залякувань та інших видів зовнішнього тиску, що мають на меті зашкодити або загрожують їхній незалежності та неупередженості;
- забезпечити, щоб звільнення «всіх на всіх», передбачене Мінськими угодами, або інші форми «обмінів» або «одночасного звільнення затриманих» не призводили до безкарності осіб, яких підозрюють у вбивствах або інших порушеннях, ущемленнях або злочинах, або співучасників, або осіб, які несуть відповідальність командування;
- забезпечити недопущення безкарності осіб, причетних до актів свавільного позбавлення життя та інших грубих порушень прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, в контексті амністії та помилування, що передбачені Мінськими угодами, або інших видів амністії чи помилування.

Встановлення та визнання правди про найбільш серйозні порушення прав людини є важливим компонентом в будь-якому процесі примирення.

Під час дослідження законодавчих та інституційних змін у системі правосуддя виявлено недостатність процесуальних механізмів для ефективної протидії правопорушенням, що зумовлені агресією РФ.

¹⁶² Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо відповідальності за вбивства в Україні в період з січня 2014 року по травень 2016 року [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHRTematicReportUkraineJan2014-May2016_EN.pdf.

Йдеться зокрема про:

- можливість ухилення від кримінальної відповідальності підозрюваних (обвинувачених), які переховуються від органів слідства та суду, якщо вони перебувають поза межами України;
- можливість осіб уникати правосуддя шляхом переховування на території України, що тимчасово не підконтрольна українській владі;
- недостатні можливості для ефективного проведення досудового розслідування в зоні проведення АТО;
- не адаптованість законодавства України до сучасних терористичних загроз в частині затримання осіб, яких підозрюють у тероризмі;
- втрату, знищення або конфіскацію матеріалів справ під час переміщення або зміни територіальної підсудності, що призводить до припинення розгляду значної кількості справ.

Наприклад, в ухвалі Апеляційного суду Донецької області від 19 жовтня 2016 року зазначено:

«В апеляційній інстанції обвинувачені та їх захисник наполягали на тому, що під час судового засідання в суді першої інстанції вони та свідки, зазначені у вирокі, давали інші показання, а не ті, що наведені в оскаржуваному вирокі суду, а тому викладені в ньому показання обвинувачених та свідків не відповідають дійсності і відповідно фактичним обставинам справи. Колегія суддів позбавлена можливості перевірити ці доводи, оскільки в поновленому кримінальному провадженні відсутні письмові докази, на які суд посилався у вирокі, технічні записи, журнали судових засідань, матеріали слідчих дій. Тобто апеляційному суду не надано жодного письмового чи іншого доказу, на підставі чого він міг би прийти до висновку про винуватість або невинуватість обвинувачених. Матеріалів та документів, які є в матеріалах відновленого кримінального провадження, недостатньо для ухвалення остаточного рішення апеляційним судом. [...] Неможливо перевірити докази, на які вони посилаються, без їх дослідження, оскільки це не буде відповідати вимогам ст. 23 КПК України про безпосередність дослідження доказів в суді»¹⁶³.

Під час фокус-груп з представниками системи правосуддя практично всі їх учасники погодились з тим, що, починаючи з 2014 року, кількість злочинів, що вчинено, зареєстровано, розслідуються і розглядаються судами, значно збільшилась.

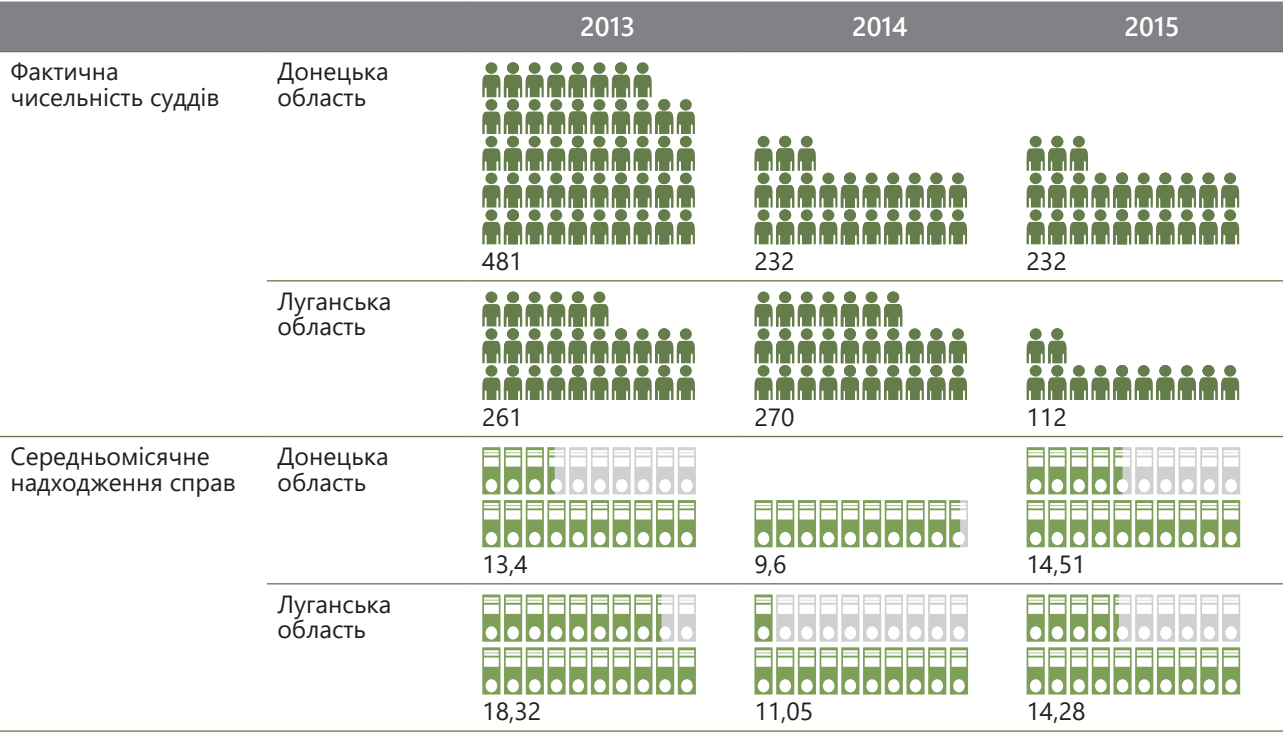
Судді зазначили, що фактичне навантаження на суди, у тому числі апеляційні, зросло. Переважно цей факт підтверджується аналізом статистичних даних.

Так, за даними Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, події на сході призвели до зменшення кількості суддів у Донецькій і Луганських областях, що стало однією з причин недотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

¹⁶³ Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 19 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62198403>.

Статистичні дані:

НАВАНТАЖЕНІСТЬ НА СУДИ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

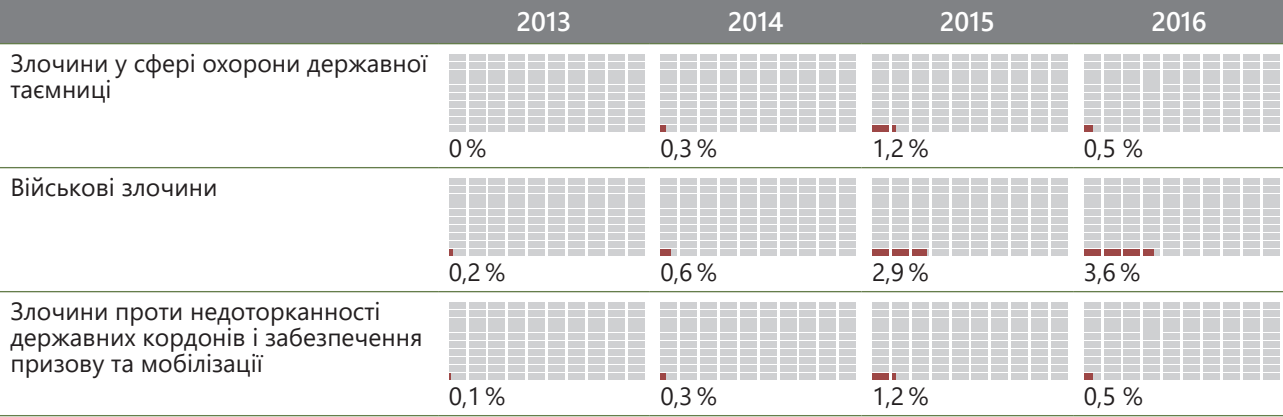

Відповідно змінилися показники середньомісячного надходження справ і матеріалів на одного суддю (у кримінальному провадженні). У 2016 році одні з найвищих показників середньомісячного надходження справ і матеріалів на одного суддю були зафіксовані у Біловодському районному суді Луганської області (127,71) та Сватівському районному суді Луганської області (161,05).

Статистика також показала, що ситуація у Донецькій та Луганській областях обумовила збільшення коефіцієнту судимості у певних категоріях справ, появу «нових» категорій.

Статистичні дані:

ЗБІЛЬШЕННЯ КАТЕГОРІЇ СУДИМОСТІ ПЕВНИХ КАТЕГОРІЙ СПРАВ

Кількість злочинів проти основ національної безпеки України зросла з 0,002 % у 2013 році до 0,09 % у 2016 році.

Верховна Рада України з 2014 року намагалася створити умови для забезпечення невідворотності відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройної агресії РФ проти України.

Зокрема, в Україні був відсутнім окремий склад злочину щодо фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Хоча фінансування зазначених дій можна було кваліфікувати як пособництво у відповідному злочині, Верховна Рада України 19 червня 2014 року все ж прийняла ще й окремий закон – «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за фінансування сепаратизму)», яким доповнила КК України новою ст. 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»¹⁶⁴.

З метою забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочини в умовах збройної агресії РФ проти України, Верховна Рада України 7 жовтня 2014 року прийняла ініційований Урядом Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини»¹⁶⁵. Цим законом внесено зміни до КК України та КПК України, якими, серед іншого, передбачено можливість:

- застосування конфіскації майна за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості;
- кримінально-правового компромісу у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності за погрозу вчинення терористичного акту, за умови вчинення цією особою певних дій, що свідчать про її каяття;
- кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) і визначено його особливості.

Також унеможливлено застосування запобіжних заходів у вигляді особистого зобов’язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109–114¹, 258–258⁵, 260, 261 КК України.

Верховна Рада України і в наступному намагалася в назвах окремих законів підкреслити необхідність невідворотності кримінальної відповідальності.

¹⁶⁴ Закон України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 32. – Ст.1125.
¹⁶⁵ Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2046.

Так, 15 січня 2015 року був прийнятий закон¹⁶⁶, яким уточнено в КПК України підстави здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження, а також в Законі України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв’язку з проведенням антитерористичної операції» визначено, що неприбуття на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення АТО, та оголошення його у розшук є підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК України, з особливостями, встановленими цим законом; вимога про оголошення у міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, коли вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

Таким чином, цим законом інститут спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень та спеціального судового провадження поширено на підозрюваних, обвинувачених, які перебувають в районі проведення АТО, та ухиляються від слідства або суду.

Також Верховна Рада України приймала інші важливі законодавчі рішення, що не завжди були своєчасними і по-різному проявили себе на практиці (детальніше про це у підрозділі 3.1).

Чи були завдяки цим законам притягнуті до відповідальності усі особи, які вчинили відповідні злочини? Чи захищені цими засудженнями права потерпілих? Як свідчить практика, ні.

Під час анкетування представників юридичної спільноти понад половину респондентів повідомили, що в їхній практиці траплялися випадки, коли особа мала понести юридичну відповідальність, але з початком збройного конфлікту її не понесла.

Результати анкетування:

ВИПАДКИ УНИКНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБАМИ У ЗВ’ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТМ НА СХОДІ УКРАЇНИ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Таких випадків було і залишається багато	 10,00 %	 19,00 %	 11,00 %	 36,47 %	 68,57 %
Таких випадків багато, переважно пов’язані з подіями 2014-2015 років, зараз спостерігається тенденція до зменшення їхньої кількості	 6,00 %	 13,00 %	 13,00 %	 17,65 %	 10,00 %

¹⁶⁶ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 10. – Ст. 61.

Таких випадків багато, зараз спостерігається тенденція до зменшення їхньої кількості	 2,00 %	 5,00 %	 5,00 %	 2,35 %	 21,43 %
Такі випадки поодинокі	 6,00 %	 19,00 %	 14,00 %	 22,35 %	 0,00 %
Таких випадків не було	 76,00 %	 44,00 %	 55,00 %	 21,18 %	 0,00 %
Респондент залишив питання без відповіді	 0,00 %	 0,00 %	 2,00 %	 0,00 %	 0,00 %

Значна кількість справ фактично розглядається в заочному провадженні, оскільки підсудні перебувають на непідконтрольній українській владі території.

Закон дозволив, щоб судові провадження здійснювалися заочно щодо обвинувачених, які прагнули уникнути судових слухань, але при наявності в них адвоката і за звинуваченням у вчиненні таких злочинів: повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності або фінансування такої діяльності, державна зрада, посягання на життя державного діяча, диверсія, шпигунство, вбивство, у т.ч. вчинене у стані афекту і при перевищенні меж необхідної оборони, низка корупційних злочинів.

Прокурор:

У нас есть боевики, которые воюют там, но они так ярко пиарятся в их средствах массовой информации, где он находится, то тогда идет уже заочное осуждение.

У березні 2017 року Верховна Рада України внесла зміни до КПК України¹⁶⁷, що набули чинності 13 квітня. Вони спрямовані на вирішення практичних проблем, пов'язаних зі здійсненням кримінального провадження за відсутності підозрюваного у справах проти экс-президента Віктора Януковича та інших колишніх чиновників, які втекли. Зміни, зокрема, розширюють перелік злочинів, щодо яких може здійснюватися заочне провадження, а саме: створення злочинної організації, допомога членам таких організацій або приховування їх злочинної діяльності та бандитизм. Також продовжено період застосування спрощених умов здійснення кримінальних проваджень за відсутності підозрюваного, що були введені у травні 2016 року лише як тимчасові заходи¹⁶⁸. Відтак, виникла нова небезпека для прав людини: щодо особи, яка перебуває в зоні АТО, зокрема, в населених пунктах, що контролюються українським урядом, можуть відкрити заочне провадження, а вона не буде мати жодного уявлення про кримінальні звинувачення, висунуті проти неї.

167 Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення механізмів забезпечення завдань кримінального провадження» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 17. – Ст. 204.

168 Див. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо ситуації з правами людини в Україні в період з 16 лютого до 15 травня 2016 року. – С. 49 [Електронний ресурс] // Представництво ООН в Україні : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/images/UA_14th_OHCHR_report_on_the_human_rights_situation_in_Ukraine.pdf.

Рівень злочинності та водночас рівень приховування злочинів досить високі, розслідування – малоефективне.

Судді під час інтерв'ю наголосили, що злочини, вчинені в умовах збройної агресії РФ, активно переслідуються. На запитання, чи не складається у суддів враження, що певні категорії злочинів правоохоронні органи ігнорують, відповідь була категоричною – ні. Судді додали, що навпаки, вони, діючи як слідчі судді, набагато частіше, чи не вполовину частіше, стали давати відповідні дозволи у зв'язку зі збільшенням кількості злочинів проти основ національної безпеки України.

Суддя:

Фактически нагрузка возросла у нас в Краматорске, в Славянске, на апелляционные суды. Потому что действительно сейчас идет такой большой отрезок – основы национальной безопасности. Некоторые связаны с военными преступлениями во многом. Фактически вполовину возросла из-за этого нагрузка, в том числе с действиями, связанными с расследованием этих преступлений на досудебном следствии... И нагрузка на судебный контроль за этими действиями.

Що стосується конкретних категорій проваджень, то було відзначено таке.

Суддя:

Большая часть – это стояние на блокпосту «с палками» – статья 260. Она составляла у нас в 2014–2016 году – 11 %.

Слідчий:

Что касается военных, случилось что-то на территории части, у всех есть оружие, все они люди. И бывают такие случаи, когда поссорились, один другого стрельнул. До момента сообщения о происшествии в соответствующий орган – в полицию, там уничтожаются все возможные доказательства, которые могли бы быть. Причины покрываются... Они прекрасно понимают, что если человек уже труп, его уже не вернешь... Свои законы. Бывают такие случаи. Приезжает группа туда, это надо получить доступ, проехать блокпост, приехали со всеми дозволами на место расположения этой части осмотреть место происшествия, но можно только установить факт, и все. Никаких вещественных доказательств, закрепить через установление лица у нас нет... Мы раскрываем все-таки такие преступления. Но в большинстве случаев очень трудно что-то доказать. Это зона боевых действий, конфликт. У каждого оружие меняется... Сложно. Поэтому здесь со стороны Збройних Сил Украины нет четкой, конкретной службы, которая бы осуществляла там порядок... Нужна такая служба, которая реально бы этим занималась – контролировала несение службы и т.д.

Але подібні проблеми не в усіх місцях дислокації підрозділів Збройних Сил України, про що свідчить обмін думками між учасниками фокус-групи.

Пов'язана з цією проблема діяльності окремих органів державної влади «на показник», а відтак – і «на смітник».

Слідчий:

У нас в Донецькій області приїжджають співробітники СБУ, у яких стоїть завдання виявляти правопорушення, в тому числі проступки корупційного, економічного напрямку. Але... факти не знаходять свого підтвердження. Те, що там викладено, невідомо, звідки взято. Щоб прийняти рішення, потрібно зробити повний комплекс всіх заходів. По факту отримується, що справа припиняється, тому що, наприклад, з 100 справ 90 таких, які потрібно закрити.... У нього *[мається на увазі працівник СБУ]* найголовніше – внести в ЄДР... 90 % ми займаємося тупою роботою.

Звісно, що така діяльність відволікає сили та засоби органів досудового розслідування і прокуратури від розслідування та запобігання небезпечним злочинам.

Правозахисники вказали на інші причини, через які злочини можуть залишатися некараними. Ними є страх помсти і коловий порок.

Правозахисники:

Для злочинців, які скоїли українські військові, дуже важливим є фактор страху, що військові залишаються на цій території. Часто навіть підозрюваний залишається служити на тій самій посаді, на тій самій території, де він скоїв злочин. І позивач просто боїться виступати по справі. Він боїться за своє життя та здоров'я: «Прийдуть, стреляють, і більше нас не буде», – і так інше.

У нас за 2016 рік кількість небоевих втрат перевищила в три рази кількість боевих втрат. Це означає, випадки самогубства в військових частинах – це великий питання і велика проблема... Контрабанда, різні внутрішні умови військової служби, коли командири можуть взяти своїх підлеглих... Местна поліція, местна прокуратура – все в зв'язці. Ставиться самогубство. Розслідування абсолютно не проводиться, навіть незважаючи на те, що є видимі докази насильницької смерті людини, а не самогубства.

Ще однією проблемою, на яку звернули увагу правозахисники, є поширення алкоголізму і наркоманії серед військовослужбовців.

Опитані літом 2017 року практики висловили свою думку з приводу збільшення кількості кримінальних проваджень, особливо певних категорій.

Адвокат:

Кількість кримінальних збільшилась за рахунок справ, пов'язаних з АТО, з зміною Батьківщини. З'явилися такі категорії справ, яких до початку бойових дій не було.

Правозахисник:

У зв'язку з збройним конфліктом в нашій області збільшилась кількість злочинів, пов'язаних з військовим конфліктом на сході України і навантаження

на суддів збільшилось. А також після судової реформи деякі судді пішли у відставку, на пенсію, дуже зменшилась кількість суддів, у них великий некомплект. Це серйозно впливає і на якість ухвалених ними рішень, їм доводиться скорочувати строки розгляду. Варто командувати з інших регіонів суддів, які могли б допомогти, або деякі справи переводити в суди інших міст, для того, щоб розвантажити місцевий суд.

Прокурори:

Що стосується проваджень, які збільшилися з початку збройного конфлікту по цей час, утворилася нова категорія злочинів. В першу чергу – це злочини, пов'язані з незаконними збройними формуваннями, які діють на окупованій території і які вчинюють злочини стосовно українських громадян, які залишаються на тій території. Це і умисні вбивства, і незаконне позбавлення волі або викрадення людини, розбій, грабіж, захоплення державних установ та громадських будівель і злочини, пов'язані зі створенням терористичних груп чи організацій, організовуванням збройних формувань.

Навантаження дуже велике. Порівняно з мирним часом кількість військових злочинів, наприклад, ухилення від несення військової служби, зросла в рази (в 6-7 разів), дуже багато випадків необережного поводження зі зброєю.

Слідчий:

В зв'язку з військовим конфліктом збільшилась кількість кримінальних проваджень. Категорії справ: крадіжки, угоны. Більше корисні проступки, проти власності. Більше стало розбоїв і незаконних заволодінь транспортних засобів. Також більше стало незаконних позбавлень свободи людей, похищень. Якщо говорити про категорії вот цих саме розбоїв, «отжимов», угонов, то [их совершають] більше люди, які все-таки на тій території. Там, де фігурируют ЗСУ, – в основному проступки по неосторожності. Чистили зброю... – в основному такі категорії, умислених мало.

Судді:

Зросла кількість кримінальних проваджень за фактами посягань на територіальну цілісність і недоторканність України. Дуже велика кількість справ, передбачених статтями 258, 260.

Кримінальні збільшилися... в зв'язку з конфліктом.

Зазначене підтверджується статистичними даними.

Так, на основі статистичних даних за 2013–2017 роки Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України встановлено зростання кількості проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, та кількості засуджених (за вироками, що набрали законної сили).

Табл. 1

КІЛЬКІСТЬ ПРОВАДЖЕНЬ, НАПРАВЛЕНИХ ДО СУДУ

Стаття КК України	Кількість проваджень направлених до суду з обвинувальним актом ¹⁶⁸	Кількість засуджених ¹⁶⁹
ст. 109 КК (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади)	2013 – 5 2014 – 13 2015 – 16 2016 – 7 2017 – 22	2013 – 0 2014 – 7 2015 – 18 2016 – 7 2017 – 10
ст. 110 КК (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України)	2013 – 0 2014 – 49 2015 – 62 2016 – 33 2017 – 63	2013 – 0 2014 – 23 2015 – 40 2016 – 46 2017 – 59
ст. 110-2 КК (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України)	2014 – 0 2015 – 1 2016 – 0 2017 – 6	2014 – 0 2015 – 1 2016 – 0 2017 – 1
ст. 113 КК (диверсія)	2013 – 0 2014 – 2 2015 – 10 2016 – 2 2017 – 0	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 2 2016 – 1 2017 – 4
ст. 114-1 КК (перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань)	2014 – 3 2015 – 0 2016 – 0 2017 – 0	2014 – 0 2015 – 11 2016 – 2 2017 – 1
ст. 258 КК (терористичний акт)	2013 – 0 2014 – 11 2015 – 35 2016 – 20 2017 – 6	2013 – 1 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 7 2017 – 14
ст. 258-3 КК (створення терористичної групи чи терористичної організації)	2013 – 0 2014 – 34 2015 – 203 2016 – 66 2017 – 59	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 12 2016 – 59 2017 – 63
ст. 258-4 КК (сприяння вчиненню терористичного акту)	2013 – 0 2014 – 4 2015 – 5 2016 – 0 2017 – 1	2013 – 0 2014 – 3 2015 – 1 2016 – 1 2017 – 1
ст. 258-5 КК (фінансування тероризму)	2013 – 0 2014 – 3 2015 – 5 2016 – 3 2017 – 7	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 2 2016 – 4 2017 – 4

169 Статистична інформація Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo.

170 Судова статистика [Електронний ресурс] // Судова влада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka.

ст. 263-1 КК (незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї... незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв)	2013 – 141 2014 – 167 2015 – 132 2016 – 79 2017 – 151	2013 – 134 2014 – 218 2015 – 143 2016 – 121 2017 – 180
ст. 294 КК (масові заворушення)	2013 – 0 2014 – 10 2015 – 14 2016 – 1 2017 – 0	2013 – 0 2014 – 73 2015 – 11 2016 – 8 2017 – 3
ст. 349 КК (захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника)	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 1 2017 – 1	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 2 2016 – 0 2017 – 0
ст. 402 КК (непокора)	2013 – 6 2014 – 194 2015 – 214 2016 – 48 2017 – 35	2013 – 5 2014 – 77 2015 – 372 2016 – 57 2017 – 40
ст. 403 КК (невиконання наказу)	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 1 2017 – 0	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 2 2017 – 0
ст. 404 КК (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків)	2013 – 1 2014 – 3 2015 – 7 2016 – 4 2017 – 2	2013 – 1 2014 – 2 2015 – 8 2016 – 6 2017 – 4
ст. 405 КК (погроза або насильство щодо начальника)	2013 – 2 2014 – 33 2015 – 60 2016 – 27 2017 – 16	2013 – 2 2014 – 10 2015 – 58 2016 – 30 2017 – 17
ст. 406 КК (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості)	2013 – 33 2014 – 26 2015 – 44 2016 – 44 2017 – 29	2013 – 28 2014 – 20 2015 – 30 2016 – 44 2017 – 27
ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби)	2013 – 21 2014 – 312 2015 – 1556 2016 – 1572 2017 – 2173	2013 – 22 2014 – 153 2015 – 1545 2016 – 1937 2017 – 2128
ст. 408 КК (дезертирство)	2013 – 2 2014 – 69 2015 – 159 2016 – 107 2017 – 185	2013 – 2 2014 – 29 2015 – 171 2016 – 307 2017 – 381 ¹⁷⁰
ст. 409 КК (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом)	2013 – 13 2014 – 44 2015 – 24 2016 – 6 2017 – 7	2013 – 11 2014 – 23 2015 – 92 2016 – 25 2017 – 6

171 Розбіжність між кількістю проваджень, направлених до суду, і кількістю засуджених можна пояснити перекваліфікуванням злочину зі ст. 407 на ст. 408 КК України.

ст. 410 КК (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем військового майна, заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем)	2013 – 54 2014 – 62 2015 – 68 2016 – 38 2017 – 38	2013 – 63 2014 – 58 2015 – 80 2016 – 33 2017 – 37
ст. 411 КК (умисне знищення або пошкодження військового майна)	2013 – 1 2014 – 3 2015 – 2 2016 – 1 2017 – 0	2013 – 2 2014 – 5 2015 – 3 2016 – 1 2017 – 0
ст. 412 КК (необережне знищення або пошкодження військового майна)	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 3 2016 – 4 2017 – 0	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 3 2017 – 1
ст. 413 КК (втрата військового майна)	2013 – 2 2014 – 52 2015 – 79 2016 – 73 2017 – 39	2013 – 1 2014 – 28 2015 – 79 2016 – 76 2017 – 51
ст. 414 КК (порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення)	2013 – 3 2014 – 27 2015 – 72 2016 – 37 2017 – 23	2013 – 1 2014 – 14 2015 – 69 2016 – 48 2017 – 33
ст. 415 КК (порушення правил водіння або експлуатації машин)	2013 – 2 2014 – 5 2015 – 17 2016 – 10 2017 – 9	2013 – 0 2014 – 2 2015 – 19 2016 – 8 2017 – 12
ст. 419 КК (порушення правил несення прикордонної служби)	2013 – 2 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 2 2017 – 1	2013 – 1 2014 – 0 2015 – 1 2016 – 2 2017 – 0
ст. 421 КК (порушення статутних правил внутрішньої служби)	2013 – 1 2014 – 3 2015 – 5 2016 – 3 2017 – 2	2013 – 1 2014 – 1 2015 – 3 2016 – 4 2017 – 2
ст. 422 КК (розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості)	2014 – 0 2015 – 10 2016 – 0 2017 – 0	2015 – 2 2016 – 1 2017 – 1
ст. 426 КК (бездіяльність військової влади)	2013 – 4 2014 – 3 2015 – 2 2016 – 3 2017 – 2	2013 – 2 2014 – 1 2015 – 3 2016 – 1 2017 – 2
ст. 426-1 КК (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень)	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 8 2016 – 16 2017 – 11	2013 – 0 2014 – 0 2015 – 2 2016 – 15 2017 – 10
ст. 436-1 КК (виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів)	2015 – 1 2016 – 0 2017 – 3	2015 – 1 2016 – 0 2017 – 3

ст. 437 КК (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни)	2014 – 0 2015 – 10 2016 – 4 2017 – 10	2014 – 2 2015 – 5 2016 – 7 2017 – 2
---	--	--

Злочинність на непідконтрольній території фактично залишається безкарною.

У Доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо відповідальності за вбивства в Україні в період з січня 2014 року по травень 2016 року¹⁷² зазначено:

«Жодна зі сторін не взяла на себе вину за загибель цивільного населення в ході конфлікту. Бачення конфлікту підганяється кожною зі сторін для використання механізмів, які повинні здійснювати функцію контролю за їх власним розслідуванням. Замість того, щоб відповідати на запити, розслідування або переслідування випадків невибіркових обстрілів власними збройними силами, кожна зі сторін присвячує свій час детальному документуванню порушень іншою стороною, з метою продовжити їх судове оскарження в національних або міжнародних судових інстанціях».

Управління Верховного комісара ООН з прав людини послідовно заявляло, що «посадові особи» з так званих ДНР та ЛНР несуть відповідальність і повинні бути притягнуті до відповідальності за порушення прав людини, скоєні на територіях, що знаходяться під їх контролем, у тому числі особи, які несуть колективну відповідальність за дії злочинців¹⁷³.

На проблему непокараної злочинності на непідконтрольній території звернули увагу й учасники фокус-груп.

Адвокати, правозахисники:

На території окупованій... відсутній доступ взагалі до будь-яких органів досудового слідства, відсутня можливість навіть заявити про злочин. Фактор страху діє в будь-якому випадку і фактор недоступності до органів влади. Тому ми документуємо те, що нам доступно.

Але навіть по тим випадкам, які ми бачимо в пресі, військовій прокуратурі дуже зручно заявити, що вони не мали доступу до місця вчинення злочину і не вчиняти ніяких дій. Є багато фактів, де зареєстровують кримінальні провадження і якимось чином навіть піаряться на цих справах,... але нічого по суті не роблять.

Я, если можно, по неконтролируемой территории... Те люди, которые там находятся, теряют потихоньку доверие именно к контролируемой территории. В каком плане? В плане возможности возбудить уголовное дело,

¹⁷² Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо відповідальності за вбивства в Україні в період з січня 2014 року по травень 2016 року [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ONCHRTThematicReportUkraineJan2014-May2016_EN.pdf.

¹⁷³ Там само.

в плане компенсации какой-то, или наказания, или еще каких-то мер... И второй фактор – это фактор страха.... Если с той стороны [человек] придет сюда, то тут вряд ли будет защищен. Потому что как работают наши органы, в том числе СБУ: если он здесь, значит засланный, значит, его надо по полной программе проверить, вдруг он какое-то задание выполняет специальное. И вот эти поиски врагов, поиски шпионов – это сплошь и рядом. Особенно в местах пересечения... Стоят вагончики пограничников, где документы проверяют, а рядышком вагончик СБУ. И если молодые люди идут от 30 до 40 лет, их выдергивают, два-три часа с ними общаются известно как.

Суди виносять надто м'які вироки за злочини проти основ національної безпеки та інші злочини, вчинені в умовах війни. Поширені випадки звільнення від покарання осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки.

У зв'язку з недоліками в розслідуванні та судовому розгляді справи щодо вчинених під час конфлікту злочинів поширюється безкарність¹⁷⁴.

Під час дослідження було висловлено припущення щодо відсутності відповідальності та зам'якої відповідальності за суспільно небезпечні діяння, пов'язані з агресією РФ на сході України, зокрема:

- відсутність кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму;
- занадто м'які покарання за злочини проти основ національної безпеки;
- занадто м'які покарання за злочини проти встановленого порядку несення військової служби;
- занадто слабка військова дисципліна і правопорядок у військах;
- відсутність кримінальної відповідальності за явне умисне перевищення військовою службовою особою дисциплінарних повноважень.

Це відповідає дійсності лише частково. Так, фінансування сепаратистських дій до появи у КК України ст. 110-2 могло кваліфікуватися як пособництво у злочинах, передбачених ст. 109 і 110 КК України. Санкції відповідних злочинів проти основ національної безпеки та військові передбачали можливість арешту або позбавлення волі чи інших покарань, проте суди їх призначали неохоче.

Прокурори під час фокус-групи зазначили, що судді, які переїхали як переселенці з окупованої території, відчувають тиск. Тому змінюють кваліфікацію і виносять надто м'які вироки чи звільняють від покарання. Очевидно, наявні й тиск на свідків, і їх підкуп.

Прокурори:

У нас процента реального покарання нет вообще.

¹⁷⁴ Там само.

Дело из Краматорска направили в суд. Свидетели на досудебном говорили: да, мы его видели. Не могло же десяти разным местным жителям одно и то же показаться. А когда в суд пришли: «может быть», «ну, я не знаю». Мое личное мнение, что они получили по «10 килограмм апельсин или конфет». И в суде эти десять свидетелей говорят: нет, ну что вы. Да, это было упущение досудебного следствия. А человек вообще получил оправдательный приговор.

У нас была ситуация еще красивее. Был депутат парламента ЛНР. Ему вменялись статьи 258(3) и 110 [КК України про теракт з людськими жертвами і посягання на територіальну цілісність і недоторканність України]. Его миссия заключалась в чем. Он как депутат парламента ЛНР должен был поездить по городским районным советам с постановлением рады народного совета о переподчинении этих советов ЛНР. Есть видео, четче просто придумать нельзя, где он говорит: «Я такой-то, депутат парламента ЛНР». И пошел-поехал, его четко видно, четко слышно. Есть еще другие видео, где он принимает участие в мероприятиях. Есть экспертиза лингвистическая, где черным по белому есть заклики за зміну меж території. Дело – просто красота! Оправдательный [приговор]. Почему? Потому что экспертиза лингвистическая проведена экспертным учреждением СБУ. Всё. Вы расследовали, вы сами провели экспертизу, значит, она не котируется. 258 (3) никто не подтвердил. Хотя приходили свидетели, порядка 50 свидетелей. Пусть не все, но многие говорили: «Да, представлялся депутатом ЛНР. Живое лицо говорило... И началось все это дело с того, что его не взяли под стражу, а определили домашний арест. Это вообще нонсенс. И дело закончилось... И это просто был такой смех, когда... его адвокат... говорит: «Да что тут такого? Он хотел просто федерализации». И – оправдательный приговор.

Якщо прокурори схильні обвинувачувати суддів у тому, що ті виносять надто м'які вироки або звільняють від покарання, то слідчі, навпаки, обвинувачують прокурорів у небажанні в усіх необхідних випадках повідомляти про підозру і направляти справи до суду.

Слідчий:

Много есть людей, которые поддерживали, которые ходили на референдумы. Есть много материалов по людям, которые ходили на референдумы. Но... упирается в то, что нет доказательств. Прокуратура говорит, что нет доказательств. Есть свидетели, которые видели. Но, нет достаточно доказательств [для оглашения подозрений]. А они на территории Украины находятся... Это чиновники. У нас, например, Золкин. был головой РДА. И до сих пор работает. И нормально всё у него, всё хорошо. Я думаю, что это – коррумпированность.

Причому корупція стосується лише посадовців. На запитання модератора під час фокус-групи, чи стосується це сьогоднішніх посадовців, слідчий відповів ствердно і додав, що по інших категоріях вже давно би було підписано підозру.

Правозахисники підтвердили те, про що говорили прокурори і слідчі:

Правозахисник:

На нашій території, де я живу, жодна особа, яка сприяла цьому військовому конфлікту, була підбурювачем і так далі, не притягнута до відповідальності. Всі посадові особи – прокуратура, суд, більшість таких людей – на посадах... Розвалюються справи, коли дійсно особа винна, але досудовий орган, слідчий орган недопрацьовує, прокуратура теж недопрацьовує.

- Про яку категорію справ ви кажете?

Це статті 110, 109. Наприклад, посадова особа на рівні заступника голови райдержадміністрації, яка безпосередньо сприяла конфлікту, працювала на Антимайдані. Вся ця доказова база є, а вона на своїй посаді до цього часу... Це не просто дуже поширений злочин. Я не знаю ні однієї посадової особи середньої ланки, яка була би притягнута до відповідальності. Може там голова райради. Ми моніторили, наприклад, Баранова, він зараз на свободі. Це так званий міністр вугільної промисловості ЛНР.

Водночас правозахисники підтвердили, що в інших категоріях проваджень, коли до відповідальності притягують учасників українських добровольчих батальйонів, їх «пресують по повній програмі».

Анкетування показало, що 30 % респондентів відомі випадки, коли особи, які своїми діями сприяли окупації частини території України, й надалі обіймали посади в органах, що забезпечують доступ до правосуддя. 86 % опитаних правозахисників, 36 % адвокатів, 29 % слідчих, 20 % прокурорів і 6 % суддів відомо про такі випадки.

Результати анкетування:

**ПОШИРЕНІСТЬ ВИПАДКІВ, КОЛИ ОСОБИ, ЯКІ СВОЇМИ ДІЯМИ СПРИЯЛИ
ОКУПАЦІЇ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ДОСІ ОБІЙМАЮТЬ ПОСАДИ
В ОРГАНАХ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ**

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Право-захисники
Таких випадків багато, і це заважає здійсненню правосуддя	0%	5%	3%	22,35%	57,14%
Таких випадків багато, але зазначені особи належним чином забезпечують правосуддя	0%	2%	2,35%	2%	0%
Такі випадки поодинокі, але вони заважають здійсненню правосуддя	6,00 %	10,00 %	12,00 %	2,35%	20,00 %
Такі випадки поодинокі, але такі особи належним чином забезпечують правосуддя	0%	3%	4,00 %	9,41 %	8,57 %
Мені такі випадки невідомі	92,00 %	79,00 %	77,00 %	63,53 %	14,29 %
Респондент залишив питання без відповіді	2%	1,00 %	2%	0%	0%

Винуваті особи мають можливість уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях.

Судді як на одну з проблем притягнення до кримінальної відповідальності звернули увагу на уникнення відповідальності шляхом втечі багатьох підозрюваних на територію, не підконтрольну українській владі. При цьому механізми розшуку таких осіб, у тому числі розшуку на підконтрольній території, відсутні. Зокрема, немає належної взаємодії між органами Національної поліції України і працівниками Державної прикордонної служби України, немає бази даних таких осіб. Тому вони можуть перетнути межу з тимчасово окупованою територією навіть через український блокпост.

Судья:

На блок-постах должно фиксироваться, когда он находится в розыске. Этот механизм совершенно не работает. Он находится в розыске в Славянске, в горотделе, а в соседнем городе его совершенно не ищут... Между [разными правоохранительными] органами нет информации... Они пенсию себе оформляют, находясь в розыске.

Прокурори також вказали на цю проблему і зазначили, що поширеності уникнення кримінальної відповідальності шляхом втечі на непідконтрольну українській владі територію сприяє корупція на блокпостах.

Пов'язана з цією проблема, про яку також згадали прокурори, – це проблема дезертирів.

Прокурор:

Есть много дезертиров, которые во время начала АТО поубегали из частей и туда перебрались. И служат там, либо живут там. Контрразведка активных деятелей находит, пытается им [инкриминировать статью] 111 – зрада. По АТО еще так, а по Крыму вообще 10 тысяч осталось военнослужащих. Статья дезертирство непонятно когда закончится.

Щодо переховування на окупованих територіях, слідчі підтвердили можливість втечі на непідконтрольну українській владі територію.

Слідчий:

Человек совершил преступление, начинается производство, и он сразу уходит на ту территорию/ Тут ехать уже не далеко, 60–70 километров до линии разграничения. Перешел и всё.

Що ж стосується інформації про осіб, які розшукуються, у базах даних, то слідчі висловили свою думку, відмінну від думки суддів:

Слідчі:

[Информация о разыскиваемом лице есть] здесь на местах на линиях разграничения и также на всех блок-постах обязательно... Есть ориентировка, такая-то машина.... Мы едем, они бандита уже этого поймали. Хлопці, затримали?

Если быстро не задержали преступника, очень большая вероятность того, что он пересечет линию разграничения, и все... Особенно если преступления совершаются на линии разграничения.

Результати анкетування:

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Якщо особа не була оперативно затримана, то вона безсумнівно може уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях	 76,00 %	 79,00 %	 68,00 %	 76,47 %	 75,71 %
Навіть якщо особа не була оперативно затримана, то відсоток уникнення правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях є незначним	 8,00 %	 13,00 %	 17,00 %	 18,82 %	 18,57 %
Навіть якщо особа намагається уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях, то все одно вдається повернути її на контрольовану територію і притягти до відповідальності	 16,00 %	 8,00 %	 15,00 %	 4,71 %	 5,71 %

Під час дослідження судової практики виявлені численні факти скасування апеляційними судами Луганської та Донецької областей вироків через відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксоване судове провадження. Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України судове

Кілька типових прикладів.

«З матеріалів кримінального провадження вбачається, що в матеріалах справи відсутній технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції, а саме на СД-диску по зазначеному кримінальному провадженню відсутній запис – технічне фіксування судового засідання від 13 червня 2016 року, а саме судові дебати, останнє слово обвинуваченого та на СД-диску по зазначеному кримінальному провадженню відсутній запис – технічне фіксування оголошення вироку суду від 13 червня 2016 року з 11.49.39 хвилин по 12.00.20 хвилин, що є порушенням вимог п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України і є підставою для скасування судового рішення та що позбавляє колегію суддів перевірити доводи, викладені в апеляційній скарзі обвинуваченого, стосовно порушення судом першої інстанції вимог ст. ст. 363, 364 КПК України, а також перевірити виконання судом першої інстанції вимог 376 КПК України»¹⁷⁶.

«Відповідно до ч. 5 ст. 27 КПК України під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового розгляду за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК України. На думку апеляційного суду, є обґрунтованими доводи апеляційних скарг обвинуваченого ОСОБА_1, захисників ОСОБА_2, ОСОБА_3, захисника ОСОБА_4 стосовно не здійснення судом фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів в судових засіданнях від 10.09.2015, 24.09.2015, 30.10.2015 р.»¹⁷⁷.

«На технічному носії інформації відсутній запис судових дебатів. Колегія суддів вважає, що відносно ОСОБА_2 неможливо в повному обсязі перевірити перебіг судового засідання і дати належну правову оцінку його діям в інкри-

177 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 4 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/61854930>.

мінованому кримінальному правопорушенні, у зв'язку з відсутністю журналу судового засідання та технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції, тому апеляційні скарги прокурора, захисника та обвинуваченого підлягають частковому задоволенню, а вирок суду підлягає скасуванню та призначенню нового судового розгляду в суді першої інстанції»¹⁷⁸

«Колегія суддів зазначає, що при перевірці матеріалів кримінального провадження встановлено наступне: 27 березня 2015 року у кримінальному провадженні проводилось судове засідання, та згідно журналу судового засідання від 27 березня 2015 року (Т.1 а. с. 27), розгляд кримінального провадження відкладено на 02 квітня 2015 року. Однак з матеріалів провадження журнал судового засідання від 02 квітня 2015 року не вбачається, а наступний журнал судового засідання йде від 03 квітня 2015 року. На підставі наведеного колегія суддів приходить до висновку, що вирок суду першої інстанції підлягає скасуванню, як незаконний, у зв'язку з порушенням права обвинуваченого ОСОБА_4 на захист та відсутністю журналу судового засідання в матеріалах кримінального провадження, а кримінальне провадження підлягає направленню на новий судовий розгляд до суду першої інстанції»¹⁷⁹.

Зрозуміло, що такі недоліки в організації проведення судочинства неприпустимі, вказують на системний характер проблеми та можливий умисний характер використання цієї підстави для скасування вироків, затягування розгляду кримінальних проваджень та в результаті уникнення відповідальності обвинуваченими.

5.2

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УЧАСНИКІВ АТО ЗА ДІЇ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Законом посилено кримінальну відповідальність за військові правопорушення.

З огляду на війну на сході України виникла необхідність посилити дисципліну у військах. Це було зроблено шляхом посилення відповідальності за деякі види військових злочинів законом від 12 лютого 2015 року¹⁸⁰. Закон зробив більш суворими санкції

178 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 4 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854930>.

179 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 4 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61854961>.

180 Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №16. – Ст.113.

ст. 402 (непокоря), 403 (невиконання наказу), 404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків), 405 (погроза або насильство щодо начальника), 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), 409 (ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом), 410 (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), 411 (умисне знищення або пошкодження військового майна), 418 (порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання), 420 (порушення правил несення бойового чергування), 421 (порушення статутних правил внутрішньої служби), 426 (бездіяльність військової влади) та ін.

Цей закон торкнувся практично усіх найбільш застосовних на практиці складів військових злочинів. Більшість цих статей КК України активно застосовувалася, починаючи із 2014 року.

Додатково закон від 7 квітня 2015 року¹⁸¹ встановив кримінальну відповідальність за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України).

Крім того, згідно із законом від 5 лютого 2015 року¹⁸², були передбачені:

1) адміністративна відповідальність військовослужбовців за низку адміністративних проступків: відмова від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника), самовільне залишення військової частини або місця служби, необережне знищення або пошкодження військового майна, зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади, порушення правил несення бойового чергування, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил поведінки із зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями (ст. 172-10 – 172-20 КУпАП), у т. ч. із застосуванням стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті;

2) можливість застосування покарання у виді направлення в дисциплінарний батальйон не лише щодо військовослужбовців строкової служби, а й щодо військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок).

181 Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 26. – Ст. 21.

182 Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №13. – Ст. 92.

Статистичні дані показують, що у 2014–2016 роках збільшилась кількість застосування: службових обмежень для військовослужбовців: 2013 рік – 46, 2014 рік – 94, 2015 рік – 247, 2016 рік – 103; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: 2013 рік – 2, 2014 рік – 9, 2015 рік – 93, 2016 рік – 93. Проте, у 2017 році ці два види покарання не застосовувались (із 91 засудженого у 2017 році військовослужбовця до 75 застосоване звільнення від покарання з випробуванням, до ще 10 – у зв'язку з амністією, до 5 застосовано арешт і до одного – штраф).

Поширені випадки кримінального переслідування учасників АТО за дії, що не є злочинами.

Одна із ситуацій, на яку звернули увагу прокурори – учасники фокус-групи, може свідчити про незнання законів представниками органів кримінальної юстиції та невміння їх застосовувати.

КК України (ст. 43) визначає, що «не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності».

Замість того, щоб застосувати цю норму до особи і забезпечити її безпеку, прокурори розповідали про свою безпорадність. Зокрема, один із них розповів про особу, яка була агентом під прикриттям і служила в «народній міліції ЛНР», при цьому виконувала спеціальне завдання в тилу ворога (протягом двох років передавала українській владі інформацію про дислокацію техніки, вогневі точки, фінансування терористів, списки тощо), але документально підтвердити це в суді було неможливо, попри клопотання Служби безпеки України.

Інший учасник фокус-групи – слідчий навів приклад з водієм самохідної артилерійської установки, який їхав поблизу лінії фронту в колоні машин із вимкненим для конспірації світлом і, коли перед ним машина зупинилась, не побачив цього і зіткнувся з нею, внаслідок чого загинув інший військовослужбовець. Попри те, що водій виконував наказ командира їхати без світла і в умовах темноти не мав технічної можливості вчасно зупинитися та уникнути зіткнення, його засудили за порушення правил водіння бойової машини.

Представник військової прокуратури зазначив про випадки кримінального переслідування учасників АТО за дії, що були вчинені за умов крайньої необхідності.

Прокурор:

На жаль, я знаю багато таких випадків. Один з яскравих прикладів – вихід близько 20 військовослужбовців на територію Росії, щоб уникнути обстрілів з території Росії. На цей час на Волині триває судовий процес щодо цих військовослужбовців. Їх обвинувачують в залишенні бойових позицій під час ведення бойових дій. На мою думку, тут є питання крайньої необхідності.

На питання, чи поширені випадки кримінального переслідування учасників АТО за дії, що мають ознаки злочинів, але вчинені в умовах ведення реальних бойових дій з метою збереження життя військових та захисту цивільного населення, лише 91 % правозахисників і 78 % адвокатів відповіли ствердно, тоді як понад половину суддів, прокурорів та слідчих вважають такі випадки поодинокими або не зіштовхувалися з ними у своїй практиці. Більше того, третина правозахисників переконана, що учасників АТО карають за це жорсткіше, ніж за звичайних умов.

Результати анкетування:

ВИПАДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УЧАСНИКІВ АТО ЗА ДІЇ, ЩО МАЮТЬ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ, АЛЕ ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ РЕАЛЬНИХ БОЙОВИХ ДІЙ З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ТА ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Учасники АТО несуть таку ж відповідальність, як і за звичайних умов	 6,00 %	 18,00 %	 24,00 %	 40,00 %	 31,43 %
Покарання учасників АТО є м'якшими за можливі покарання за звичайних умов	 3,00 %	 12,00 %	 22,00 %	 34,12 %	 24,29 %
Покарання учасників АТО є жорсткішими за можливі покарання за звичайних умов	 0%	 0%	 0%	 3,53 %	 35,71 %
такі випадки є поодинокими	 28,00 %	 9,00 %	 10,00 %	 2,35 %	 4,29 %
У моїй практиці таких випадків не було	 59,00 %	 61,00 %	 42,00 %	 20,00 %	 4,29 %
Респондент залишив питання без відповіді	 4,00 %	 0%	 2,00 %	 0%	 0%

Трапляються випадки безпідставного пом'якшення покарання за небезпечні злочини.

Іноді мав місце тиск на суд з метою послабити відповідальність або й взагалі звільнити від неї певних осіб. Характер та масштаби такого тиску ілюструються засіданням Апеляційного суду м. Києва від 3 липня 2017 року щодо продовження строку тримання під вартою командира батальйону «Айдар», якого звинувачують у викраденні людей та інших насильницьких злочинах. Група солдатів цього батальйону та народні депутати прийшли на засідання з вимогою звільнити підозрюваного з-під варти¹⁸³.

183 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2016 р. П. 69. [Електронний ресурс] // Управління Верховного комісара ООН з прав людини : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport_ukr.pdf.

Засідання також відвідав Генеральний прокурор, який висловив сумніви, що розслідування належним чином встановило всі обставини справи, оскільки події мали місце «поблизу лінії зіткнення». Він підтримав ідею звільнення командира батальйону з-під варти та заявив про те, що він очікує, що Верховна Рада знайде спосіб звільнити військовослужбовців від розгляду цивільними судами діянь, вчинених ними під час несення військової служби¹⁸⁴. Такі дії Генерального прокурора послаблюють незалежність розслідування та судової системи. Також тиск на органи судової влади чиниться з боку активістів, що підтримують єдність України.

Під час фокус-групи увага зверталася на той факт, що цивільні (невійськові) судді часто не розуміють небезпечності військових злочинів.

Прокурор:

В судах много женщин *[работает]*. Когда, например, боец побил командира *[идется про статью 405 КК України – «Погроза або насильство щодо начальника»]*, говорят: «Діти побилися». А там санкции бешенные: если подчиненный ударил командира – от пяти до десяти, в том числе в особый период – до семи. А судьи воспринимают: «Это же дети подрались». На самом деле, они не понимают глубины, что потом нарушают дисциплину в войсках, иерархию, авторитет командира и так далее. Это приведет к хаосу. И в последующем уровень боездатности, подготовленности войск понижается. Некоторые гражданские судьи этого не понимают.

На питання, чи враховуються умови збройного конфлікту при визначенні покарань за вчинені злочини, 62 % респондентів відповіли негативно. Але більшість з тих, хто так відповів, вважає, що це правильно, а меншість – що неправильно.

Результати анкетування:

ВРАХУВАННЯ УМОВ ЗБРОЙНОГО КОФЛІКТУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ПОКАРАНЬ ЗА ВЧИНЕНІ ЗЛОЧИННИ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Пом'якшують покарання, і це є правильним	 12,00 %	 8,00 %	 3,00 %	 2,35 %	 41,43 %
Пом'якшують покарання, і це є неправильним	 0%	 12,00 %	 16,00 %	 18,82 %	 28,57 %
Посилюють покарання, і це є правильним	 8,00 %	 4,00 %	 4,00 %	 2,35 %	 0%
Не враховуються, і це є правильним	 44,00 %	 37,00 %	 36,00 %	 40,00 %	 15,71 %

184 Рада має звільнити від відповідальності військових, які на війні порушили «мирні закони» – Луценко. ТСН, 3 липня 2016 [Електронний ресурс] : відео. – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/rada-maye-zvilniti-vid-vidpovidalnosti-viyskovih-yaki-na-vivni-porushili-mirni-zakoni-lucenko-685579>.

Враховуються	Не враховуються, але мали б пом'якшувати покарання	Не враховуються, але мали б посилювати покарання
0%	7,00 %	14,00 %
12,94 %	8,57 %	24,00 %
30,00 %	24,00 %	3,53 %
0%	0%	0%

Поширені випадки упередженого ставлення до військовослужбовців.

Під час опитування було зацентовано на досить жорсткому ставленні системи правосуддя до військовослужбовців.

Працівники офісу омбудсмена:

С началом конфликта в Луганской области (в 15–16 годах я работал представителем Уполномоченного Верховной Рады Украины), в единственном следственном изоляторе в Старобельске появилось большое количество военнослужащих, которые обвинялись в совершении тех или иных преступлений. Появилось большое количество новых дел, связанных с прохождением военной службы.

Предвзятое отношение военной прокуратуры к военнослужащим. [Для военнослужащих] требуют максимально возможного наказания. В большинстве случаев как мера пресечения применяется арест. В некоторых случаях этого можно было бы избежать... Обвиняют в преступлениях, совершенных в состоянии алкогольного опьянения, но обвинения не всегда основываются на реальных фактах. Я наблюдал такое дело, в котором не было надлежащего освидетельствования опьянения.

Під час фокус-груп судді щодо проваджень стосовно учасників АТО зазначили, що злочинів, які формально містять склад, але скоєні в умовах крайньої необхідності, на межі перевищення, не було. Наприклад, Старобільський суд розглянув 5 проваджень стосовно учасників АТО: це випадки вбивств, необережного поводження зі зброєю, незаконного носіння зброї.

Важкою стала доля Закону «Про амністію в 2016 році» для військовослужбовців й інших осіб, які чекали на нього¹⁸⁵.

Відповідний законопроект зареєстровано у Верховній Раді України ще 17 березня 2016 року, прийнято до Дня Незалежності України – 7 липня 2016 року, і 15 липня передано на підпис Президентіві України. Проте Президент п. Порошенко більш як через місяць (з порушенням Конституції України), 19 серпня 2016 року, надав свої пропозиції до Закону. 22 грудня 2016 року закон було знову прийнято з пропозиціями Президента, і з великою затримкою, лише 24 лютого 2017 року, передано йому на підпис знову. І вдруге порушивши Конституцію України, Президент п. Порошенко не підписував цей закон більш як півроку. Лише 4 вересня 2017 року закон було підписано і 7 вересня 2017 року він набрав чинності.

185 Закон України «Про амністію у 2016 році» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 37. – Ст. 37.

Законом, зокрема, передбачено звільнити від відбування покарання:

- у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, ветеранів війни (учасників бойових дій, інвалідів війни та учасників війни, які підпадають під дію Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»), визнаних винними у вчиненні умисного злочину, який не є тяжким або особливо тяжким, осіб, визнаних винними у вчиненні необережного злочину, який не є особливо тяжким, а також осіб, кримінальні справи стосовно яких за зазначеними злочинами розглянуті судами, але вироки стосовно них не набрали законної сили (ст. 1);
- у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців:
 - а) засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості;
 - б) засуджених вперше за тяжкі злочини, якщо вони на день набрання чинності цим Законом відбули не менше половини призначеного строку основного покарання (ст. 6).

Амністія не застосовується, серед інших, до осіб, яких засуджено за злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), передбачені ч. 2, 3, 4, 5 ст. 404, ч. 2, 3, 4 ст. 405), ч. 1 ст. 406, ч. 2, 3, 4 ст. 408, ст. 410, ч. 2, 3, 4 ст. 411, ч. 2, 3 ст. 420, ч. 3 ст. 422, ч. 2, 3, 4 ст. 426, ч. 2, 3, 4, 5 ст. 426-1, ст. 433 КК України (ст. 9).

Вчинення злочину під час АТО суди іноді вважають обставиною, що пом'якшує покарання (вчинення злочину учасником АТО), а деколи – обставиною, що обтяжує покарання (вчинення кримінального правопорушення в умовах особливого періоду).

Так, один і той самий Апеляційний суд Донецької області в різних рішеннях визнавав:

«Обвинувачений ОСОБА_6... згідно посвідчення серії УБД N 064072 є учасником бойових дій... Колегія суддів приходить до висновку, що сукупність наведених обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, дає можливість призначити обвинуваченому ОСОБА_6 основне покарання, нижче від найнижчої межі із застосуванням до нього вимог ст. 69 України»¹⁸⁶.

«З урахуванням пом'якшуючих обставин, а саме того, що ОСОБА_4... приймає участь в антитерористичній операції на передній лінії оборони, колегія суддів вважає за можливе застосувати до нього вимоги ст. ст. 75,76 КПК України, звільнивши його від відбування покарання з випробуванням»¹⁸⁷.

«ОСОБА_3 вчинив злочин у складний для держави час при проведенні антитерористичної операції. Його вчинок вкрай негативно впливає на особовий

186 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 11 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61982280>.

187 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 31 травня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58090579>.

склад підрозділу, де він проходив військову службу та цілком на військовослужбовців Збройних сил України»¹⁸⁸.

«ОСОБА_1, знаходячись на військовій службі на офіцерській посаді та перебуваючи в зоні проведення АТО, перебував у стані алкогольного сп'яніння, а тому колегія суддів вважає, що його виправлення і попередження вчинення ним нових злочинів неможливо без його ізоляції від суспільства»¹⁸⁹.

«Призначаючи, обвинуваченому ОСОБА_2 більш суворе покарання, колегія суддів виходить також із того, що судом повною мірою не враховано, що обвинувачений, будучи військовослужбовцем, вчинив кримінальне правопорушення у стані алкогольного сп'яніння, що є обставиною обтяжуючою покарання, а також вчинення кримінального правопорушення в умовах надзвичайних подій у державі»¹⁹⁰.

«Судом першої інстанції залишено поза увагою те, що ОСОБА_1 вчинив дезертирство в особливий період функціонування Збройних Сил України під час дії Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» під час несіння служби на блокпосту в зоні проведення антитерористичної операції»¹⁹¹.

5.3 КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ РФ, УЧАСНИКІВ ТАК ЗВАНИХ ДНР, ЛНР ЗА ДІЇ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ, ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

Збройна агресія РФ, як відомо, має характер так званої гібридної війни, тобто війни, основним інструментом якої є створення та підігрівання державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх суперечностей та конфліктів з подальшим їх

188 Вирок Апеляційного суду Донецької області від 22 червня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58471303>.

189 Вирок Апеляційного суду Донецької області від 20 січня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55084458>.

190 Вирок Апеляційного суду Донецької області від 27 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62263822>.

191 Вирок Апеляційного суду Донецької області від 17 грудня 2015 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54701961>.

використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайними засобами і методами ведення війни. Її елементами є підтримка сепаратизму та тероризму, сприяння створенню нерегулярних збройних формувань, їх підготовка, фінансування, оснащення тощо.

У відповідь на ці дії РФ Україна тривалий час не визначала ні правовий статус гібридної війни, ні природу і характер збройного конфлікту на Донбасі, ні правовий статус осіб, які беруть у ній участь. Лише 18 січня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (набрав чинності 24 лютого 2018 року), в якому визначено, що РФ вчинила збройну агресію проти України і здійснює окупацію окремих районів Донецької та Луганської областей, в межах яких збройні формування РФ та окупаційна адміністрація РФ встановили та здійснюють загальний контроль. Таким чином, по суті, з прийняттям цього закону Україна визнала факт існування міжнародного збройного конфлікту з РФ.

Задовго до прийняття цього закону Верховна Рада України 27 січня 2015 року затвердила Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором¹⁹². У Зверненні є слова: «*беручи до уваги Статут ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 "Визначення агресії" від 14 грудня 1974 року, Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором*».

Кваліфікація злочинів військовослужбовців РФ, громадян України та іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках брали участь у воєнних діях, залежить від чіткого визначення статусу збройного конфлікту на сході України та його учасників.

На сьогодні не з'ясований правовий статус:

- діючих військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО (попри те, що збройні формування РФ визнані окупаційними військами – такі, що встановили та здійснюють загальний контроль над тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях);
- громадян України та іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках беруть участь у воєнних діях.

Від визначення цих питань залежить, наприклад, чи можуть певні особи бути визнані найманцями (згідно із п. 2 примітки до ст. 447 КК України, найманцем не може бути

¹⁹² Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №10. – Ст. 6. – Те ж. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/129-19>.

визнаний громадянин сторони, що перебуває у конфлікті, і особа, послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті).

Для розкриття суті юридичного статусу окремих категорій осіб варто провести кваліфікацію ситуації на Донбасі під кутом зору міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів). Очевидно, що міжнародне гуманітарне право повинно застосовуватися до подій на Донбасі з кінця квітня 2014 року, адже саме з цього часу там розпочався збройний конфлікт. Зокрема, у своїх звітах про дії з попереднього вивчення ситуації за 2016 і 2017 рік в секції по Україні, Офіс Прокурора МКС зазначив, що станом на 30 квітня 2014 року напруження в Донецькій та Луганській областях досягло рівня, що тягне за собою застосування права збройних конфліктів (п. 168 звіту за 2016 рік; п. 94 звіту за 2017 рік). З п. 169 звіту за 2016 рік і п. 94 звіту за 2017 рік випливає, що свідчення про артилерійські обстріли двома державами (Україною та РФ) військових баз супротивника, арешти російських військовослужбовців в Україні й навпаки, вказують на пряме збройне протистояння між російськими збройними силами і силами уряду України, що передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті воєнних дій на сході України найпізніше з 14 липня 2014 року паралельно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту¹⁹³. Також Офіс Прокурора МКС встановлює, чи здійснює РФ загальний контроль над збройними формуваннями у східній частині України з метою визначити, чи наявний на Донбасі єдиний міжнародний збройний конфлікт.

Вважаємо, що на Донбасі однозначно є міжнародний збройний конфлікт між Україною та РФ, спричинений збройною агресією РФ проти України. І прийняттям Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» Україна фактично підтримала таку кваліфікацію ситуації на Донбасі.

У разі кваліфікації цього збройного конфлікту як міжнародного військовослужбовці РФ повинні мати статус комбатанта, тобто мають право брати безпосередню участь у воєнних діях¹⁹⁴, є законними учасниками цього збройного конфлікту. Відповідно до положень міжнародного гуманітарного права будь-який комбатант, який потрапляє під владу протилежної сторони, є військовополоненим¹⁹⁵. Таким чином, при потрапленні в полон військовослужбовці РФ повинні мати право на статус військовополоненого. Правовий статус і поведження з військовополоненими регулюються Женевською конвенцією про поведження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III), а основою цього статусу є те, що військовополоненого не можна притягати до відповідальності за дії, вчинені в межах, дозволених міжнародним гуманітарним правом, проти ворожих комбатантів, тобто військовослужбовців ворожої держави. Відповід-

¹⁹³ The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf ; The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-rep/2017-otp-rep-PE_ENG.pdf.

¹⁹⁴ Стаття 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (ДП I).

¹⁹⁵ П. 1 ст. 44 ДП I.

но, під кутом зору міжнародного гуманітарного права і в разі кваліфікації збройного конфлікту на Донбасі як міжнародного, рядових військовослужбовців та офіцерів збройних сил та інших військових формувань РФ Україна не мала б притягувати до кримінальної відповідальності за статтями КК України, пов'язаними з їх безпосередньою участю у воєнних діях (наприклад, за ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»). ст. 437 КК України слід було б застосовувати лише до тих високопосадових військовослужбовців РФ, які здатні фактично здійснювати контроль або керівництво над політичними чи військовими діями держави та віддати наказ на початок агресивної війни. Така поведінка відповідала б розумінню агресії як елітарного злочину (*leadership crime*)¹⁹⁶.

Звичайно, це не знімає з військовослужбовців РФ відповідальності за воєнні або загальнокримінальні злочини під час їхньої участі у воєнних діях проти України. За кожен злочин, який криміналізовано у КК України або міжнародному праві, військовослужбовці РФ повинні понести належне покарання. Таке покарання має ґрунтуватися на рішеннях національних судів або Міжнародного кримінального суду, юрисдикцію якого стосовно ситуації на Донбасі Україна визнала прийняттям 4 лютого 2015 року Постанови Верховної Ради України «Про Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій ДНР і ЛНР, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»¹⁹⁷. 8 вересня 2015 року ця заява була передана Міністром закордонних справ України Секретарю Міжнародного кримінального суду. У Звіті про дії з попереднього вивчення за 2016 рік в секції «Ситуація в Україні», зокрема у пунктах 177–183, Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду зазначив, що можливими злочинами, які скоєні під час збройного конфлікту на Донбасі й охоплюються його юрисдикцією (а, отже, злочинами проти міжнародного права/міжнародними злочинами, тобто злочинами проти людяності та воєнними злочинами), є вбивства, знищення цивільних об'єктів, незаконне утримання під вартою, насильницькі зникнення, катування і жорстоке поводження, сексуальні та гендерні злочини¹⁹⁸. У Звіті про дії з попереднього вивчення за 2017 рік Офіс Прокурора МКС зазначив, що в контексті подій на сході України зафіксовано понад 1200 випадків можливого вчинення злочинів після 20 лютого 2014 року. Серед можливих злочинів, що були скоєні на Донбасі та можуть охоплюватися юрисдикцією МКС, Офіс Прокурора визначив вбивства (зокрема, вбивство

як мінімум 2505 цивільних осіб з квітня 2014 року по серпень 2017 року), знищення цивільних об'єктів, тримання під вартою без дотримання належної правової процедури, катування та жорстоке поводження, сексуальні та гендерні злочини, зникнення осіб (пп. 104–110 Звіту за 2017 рік)¹⁹⁹.

Водночас, у разі визнання існування на Донбасі міжнародного збройного конфлікту між Україною та РФ, військовослужбовці та громадяни РФ відповідно до положень міжнародного права не можуть вважатися найманцями (про що вже стисло було зазначено). Поняття найманства визначене у ст. 47 ДП І, Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 року і у ст. 447 КК України. Усі ці джерела містять кумулятивні критерії щодо визнання фізичної особи найманцем (тобто, для її визнання найманцем повинні збігатися всі критерії, викладені у цих джерелах). Одним із цих критеріїв є те, що особа, яку може бути визнано найманцем, не є ні громадянином (підданим) сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває у конфлікті. Відповідно, якщо РФ є стороною міжнародного збройного конфлікту проти України, то військовослужбовці та громадяни РФ не можуть визнаватися найманцями.

Що ж до злочинної (або терористичної природи) організованих збройних угруповань так званих ДНР і ЛНР, то, безумовно, їхня діяльність порушує законодавство України і повинна бути оцінена під кутом зору кримінального права.

Зокрема, дії цих збройних угруповань у багатьох випадках можна кваліфікувати як терористичний акт (ст. 258), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4) відповідно до КК України. І, безумовно, під кутом зору національного кримінального права, особи, залучені до вчинення цих злочинів, повинні понести за них справедливе покарання. Міжнародне гуманітарне право не проти кримінального переслідування таких осіб за національним правом, але під час збройного конфлікту вимагає, щоб вони мали права і гарантії, закріплені в міжнародному гуманітарному праві, які, за великим рахунком, зводяться до двох груп:

- 1) гуманне поводження;
- 2) право на справедливий суд.

Тобто, після припинення безпосередньої участі цих осіб у воєнних діях на боці антиурядових збройних формуваннях їх можна притягати до відповідальності за злочини, але з дотриманням прав і гарантій, передбачених міжнародним гуманітарним правом.

КК України також передбачає різні ознаки злочину, тобто різний кримінально-правовий статус і, відповідно, різну відповідальність для осіб, які:

¹⁹⁶ Наприклад, агресія розуміється саме як елітарний злочин (*leadership crime*) для цілей Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Зокрема, у ст. 8 bis, прийнятий на Конференції в Кампалі у 2010 році, агресія розуміється як «Планування, підготовка, ініціювання або здійснення особою, яка здатна фактично здійснювати контроль або керівництво над політичними чи військовими діями держави, акту агресії, що через його характер, серйозність і масштаб є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй».

¹⁹⁷ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-19>.

¹⁹⁸ The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf.

¹⁹⁹ The Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Report on Preliminary Examination Activities 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-rep/2017-otp-rep-PE_ENG.pdf.

- 1) створили злочинну організацію, керують нею або беруть участь у ній (ст. 255), а також сприяють їй (ст. 256);
- 2) створили терористичну групу чи терористичну організацію, керують нею або беруть участь в ній (ст. 258-3), а також фінансують тероризм (ст. 258-5);
- 3) створили не передбачене законом збройне формування або беруть участь у ньому (ст. 260) тощо.

Як показав аналіз судових рішень, при розгляді кримінальних справ, суди часто вважають, що не є загальновідомим фактом, що так звані ДНР та ЛНР – це терористичні організації. Законом вони не визнані терористичними організаціями, а тому «терористичність» цих організації потребує доказування в кожному провадженні. З останнього випливає відсутність уніфікованої кваліфікації однакових злочинів.

В одних випадках представникам озброєних формувань так званих ДНР або ЛНР висували обвинувачення за ст. 258-3 (участь в терористичній групі або терористичній організації), а в інших випадках – за ст. 260 КК України (участь в незаконних воєнізованих або збройних угрупованнях), то, відповідно, за одні й ті самі дії різні особи отримують різне покарання. Часто кваліфікація злочину залежить від вільного розсуду прокурора.

Так, в ухвалі Апеляційного суду Донецької області від 25 серпня 2016 року №221/3897/15-к зазначено:

«Те, що «Донецька народна республіка» є терористичною організацією, не є загальновідомим фактом й на законних підставах вона не визнана терористичною організацією, а тому терористичність цієї організації потребує доказування. Але ні в обвинувальному акті, ні у вироку не зазначено де, коли й які були здійснені або планувались терористичні акти цією організацією, склад її учасників, тобто не були вказані й не були предметом дослідження конкретні факти, на підставі яких можливо зробити висновок про терористичну спрямованість вказаної організації. Тому колегія суддів вважає, що суд першої інстанції прийшов до не обґрунтованого доказами висновку про сприяння діяльності саме терористичної організації. З аналізу ст. 28, 255, 256, 258-3 КК України, сприяння учасникам такої організації, може бути у вигляді як заздалегідь обіцяного, так й заздалегідь не обіцяного. Заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій є тоді, коли про його наступне надання не повідомлялося до моменту створення організації. Тобто, заздалегідь не обіцяне сприяння надається вже існуючій організації, й її виникнення не обумовлене наданим сприянням. Інакше таке сприяння становить пособництво злочину, передбаченому ст. 255 КК України. Способами вчинення таких дій є: надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, або інших дій по створенню умов, які сприяють злочинній діяльності вказаної організації, у тому числі й у створенні перешкод для представників влади, що ведуть боротьбу з діяльністю організації. Дії ОСОБА_2 перекваліфікувати з ч. 1 ст. 258-3 КК України на ч. 1 ст. 256 КК України»²⁰⁰.

200 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 25 серпня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/60008631>.

В іншій ухвалі Апеляційного суду Донецької області – від 6 жовтня 2016 року №221/368/16-к – повторено наведені подібні тези:

«Те, що «Донецька народна республіка» є терористичною організацією не є загальновідомим фактом й на законних підставах вона не визнана терористичною організацією, а тому терористичність цієї організації потребує доказування... Колегія суддів ухвалила... дії ОСОБА_3 перекваліфікувати з ч. 1 ст. 258-3 КК України на ч. 1 ст. 256 КК України»²⁰¹.

Проте у вироку Апеляційного суду Донецької області від 11 листопада 2016 року №225/6094/15-к зазначено:

«Як вбачається з матеріалів кримінального провадження ОСОБА_3 органом досудового розслідування пред'явлено обвинувачення за ст. 258-3 ч. 1 КК України, а саме сприяння діяльності терористичної організації.

Суд першої інстанції правильно встановив фактичні обставини справи, але помилково перекваліфікував його дії на ст. 260 ч. 2 КК України, тобто участь у діяльності незаконного збройного формування, виходячи з наступного.

Відсутність чіткого порядку визнання організації терористичною, на думку суду, не дає можливості реалізувати положення ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» яка, як слідує з її змісту, потребує рішення суду щодо визнання організації терористичною та статті 258-3 Кримінального кодексу України щодо притягнення до відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації.

Суд першої інстанції звертає увагу, що на сьогоднішній день відсутнє будь-яке рішення суду України, яке б визнавало ДНР терористичною організацією. Колегія суду з таким висновком суду не погоджується, оскільки він є передчасним.

Так, поняття терористичної організації визначено в статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», відповідно до якого терористична організація це стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого проведено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації.

Враховуючи вищевикладене, вказана організація ДНР підпадає під зазначені ознаки терористичної організації, має стабільний склад лідерів, які підтримують між собою тісні стосунки, централізоване підпорядкування учасників політичного та силового блоку лідерам організації, а також план злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення.

Водночас в ст. 24 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» йдеться про відповідальність організації за терористичну діяльність та наслідки такої діяльності для неї, а також порядок її ліквідації. Зокрема, необхідно зазначити, що відповідальність за вчинення злочину такою організацією дійсно може наставати лише після розгляду судом обвинувального акту по суті за

201 Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 06 жовтня 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61919357>.

обвинувачення такої організації в злочинах, передбачених ст. ст. 258 – 258-5 КК України. Однак, положення ст. 24 вказаного закону жодним чином не поширюються на порядок надання правового статусу юридичним особам, організаціям, які організовуються для подальшого здійснення терористичних актів, а відтак твердження суду у вказаній нормі є не обґрунтованим та безпідставним.

Узагальнюючи вищевикладене, слід прийти висновку, що необхідність у визнанні так званих ДНР та ЛНР терористичними організаціями в судовому порядку відсутня та не передбачена чинним законодавством.

Більш того, державою Україною так звані ДНР та ЛНР визнано терористичними організаціями, що зазначено у вищевказаній постанові Верховної Ради України від 27 січня 2015 року.

За таких обставин доводи апеляційної скарги прокурора про безпідставність перекваліфікації судом першої інстанції дій ОСОБА_3 є слушними, оскільки висновки суду про перекваліфікацію його дій, викладені у судовому рішенні, не відповідають фактичним обставинам кримінального провадження, що відповідно до ст. 409 КПК України є підставою для скасування судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції.

До таких висновків колегія суддів дійшла виходячи із досліджених у судовому засіданні апеляційної інстанції доказів та дій ОСОБА_3 необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 258-3 КК України участі в діяльності терористичній організації».

Трапляються випадки кваліфікації схожих дій і за іншими статтями. Наприклад, в ухвалі Апеляційного суду Донецької області від 14 листопада 2016 року №221/128/16-к зазначено:

«Як вбачається з аналізу доказів у мотивувальній частині вироку, суд першої інстанції прийшов до висновку про відсутність правових підстав для визнання незаконної самопроголошеної так званої «Донецької народної республіки» терористичною організацією, констатував, що така організація підпадає під правовий статус злочинної організації, та відповідно перекваліфікував дії ОСОБА_2 з ч. 1 ст. 258-1 КПК України на ч. 1 ст. 256 КК України.

Разом з тим, викладаючи фабулу обвинувачення ОСОБА_2, суд зазначив, що зазначена організація є терористичною, що фактично суперечить висновкам суду в частині доведеності обвинувачення, висунутого органом досудового розслідування.

За таких обставин колегія суддів позбавлена можливості перевірити доводи апеляції прокурора про доведеність обвинувачення ОСОБА_2, правильність кваліфікації його дій та призначеного покарання»²⁰².

Інше питання, яке, вочевидь, виникне у визначенні юридичного статусу так званих ДНР і ЛНР, може бути викликане підходом, закріпленим в Законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», де визначено, що РФ здійснює тимчасову окупацію частини території України серед іншого за допомогою

іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. Відповідно до цього, антиурядові організовані збройні угруповання на Донбасі, зокрема так звані ДНР і ЛНР, будуть визнані агентами РФ, а їх особовий склад буде прирівняний до військовослужбовців РФ або для кваліфікації їхньої ролі та статусу буде обрано інший підхід. На ці питання відповість час, але вже зараз вони потребують широкої дискусії.

Під час фокус-груп, які проводилися до прийняття та початку дії Закону «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», практично всі їхні учасники звертали увагу на допущену парламентом невизначеність у законах статусів так званих ДНР і ЛНР, осіб, які представляють ці утворення або служать їм, військовослужбовців РФ, які зі зброєю в руках перебувають на територіях цих утворень, а також статусу власне ситуації збройної агресії РФ проти України, яка прямо не була названа ні війною, ні збройним конфліктом, і відповідно не визначено її учасників (сторін).

Судді нарікали, що їх намагаються втягнути в політичні інтриги і чвари, за їх допомогою вирішити проблеми державного рівня, а законодавець залишається осторонь. Також судді зазначили, що роз'яснення Верховного Суду у цій ситуації не вирішить проблему.

Прокурори:

Щодо незаконних військових формувань – не має розуміння, що і як з ними робити. Якби військова прокуратура та СБУ більш активно працювала по тим найманцям – був би сильний психологічний вплив на найманців та інших, які б зайвий раз подумали чи є сенс їхати на Донбас та воювати. За 20 років незалежності усе законодавство вихолощувало всі питання, пов'язані з військовим конфліктом. Наука також не працювала. Формулювання статей КК, які на практиці мають багато прогалин. Законодавство – матеріальне та процесуальне – у нас розвивалось для застосування в мирний час та не є готовим для застосування у військовий час.

Руководство страны пытается как-то проскочить. А от этого невизначенность правовая возникает. Особливий період – мы вроде и не воюем.

Да, и террористы с системами «Град».

У нас практика была такая. Задержали на линии разграничения диверсанта. Напали на блок-пост и подорвались на растяжке. Те, что ранены, не смогли убежать, их задержали, вылечили, передали нам. Мы их начали судить. Звонят из Генеральной прокуратуры: «Их надо на обмен подготовить. Вы же им избрали норму пресечения – содержание под стражей?» – «Да». – «Меняйте». –

²⁰² Вирок Апеляційного суду Донецької області від 11 листопада 2016 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62649201>.

«А основание?» – «Ну, напишите, что отпали основания». Так мы неделю назад им продлевали. В общем, мы сами себя подставляем. Пишем, что «риски пропали», а суд так смотрит на нас: «Вы нормальные?». Их меняют. Но по ним провадження не закривається. И направляем в суд заочно. Правда, судья побоялся вынести приговор по 437 статье, это агрессивная война. Но сейчас в апелляционном суде этот приговор, и они дошли до прений, и судья коллегии мне задает вопрос: «Официально обмен был?». Я говорю: «Конечно, документов никаких нет». Но факта обмена я же не буду умалчивать, потому что они же не находятся под стражей. «Да, был звонок такой, чтобы поменять их». И судья задумался: «Так если вы их отпустили, скасували ухвалу, поменяли, как же вы их еще и судите?». Не знаю, чем это закончится. Проблема в том, что нет документов, подтверждающих этот обмен.

На фокус-групі щодо питань законодавчого визначення чіткого статусу так званих ДНР і ЛНР згадувалося, що судді намагалися обходити ці формулювання (ДНР, ЛНР, «тимчасово окупована територія» тощо), водночас не називати їх і «народними республіками», а їхні «органи влади» – органами влади.

Що ж до визнання ДНР і ЛНР терористичними організаціями, судді зазначили, що це питання не до них, а до законодавця.

Правозахисники, своєю чергою, на фокус-групі 18 липня 2017 року зазначили, що чекають судового роз'яснення, якщо законодавець не визначиться у цьому питанні.

Правозахисники:

... Называются и «бандформирования», и «террористические организации». Был судебный процесс нашумевший в 2015 году. Признали факт агрессии, признали, что бандформирование. Такие проблемы у нас будут до тех пор, пока на законодательном уровне не будет принят закон. Не важно, как он будет называться. По крайней мере, будет признан факт военной агрессии, что это агенты Российской Федерации.

Мається на увазі правова кваліфікація. Тому що в складі злочину правова кваліфікація впливає і на покарання, і на інше. У нас неоднаковий підхід до одних і тих самих дій, які трактуються по-різному. Це проблема слідчих і військових прокурорів, які невірно кваліфікують з самого початку. Судді не вистачає часу і кваліфікації розібратись. І виходить така практика, яка не є єдиною.

Основная проблема в юридической невизначенности. С одной стороны, проблемы возникают в квалификации. Второе – в законодательной базе... Факты есть – вооруженный человек. А с другой стороны, есть две темы. Первое – это террористическая группа. И второе – угроза территориальной целостности Украины. Поэтому даже те дела и те темы, которые касались проведения референдумов в Луганске и Донецке, очень сложно было увидеть, действительно ли были эти призывы к смене территориальной целостности.

Особи, які залишились на окупованій території, працювали, наприклад, в комунальних підприємствах, в життєзабезпеченні міст, сіл і все інше. Коли вони попадають на нашу територію, СБУ їх затримує і інкримінує їм участь в терористичних організаціях. Чи є це участь в терористичній організації? Це досить складне питання, тому що без визначення цього, фактично зброю в руки не брали, там не воювали, але участь в терористичних організаціях у них по факту.

Вот эта проблема со статусом... должна решаться сверху. Пока у нас не появится какой-то документ единый по государственной стратегии в этом направлении и вообще по ведению этого конфликта, эти проблемы мы никогда не решим: не решением судов, не разъяснениями и т.д.

Щодо законодавства – це поняття «гібридна війна», і люди дуже часто возму-щаються щодо оцих закликів щодо розпалювання ворожнечі в ЗМІ, що немає відповідальності. Я запитувала у прокурорів, чому не працює ця система, вони відповідають, що немає такого нормативно-правового акту... Якщо такий акт буде, що таке гібридна війна, і щодо припинення розпалювання ворожнечі і запобігання цьому явищу, це дуже потрібно.

Проблема в том, что законодательно это нигде не закреплено, минские договоренности... имеют чисто политическое значение. И если говорить о преступлении, есть не только обвиняемые, подозреваемые, а и пострадавшие. И в ряде случаев люди, которые виноваты в конкретных преступлениях не против государства, а против конкретных физических лиц – мародерство, убийство и другие тяжкие преступления, если их органы СБУ задержали здесь, а потом обменивают, то вопрос со стороны пострадавших, что будет с компенсацией, что будет с таким вопросом, как моральное удовлетворение по поводу того, чтобы преступник был осужден. Это очень болезненный и сложный вопрос.

5.4

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ «ПОВЕРНИСЬ ДОДОМУ»

Програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома» («Повернись додому», «Повертайся додому») з'явилась ще у 2015 році. Вона описана на спеціальній сторінці веб-сайту СБУ²⁰³, а також у Фейсбуці²⁰⁴.

203 Програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома» [Електронний ресурс] // Служба безпеки України : [офіційний веб-сайт]. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/206>.

204 Програма Службы безопасности Украины «Тебя ждут дома» // Facebook. Служба безпеки України. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/dorogamira>.

Відповідно до цієї програми, Служба безпеки України здійснює заходи щодо повернення на підконтрольну Україні територію та звільнення від кримінальної відповідальності громадян, які добровільно відмовилися від участі у незаконних збройних формуваннях так званих ДНР і ЛНР. За програмою повернулися до мирного життя вже понад 200 громадян.

Згідно із розміщеною на веб-сайті СБУ інформацією, програма поширюється на осіб, які добровільно відмовилися від участі в діяльності терористичних груп та незаконних збройних формувань, не брали участі у вбивствах, тортурах, зґвалтуваннях, нападках на підприємства, установи, організації та інших тяжких злочинах; щиро готові сприяти в розкритті злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи формування, та припиненні їх діяльності.

Для того, аби стати учасником програми, необхідно звернутись до співробітників СБУ безпосередньо або через родичів, знайомих за допомогою одного із доступних засобів зв'язку (контакти вказані на сторінці зазначеного веб-сайту СБУ).

СБУ фіксує факти активної протидії в реалізації Програми з боку так званих ДНР і ЛНР і пов'язаних з ними спецслужб. Вони проводять спеціальні технічні заходи, що дозволяють протягом короткого часу ідентифікувати місце розташування і особу людини, що телефонує на номери телефонів довіри СБУ.

Тому категорично не рекомендовано телефонувати на номери телефонів, що зазначені в поширених раніше оголошеннях, листівках та інших матеріалах. Для безпечного зв'язку з представником Програми доцільно використовувати електронну пошту dogoda.mira.sbu@gmail.com або безпосередньо звернутися в СБУ через людину, до якої є довіра, на підконтрольній Україні території.

Інформація про програму розміщена на багатьох інформаційних ресурсах.

Коло статей КК України, що застосовуються для звільнення від кримінальної відповідальності в межах програми «Повернися додому», надто вузьке.

Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності для учасників так званих ДНР і ЛНР передбачені ч. 2 ст. 258-3 (створення терористичної групи чи терористичної організації), ч. 6 ст. 260 (створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) та іншими статтями КК України.

Ці статті КК України передбачають можливість звільнення від кримінальної відповідальності за такі злочини. Це означає, що жодне покарання до особи не застосовується. Умови звільнення визначено в законі, а застосоване в імперативі слово «звільняється» означає, що у разі виконання вказаних умов суд обов'язково повинен (а не «може») звільнити особу від кримінальної відповідальності:

Як впливає із ч. 2 ст. 258-3 КК України, умовами, за яких відбувається звільнення від кримінальної відповідальності *за участь у терористичній групі чи терористичній організації*, є те, що особа:

- 1) не була організатором і керівником терористичної групи (терористичної організації);
- 2) добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність;
- 3) сприяла припиненню терористичної діяльності або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю зазначеної групи (організації);
- 4) не вчинила іншого злочину.

Умови звільнення у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 260 КК України (участь у діяльності *не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань*), дещо інші. Особа:

- 1) хоча і перебувала в складі зазначених формувань (або сама створила їх), але не керувала жодним із них, не здійснювала їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, не брала участі у складі цих формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян;
- 2) добровільно вийшла з такого формування;
- 3) повідомила зазначені органи про його існування.

Проте, звільнення від кримінальної відповідальності передбачають не лише ст. 258-3 і 260 КК України, а і багато інших, зокрема ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), 111 (державна зрада), 114 (шпигунство), 255 (створення злочинної організації), 258-3 (фінансування тероризму), 263 КК України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами).

Більшість опитаних суддів відповіли, що чули про цю програму, але самі з нею не стикалися. Однак не усі.

Судді:

Вона дуже активно працює. В Слов'янському суді більше 30 справ було в цьому році. Лише у мене в цьому році було 3 справи. Загроз поки що я не бачу. Особи розкалялись в тому. Державою надано їм шанс на виправлення.

Були в нас такі справи. Якщо особа, яка добровільно припинила таку діяльність, розкалася, то сам кримінальний закон передбачає звільнення, і суд зобов'язаний звільнити таку особу, яка добровільно прийшла до правоохоронних органів і повідомила про це. Це стосується тих справ, які не потягли за собою тяжких наслідків. Не було вбивств людей, не було завдано значної шкоди цими діями...

Прокурори у своїх відповідях підтвердили, що програма реально працює.

Прокурори:

Есть такие программы: «На тебе чекають вдома», «Повертайся додому», и другие названия. Главное условие – это отсутствие крови на руках.

Есть некоторые ухвалы суда. Люди обращались, в основном, через родственников, которые находятся здесь, на территории, подконтрольной Украине, оттуда, откуда сам человек родом. То ли это Краматорск, то ли Славянск, то ли Красноармейск... Они обращаются просто с заявлением в горотдел СБУ, в отдел полиции о том, что мой родственник такой-то, даются его данные, проверяются по базе. Если он не... обстреливал, пробивают базу, договариваются о времени, о выходе, через что он выходит, как он выходит. И он выходит. Соответственно, подозрение по 258 статье части первой, мера пресечения не избирается. У меня был пример. Был разведчик, он приходил, рации приносил, которыми пользуются в ДНР, предоставлял информацию. Не просто выйти, а человек до этого мог еще что-то сделать, что-то рассказать. Просто придти, рассказать – это одно дело, а предоставит своей стране пользу –совсем другое.

Слідчі в основному підтвердили інформацію, надану прокурорами.

Слідчі:

Программы работают. Единицы, но приходят.

СБУ приводит человека... Вот вам человек, вот вам допросы свидетелей, вот вам материалы по 260 и по программе «Повертайся додому». Есть доказательства, что его видели на блок-посту. Пришел один: «Да, я участвовал». Видно совесть замучила. Его посадили в СИЗО на два месяца, но потом с хлопотаньем вышли, чтобы освободить его от криминальной відповідальности по программе «Повертайся додому».

Адвокаты і правозахисники пояснили, що чули про таку програму, але більшість із них не зіштовхувались з нею на практиці.

Адвокат:

Институт звільнення від кримінальної відповідальності людей, які зі зброєю в руках воювали проти України, якщо вони самі переходять на бік України, потрібен, аби не відштовхувати людей... коли невизнані республіки ЛНР, ДНР зрозуміють безпідставність незаконних формувань і піде все це масово. Тоді треба буде розбиратися з кожною людиною окремо. Будуть йти і винні, і невинні. Зараз люди йдуть усвідомлено на це. Тобто він ще не баче для себе загроз. Просто усвідомлює... А тоді все буде йти «скопом» для того, щоб уникнути відповідальності. Якщо вони не здійснювали злочинних дій стосовно мирного населення, дітей, стариків і не застосовували недозволених засобів, методів ведення війни. Але учасники повинні бути більш ретельно відфільтровані...

Правозахисник:

Ці провадження не є публічними. Тобто фактично громадськість не повідомлена про те, що відбувається, не знає про фігурантів тих справ. І одна

із найбільших небезпек, якщо злочин не покарано, він має схильність знову повторитися. Це серйозно загрожує тим людям, які в свій час протистояли незаконним збройним формуванням, а також сепаратиські налаштованим людям, які реабілітуються в межах програми СБУ «Повертайся додому». Ці особи звільняються від кримінальної відповідальності і можуть займати державні посади, ставати депутатами. Я вважаю, що програма «Повертайся додому» не є досконалою. Було б достатньо для цих людей умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Але звільняти від кримінальної відповідальності – це недовге рішення.

Працівник офісу омбудсмена:

Реализация программы представителями СБУ, особенно на пунктах контроля линии разграничения, больше приносит вреда. Из очереди выдергивают людей возрастом до 40 на собеседования. Собеседования проходят достаточно жестко. Оказывают психологическое давление, пытаются узнать, кто принимает участие в незаконных вооруженных формированиях, в конце беседы дают визитки для контактов.

Під час анкетування на запитання, чи були у їхній практиці провадження, які здійснювалися в рамках програми СБУ «Повертайся додому» – 23 % респондентів відповіли, що зіштовхувалися у своїй практиці з такими провадженнями.

Результати анкетування:

ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОВАДЖЕНЬ У МЕЖАХ ПРОГРАМИ СБУ “ПОВЕРТАЙСЯ ДОДОМУ”, ПРОБЛЕМИ ПРИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

	Судді	Прокурори	Слідчі	Адвокати	Правозахисники
Багато таких проваджень, проблем не було	0%	9,00 %	4,00 %	0%	0%
Кілька таких проваджень, проблем не було	8,00 %	24,00 %	11,00 %	3,53 %	14,29 %
Багато проваджень, були проблеми	3,00 %	1,00 %	4,00 %	0%	0%
Кілька проваджень, були проблеми	6,00 %	4,00 %	6,00 %	5,88 %	11,43 %
Таких проваджень не було	79,00 %	62,00 %	75,00 %	90,59 %	74,29 %
Респондент залишив питання без відповіді	4,00 %	0%	0%	0%	0%

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1

Відповідальність за злочини повинна бути невідворотною, бо відсутність такої відповідальності викликає недовіру до держави та її апарату, збільшує кількість і підвищує небезпечність злочинів.

Починаючи з 2014 року, кількість злочинів, які вчинено, зареєстровано, розслідуються і розглядаються судами, збільшилась. Наявних процесуальних механізмів недостатньо для ефективної протидії правопорушенням, що пов'язані із збройним конфліктом на сході України, зумовленим російською агресією. Рівень злочинності та водночас рівень приховування злочинів досить високі, розслідування – малоефективне.

Верховна Рада України з 2014 року намагалась створити умови для забезпечення невідворотності відповідальності за злочини, вчинені в умовах збройної агресії РФ проти України.

Винувата особа має можливість уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях.

Злочинність на непідконтрольній території фактично залишається безкарною. Значна кількість справ розглядається в заочному провадженні, оскільки підсудні перебувають на непідконтрольній українській владі території.

Винувата особа може уникнути правосуддя через відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження.

Для зменшення проблеми безкарності **доцільно:**

■ вжити дієвих заходів для припинення випадків приховування злочинів, вчинених військовослужбовцями, насамперед щодо цивільних осіб в зоні збройного конфлікту, а також злочинів одних військовослужбовців проти інших (*уповноважені органи – Генеральний прокурор, Міністр оборони України*);

■ звертатися до дисциплінарних органів для притягнення до відповідальності суддів, працівників апарату судів, що допустили відсутність журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження, в матеріалах провадження (*уповноважені органи – Генеральний прокурор, апеляційні суди*);

■ забезпечити належні механізми розшуку осіб, які вчинили злочини на території України, і неможливість їх втечі на територію, тимчасово непідконтрольну Україні (*уповноважені органи – Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України*).

2

Законом посилено кримінальну відповідальність українських військовослужбовців за військові правопорушення.

На практиці ж поширені випадки кримінального переслідування учасників АТО за дії, які не є злочинами. Однак трапляються і випадки безпідставного пом'якшення покарання за небезпечні злочини, у тому числі під тиском. Також є прояви упередженого ставлення до військовослужбовців під час вирішення питань щодо їх відповідальності. В одних випадках вчинення злочину військовослужбовцем під час АТО кваліфікується як обставина, що пом'якшує покарання, а в інших – як обставина, яка обтяжує покарання.

Для досягнення справедливішої кримінально-правової оцінки дій військовослужбовців **доцільно:**

■ забезпечити належне розслідування військових злочинів, зокрема з урахуванням обставин, які виключають кримінальну відповідальність (*уповноважені органи – Державне бюро розслідувань України, Генеральний прокурор*);

■ здійснити узагальнення судової практики у кримінальних справах щодо військовослужбовців України, зокрема з питань застосування положень КК України щодо обставин, які виключають кримінальну відповідальність, дотримання загальних засад призначення покарання і звільнення від покарання, а також застосування до військовослужбовців запобіжних заходів (*уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди*).

3

Кваліфікація злочинів військовослужбовців РФ, громадян України та іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках беруть участь у воєнних діях, залежить від чіткого визначення статусу збройного конфлікту на сході України та його учасників, якого наразі немає.

Що ж до злочинної (або терористичної) природи організованих збройних угруповань так званих ДНР і ЛНР, то, безумовно, їхня діяльність порушує законодавство України і повинна бути оцінена під кутом зору кримінального права. Однак суди здебільшого не визнають загальновідомим фактом те, що так звані ДНР та ЛНР є терористичними організаціями, а тому «терористичність» цих організації потребує доказування в кожному окремому провадженні. Внаслідок цього відсутня уніфікована практика кваліфікації однакових злочинів.

Для забезпечення послідовної практики щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які беруть участь у воєнних діях, **доцільно:**

■ визначити законом юридичний статус військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР,

ЛНР, які беруть участь у воєнних діях (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

■ визначити законом порядок відшкодування шкоди потерпілим від злочинів, за які підсудних засуджено заочно, тобто в спеціальному судовому провадженні (уповноважені органи – Міністерство юстиції України, Верховна Рада України);

■ здійснити узагальнення судової практики в кримінальних справах щодо військовослужбовців РФ, що перебувають на території ОРДЛО, та громадян України й іноземців – учасників так званих ДНР, ЛНР, які зі зброєю в руках брали участь у воєнних діях; забезпечити однакове застосування норм права з питань, пов’язаних зі збройною агресією РФ проти України, судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені законом (уповноважені органи – Верховний Суд, апеляційні суди).

4

Найбільшою проблемою у застосуванні програми «На тебе чекають вдома» є те, що скористатися нею не можуть особи, які вчинили злочини, передбачені ст. 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), 111 (державна зрада), 114 (шпигунство), 255 (створення злочинної організації). 258-3 (фінансування тероризму), 263 КК України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), – у разі виконання ними визначених законом дій, що свідчать про їхнє дійове каяття та допомагають запобігти шкідливим наслідкам їхньої злочинної поведінки.

Для посилення ефективності програми «На тебе чекають вдома» **доцільно** поширити її на ширше коло осіб, які вчинили злочини, та визначивши ширше коло статей КК України, що передбачають можливість звільнення від кримінальної відповідальності (уповноважений орган – Служба безпеки України).

Додаток 1

СУДИ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ
ДО І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Донецька область

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Авдіївський міський суд	м. Авдіївка	02.09.2014	Добропільський міськрайонний суд, з 31.03.2016 – Селидівський міський суд				Не працює
Амвросіївський районний суд	м. Амвросіївка	02.09.2014	Оріхівський районний суд Запорізької області				Не працює
Артемівський міськрайонний суд	м. Артемівськ						Працює
Великоновосі- ківський районний суд	смт Велика Новосілка						Працює
Волноваський районний суд	м. Волноваха	02.09.2014	Великоновосі- ківський районний суд	26.11.2014			Працює
Володарський районний суд	смт Воло- дарське						Працює
Вугледарський міський суд	м. Вугледар						Працює
Дебальцевський міський суд	м. Дебальцеве	02.09.2014	Олек- сандрівський районний суд	14.11.2014	27.03.2015	Костян- тинівський міськра- йонний суд	Не працює
Дзержинський міський суд	м. Дзержинськ						Працює
Димитровський міський суд	м. Димитров						Працює
Добропільський міськрайонний суд	м. Добропілля						Працює
Докучаєвський міський суд	м. Докучаєвськ	02.09.2014	Пологівський районний суд запорізької області				Не працює
Дружківський міський суд	м. Дружківка						Працює
Єнакіївський міський суд	м. Єнакієве	02.09.2014	Артемівський міськрайонний суд				Не працює
Жданівський міський суд	м. Жданівка	02.09.2014	Артемівський міськрайонний суд				Не працює
Кіровський міський суд	м. Кіровське	02.09.2014	Чернігівський районний суд Запорізької області				Не працює
Костянтинівський міськрайонний суд	м. Костян- тинівка						Працює

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Краматорський міський суд	м. Краматорськ						Працює
Красноармійський міськрайонний суд	м. Красноар- мійськ						Працює
Краснолиманський міський суд	м. Красний Лиман						Працює
Мар'їнський районний суд	м. Курахове	02.09.2014	Покровський районний суд Дніпро-петровської області, з 06.04.2015 – Красно-армійський міськрайонний суд	25.01.2016			Працює
Новоазовський районний суд	м. Новоазовськ	02.09.2014	Приазовський районний суд Запорізької області				Не працює
Новгородівський міський суд	м. Ново- городівка						Працює (фактично не пра- цював з 22.09.2016 по 03.04.2017)
Олександрівський районний суд	смт Олександрівка						Працює
Першотравневий районний суд	смт Першо- травневе						Працює
Селидівський міський суд	м. Селидове						Працює
Слов'янський міськрайонний суд	м. Слов'янськ						Працює
Сніжнянський міський суд	м. Сніжне	02.09.2014	Куйбишевський районний суд Запорізької області				Не працює
Старобешівський районний суд	смт Старо- бешеве	02.09.2014	Токмацький районний суд Запорізької області				Не працює
Торезький міський суд	м. Торез	02.09.2014	Бердянський міськрайонний суд Запорізької області				Не працює
Тельманівський районний суд	смт Тель- манове	02.09.2014	Приморський районний суд Запорізької області				Не працює
Харцизький міський суд	м. Харцизьк	02.09.2014	Добропільський міськрайонний суд				Не працює
Шахтарський міськрайонний суд	м. Шахтарськ	02.09.2014	Бердянський міськрайонний суд Запорізької області				Не працює
Ясинуватський міськрайонний суд	м. Ясинувата	02.09.2014	Дружківський міський суд				Не працює

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Калінінський районний суд м. Горлівки	м. Горлівка	02.09.2014	Слов'янський міськрайонний суд				Не працює
Микитівський районний суд м. Горлівки	м. Горлівка	02.09.2014	Слов'янський міськрайонний суд				Не працює
Центрально-Міський суд районний суд м. Горлівки	м. Горлівка	02.09.2014	Слов'янський міськрайонний суд				Не працює
Будьоннівський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Красноар- мійський міськрайонний суд				Не працює
Ворошиловський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Селидівський міський суд				Не працює
Калінінський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Павлоградський міськрайонний суд Дніпро-петровської області				Не працює
Київський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Павлоградський міськрайонний суд Дніпро-петровської області				Не працює
Кіровський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Красноар- мійський міськрайонний суд				Не працює
Куйбишевський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Павлоградський міськрайонний суд Дніпро-петровської області				Не працює
Ленінський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Дзержинський міський суд				Не працює
Петровський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Красно- лиманський міський суд				Не працює
Пролетарський районний суд м. Донецька	м. Донецьк	02.09.2014	Дзержинський міський суд				Не працює
Жовтневий районний суд м. Маріуполя	м. Маріуполь						Працює
Іллічівський районний суд м. Маріуполя	м. Маріуполь						Працює
Орджонікідзевський районний суд м. Маріуполя	м. Маріуполь						Працює
Приморський районний суд м. Маріуполя	м. Маріуполь						Працює
Гірницький районний суд м. Макіївки	м. Макіївка	02.09.2014	Краматорський міський суд				Не працює
Кіровський районний суд м. Макіївки	м. Макіївка	02.09.2014	Краматорський міський суд				Не працює
Советський районний суд м. Макіївки	м. Макіївка	02.09.2014	Краматорський міський суд				Не працює

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Центрально-Міський суд районний суд м. Макіївки	м. Макіївка	02.09.2014	Костянтинів-ський міськ-районний суд				Не працює
Червоногвардійський районний суд м. Макіївки	м. Макіївка	02.09.2014	Костянти-нівський міськрайонний суд				Не працює
Апеляційний суд Донецької області	м. Донецьк, м. Маріуполь та м. Артемівськ	02.09.2014 (крім справ, що знахо-дяться в Маріуполі)	Апеляційний суд Запорізької області				Працює
Донецький окружний адміністративний суд	м. Донецьк	02.09.2014	Запорізький окружний адміністра-тивний суд				Працює
Донецький апеляційний адміністративний суд	м. Донецьк	02.09.2014	Харківський апеляційний адміністра-тивний суд				Працює
Господарський суд Донецької області	м. Донецьк	02.09.2014	Господарський суд Запорізької області				Працює
Донецький апеляційний господарський суд	м. Донецьк	02.09.2014	Харківський апеляційний господарський суд				Працює

Луганська область

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Алчевський міський суд	м. Алчевськ	02.09.2014	Лисичанський міський суд				Не працює
Антрацитівський міськрайонний суд	м. Антрацит	02.09.2014	Старобільський районний суд				Не працює
Біловодський районний суд	смт Біловодськ						Працює
Білокуракинський районний суд	смт Білоку-ракине						Працює
Брянківський міський суд	м. Брянка	02.09.2014	Лисичанський міський суд				Не працює
Кіровський міський суд	м. Кіровськ	02.09.2014	Кремінський районний суд				Не працює
Краснодонський міськрайонний суд	м. Краснодон	02.09.2014	Сватівський районний суд				Не працює
Краснолуцький міський суд	м. Красний Луч	02.09.2014	Новопсковський районний суд				Не працює
Кремінський районний суд	м. Кремінна						Працює
Лисичанський міський суд	м. Лисичанськ						Працює

Найменування	Місцезна- ходження	Припи- нено діяльність	Куди передано підсудність	Відновлено діяльність	Повторно припинено діяльність	Куди передано підсуд- ність	Станом на 1 січня 2018 року
Лутугинський районний суд	м. Лутугине	02.09.2014	Білокуракинсь-кий районний суд				Не працює
Марківський районний суд	смт Марківка						Працює
Міловський районний суд	смт Мілове						Працює
Новоайдарський районний суд	смт Новоайдар	12.09.2014	Рубіжанський міський суд				Працює
Новопсковський районний суд	смт Новопсков						Працює
Первомайський міський суд	м. Перво-майськ	02.09.2014	Рубіжанський міський суд				Не працює
Перевальський районний суд	м. Перевальськ	08.12.2014	Лисичанський міський суд				Не працює
Попаснянський районний суд	м. Попасна						Працює
Ровеньківський міський суд	м. Ровеньки	02.09.2014	Біловодський районний суд				Не працює
Рубіжанський міський суд	м. Рубіжне						Працює
Сватівський районний суд	м. Сватове						Працює
Свердловський міський суд	м. Свердловськ	02.09.2014	Біловодський районний суд				Не працює
Сєверодонецький міський суд	м. Сєверо-донецьк						Працює
Слов'яносербський районний суд	смт Слов'яно-сербськ	12.09.2014	Марківський районний суд				Не працює
Станично-Луганський районний суд	смт Станичне-Луганське	02.09.2014	Новопсковський районний суд				Не працює
Старобільський районний суд	м. Старобільськ						Працює
Стахановський міський суд	м. Стаханов	02.09.2014	Сєверодонець-кий міський суд				Не працює
Троїцький районний суд	смт Троїцьке						Працює
Артемівський районний суд м. Луганська	м. Луганськ	02.09.2014	Білокура-кинський районний суд				Не працює
Жовтневий районний суд м. Луганська	м. Луганськ	02.09.2014	Троїцький районний суд				Не працює
Кам'янобрідський районний суд м. Луганська	м. Луганськ	02.09.2014	Марківський районний суд				Не працює
Ленінський районний суд м. Луганська	м. Луганськ	02.09.2014	Сватівський районний суд				Не працює
Апеляційний суд Луганської області	м. Луганськ	02.09.2014	Апеляційний суд Харківської області				Працює
Луганський окружний адміністративний суд	м. Луганськ	02.09.2014	Харківський окружний адмі-ністративний суд				Працює
Господарський суд Луганської області	м. Луганськ	02.09.2014	Господарський суд Харківської області				Працює

Додаток 2

ОРГАНИ ПРОКУРАТУРИ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ДО І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Донецька область

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Прокуратура Донецької області	м. Донецьк	м. Маріуполь	Прокуратура Донецької області	працює
Артемівська міжрайонна прокуратура	м. Артемівськ	м. Бахмут	Артемівська місцева прокуратура	працює (Дебальцевський відділ не працює)
Прокуратура міста Дебальцевого	м. Дебальцеве			
Волноваська районна прокуратура	м. Волноваха		Волноваська місцева прокуратура	працює (Докучаєвський, Старобешівський і Бойківський відділи не працюють)
Володарська районна прокуратура	смт. Володарське	смт. Нікольське		
Прокуратура міста Докучаєвська	м. Докучаєвськ			
Мар'їнська міжрайонна прокуратура	м. Мар'інка, м. Вугледар			
Старобешівська районна прокуратура	смт. Старобешеве			
Тельманівський районний відділ	смт. Тельманове	смт. Бойківське		
Прокуратура міста Горлівки	м. Горлівка		Горлівська місцева прокуратура	не працює
Прокуратура Калінінського району Прокуратура Микитівського району Прокуратура Центрально-Міського району	м. Горлівка			
Прокуратура міста Донецька	м. Донецьк		Донецька місцева прокуратура № 1	не працює
Прокуратура Бudyонівського району Прокуратура Калінінського району Прокуратура Пролетарського району	м. Донецьк			
Прокуратура Ворошиловського району Прокуратура Київського району	м. Донецьк		Донецька місцева прокуратура № 2	не працює
Прокуратура Кіровського району Прокуратура Куйбишевського району	м. Донецьк		Донецька місцева прокуратура № 3	не працює
Прокуратура Ленінського району Прокуратура Петровського району	м. Донецьк		Донецька місцева прокуратура № 4	не працює
Прокуратура міста Єнакієве	м. Єнакієве		Єнакієвська місцева прокуратура	не працює
Прокуратура міста Харцизьк	м. Харцизьк			
Прокуратура міста Краматорськ	м. Краматорськ		Краматорський місцева прокуратура	працює
Прокуратура міста Дружківка	м. Дружківка			
Костянтинівська міжрайонна прокуратура	м. Костянтинівка		Костянтинівська місцева прокуратура	працює
Прокуратура міста Дзержинськ	м. Дзержинськ	м. Торецьк		
Добропільська міжрайонна прокуратура	м. Добропілля			
Олександрівська районна прокуратура	смт. Олександрівка			

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Красноармійська міжрайонна прокуратура	м. Красноармійськ	м. Покровськ	Красноармійська місцева прокуратура	працює
Прокуратура міста Авдіївська	м. Авдіївка			
Великоновосілівська районна прокуратура	смт. Велика Новосілка			
Прокуратура міста Димитрів	м. Димитрів	м. Мирноград		
Селидівська міжрайонна прокуратура	м. Селидове			
Прокуратура міста Макіївка	м. Макіївка		Макіївська місцева прокуратура № 1	не працює
Прокуратура Гірницького району Прокуратура Советського району Прокуратура Центрально-Міського району	м. Макіївка			
Прокуратура Кіровського району Прокуратура Червоногвар-дійського району	м. Макіївка		Макіївська місцева прокуратура № 2	не працює
Ясинуватська міжрайонна прокуратура	м. Ясинувата			
Прокуратура міста Маріуполь	м. Маріуполь		Маріупольська місцева прокуратура № 1	працює
Прокуратура Жовтневого району Прокуратура Приморського району	м. Маріуполь	Центральний район		
Першотравневий районний відділ	смт. Мангуш			
Прокуратура Іллічівського району Прокуратура Орджонікідзевського району	м. Маріуполь	Кальміуський район Лівобережний район	Маріупольська місцева прокуратура № 2	працює (Новоазовський відділ не працює)
Новоазовська районна проукуратура	м. Новоазовськ			
Слов'янська міжрайонна прокуратура	м. Слов'янськ		Слов'янський місцева прокуратура	працює
Краснолиманська міжрайонна прокуратура	м. Красний Лиман	м. Лиман		
Шахтарська міжрайонна прокуратура	м. Шахтарськ		Шахтарська місцева прокуратура	не працює
Амвросіївська районна прокуратура	м. Амвросіївка			
Кіровська міжрайонна прокуратура	м. Кіровське	м. Хрестівка		
Прокуратура міста Сніжне	м. Сніжне			
Прокуратура міста Торез	м. Торез	м. Чистякове		

Луганська область

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Прокуратура Луганської області	м. Луганськ	м. Сєвєродонецьк	Прокуратура Луганської області	працює
Прокуратура міста Алчевськ	м. Алчевськ		Алчевська місцева прокуратура	не працює
Прокуратура міста Брянка	м. Брянка			
Перевальська районна прокуратура	м. Перевальськ			

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Прокуратура міста Красний Луч	м. Красний Луч	м. Хрустальний	Краснолуцька місцева прокуратура	не працює
Прокуратура міста Антрацит	м. Антрацит			
Антрацитівська районна прокуратура	м. Антрацит			
Прокуратура міста Краснодон	м. Краснодон	м. Сорокине	Краснодонська місцева прокуратура	не працює
Краснодонська районна прокуратура	м. Краснодон	м. Сорокине		
Лутугинська районна прокуратура	м. Лутугине			
Прокуратура міста Лисичанськ	м. Лисичанськ		Лисичанська місцева прокуратура	працює (Первомайський відділ не працює)
Прокуратура міста Первомайськ	м. Первомайськ			
Попаснянська районна прокуратура	м. Попасна			
Прокуратура міста Луганська	м. Луганськ		Луганська місцева прокуратура № 1	не працює
Прокуратура Артемівського району Прокуратура Кам'янобрідського району Прокуратура Ленінського району	м. Луганськ			
Прокуратура Жовтневого району	м. Луганськ			
Станично-Луганська районна прокуратура	смт. Станиця Луганська		Луганська місцева прокуратура № 2	працює
Прокуратура міста Свердловськ	м. Свердловськ	м. Довжанськ	Свердловська місцева прокуратура	не працює
Прокуратура міста Ровеньки	м. Ровеньки			
Прокуратура міста Сєвєродонецьк	м. Сєвєродонецьк			
Кремінська районна прокуратура	м. Кремінна		Сєвєродонецька місцева прокуратура	працює
Новоайдарська районна прокуратура	смт. Новоайдар			
Прокуратура міста Рубіжне	м. Рубіжне			
Старобільська районна прокуратура	м. Старобільськ		Старобільська місцева прокуратура	працює
Біловодська районна прокуратура	смт. Біловодськ			
Білокуракинська районна прокуратура	смт. Білокуракине			
Марківська районна прокуратура	смт. Марківка			
Міловська районна прокуратура	смт. Мілове			
Новопсковська районна прокуратура	смт. Новопсков			
Сватівська районна прокуратура	м. Сватове			
Троїцька районна прокуратура	смт. Троїцьке			
Прокуратура міста Стаханов	м. Стаханов	м. Кадіївка		
Прокуратура міста Кіров	м. Кіровськ	м. Голубівка	Стахановська місцева прокуратура	не працює
Слов'яносербська районна прокуратура	смт. Слов'яносербський			

Додаток 3

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ (ПОЛІЦІЇ) В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ДО І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Донецька область

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Головне управління МВС України в Донецькій області	м. Донецьк	м. Бахмут	Головне управління Національної поліції в Донецькій області	працює
Амвросіївський районний відділ	м. Амвросіївка			не працює
Артемівський міський відділ	м. Артемівськ	м. Бахмут	Бахмутський відділ	працює
Костянтинівський міський відділ	м. Костянтинівка		Костянтинівське відділення Бахмутського відділу поліції	працює
Дзержинський міський відділ	м. Дзержинськ	м. Торецьк	Торецьке відділення Бахмутського відділу	працює
Волноваський районний відділ	м. Волноваха		Волноваський відділ	працює
Великоновосілівський районний відділ	смт. Велика Новосілка		Великоновосілівське відділення Волноваського відділу	працює
Вугледарський міський відділ	м. Вугледар		Вугледарське відділення Волноваського відділу	працює
Мар'їнський районний відділ	м. Мар'інка		Мар'їнське відділення Волноваського відділу	працює
Володарський районний відділ	смт. Володарське	смт. Нікольське	Нікольське відділення Волноваського відділу	працює
Горлівське міське управління: - Калінінський районний відділ; - Микитівський районний відділ; - Центрально-Міський районний відділ	м. Горлівка			не працює
Дебальцевський міський відділ	м. Дебальцеве			не працює
Докучаєвський міський відділ	м. Докучаєвськ			не працює
Донецьке міське управління: - Будьонівський районний відділ; - Ворошиловський районний відділ; - Калінінський районний відділ; - Київський районний відділ; - Кіровський район відділ; - Куйбишевський районний відділ; - Ленінський районний відділ; - Петровський районний відділ; - Пролетарський районний відділ	м. Донецьк			не працює
Єнакієвський міський відділ	м. Єнакієве			не працює
Кіровський міський відділ (з обслуговування міст Кіровське і Жданівка)	м. Кіровське	м. Хрестівка		не працює

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Краматорський міський відділ	м. Краматорськ		Краматорський відділ	працює
Дружківський міський відділ	м. Дружківка		Дружківське відділення Краматорського відділу	працює
Олександрівський районний відділ	смт. Олександрівка		Олександрівське відділення Краматорського відділу	працює
Красноармійський міський відділ	м. Красноармійськ	м. Покровськ	Покровський відділ	працює
Авдіївський міський відділ	м. Авдіївка		Авдіївське відділення Покровського відділу	працює
Добропільський міський відділ	м. Добропілля		Добропільське відділення Покровського відділу	працює
Димитрівський міський відділ	м. Димитрів	м. Мирноград	Мирноградське відділення Покровського відділу	працює
Селидівський міський відділ (з обслуговування міст Селидове і Новгородівка)	м. Селидове		Селидівське відділення Покровського відділу	працює
Лінійний відділ в аеропорту "Донецьк"	м. Донецьк			не працює
Макіївське міське управління: -Гірницький районний відділ; - Кіровський районний відділ; - Советський районний відділ; - Центрально-Міський районний відділ; - Червоногвардійський районний відділ	м. Макіївка			не працює
Маріупольське міське управління: - Жовтневий районний відділ; - Іллічівський районний відділ; - Орджонікідзевський районний відділ; - Приморський районний відділ	м. Маріуполь	м. Маріуполь: - Центральний район; - Кальміуський район; - Лівобережний район; - Приморський район	- Центральний відділ - Кальміуське відділення Центрального відділу - Лівобережне відділення Центрального відділу - Приморське відділення Центрального відділу	працює
Лінійний відділ в порту Маріуполь Маріупольського міського управління	м. Маріуполь		Приморське відділення Центрального відділу	працює
Першотравневий районний відділ	смт. Мангуш		Мангушське відділення Центрального відділу	працює
Новоазовський районний відділ	м. Новоазовськ			не працює
Слов'янський міський відділ	м. Слов'янськ		Слов'янський відділ	працює
Краснолиманський міський відділ	м. Красний Лиман	м. Лиман	Лиманське відділення Слов'янського відділу	працює
Сніжнянський міський відділ	м. Сніжне			не працює
Старобешівський районний відділ	смт. Старобешеве			не працює
Тельманівський районний відділ	смт. Тельманове	смт. Бойківське		не працює
Торезький міський відділ	м. Торез	м. Чистякове		не працює
Харцизький міський відділ	м. Харцизьк			не працює
Шахтарський міський відділ	м. Шахтарськ			не працює
Ясинуватський міський відділ	м. Ясинувата			не працює

Луганська область

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Головне управління МВС України в Луганській області	м. Луганськ	м. Сєвєродонецьк	Головне управління Національної поліції в Луганській області	працює
Алчевський міський відділ	м. Алчевськ			не працює
Антрацитівський міський відділ	м. Антрацит			не працює
Антрацитівський районний відділ	м. Антрацит			не працює
Біловодський районний відділ	смт. Біловодськ		Біловодський відділ	працює
Білокуракинський районний відділ	смт. Білокуракине		Білокуракинський відділ	працює
Брянківський міський відділ	м. Брянка			не працює
Кіровський міський відділ	м. Кіровськ	м. Голубівка		не працює
Краснодонський міський відділ	м. Краснодон	м. Сорокине		не працює
Краснодонський районний відділ	м. Краснодон	м. Сорокине		не працює
Краснолуцький міський відділ	м. Красний Луч	м. Хрустальний		не працює
Кремінський районний відділ	м. Кремінна		Кремінський відділ	працює
Лисичанський міський відділ	м. Лисичанськ		Лисичанський відділ: -Новодружеське відділення (м. Новодружеськ) - відділення № 1 - відділення № 2	працює
Луганське міське управління: - Артемівський районний відділ; - Жовтневий районний відділ; - Кам'янобрідський районний відділ; - Ленінський районний відділ	м. Луганськ			не працюють
Лутугинський районний відділ	м. Лутугине			не працює
Марківський районний відділ	смт. Марківка		Марківський відділ	працює
Міловський районний відділ	смт. Мілове		Міловський відділ	працює
Новоайдарський районний відділ	смт. Новоайдар		Новоайдарський відділ: - відділення № 1 (м. Щастя)	працює
Новопсковський районний відділ	смт. Новопсков		Новопсковський відділ	працює
Первомайський міський відділ	м. Первомайськ			не працює
Перевальський районний відділ	м. Перевальськ			не працює
Попаснянський районний відділ	м. Попасна		Попаснянський відділ: -відділення № 1 (м. Гірське)	працює
Ровеньківський міський відділ	м. Ровеньки			не працює

Найменування	Місцезнаходження	Переміщено (перейменовано)	Реорганізовано 15 грудня 2015 року	Станом на 1 січня 2018 року
Рубіжанський міський відділ	м. Рубіжне		Рубіжанський відділ	працює
Сватівський районний відділ	м. Сватове		Сватівський відділ	працює
Свердловський міський відділ	м. Свердловськ	м. Довжанськ		не працює
Сєверодонецький міський відділ	м. Сєверодонецьк		Сєверодонецький відділ	працює
Слов'яносербський районний відділ	смт. Слов'яносербський			не працює
Станично-Луганський районний відділ	смт. Станиця Луганська		Станично-Луганський відділ: - Петрівське відділення (смт. Петропавлівка)	працює
Старобільський районний відділ	м. Старобільськ		Старобільський відділ	працює
Стахановський міський відділ	м. Стаханов	м. Кадіївка		не працює
Троїцький районний відділ	смт. Троїцьке		Троїцький відділ	працює

Додаток 4

ПЕНІТЕНЦІАРНІ УСТАНОВИ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ ДО І ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Донецька область

На підконтрольних українській владі територіях знаходяться такі пенітенціарні установи:

- 1) Бахмутська установа покарань з функцією слідчого ізолятора № 6;
- 2) Маріупольський виправний центр № 138;
- 3) Маріупольський слідчий ізолятор;
- 4) Приазовська виправна колонія № 107 (м. Маріуполь);
- 5) Селидівська виправна колонія № 82 (смт. Гостре, Селидівського району);
- 6) Торецька виправна колонія № 2.

На непідконтрольних територіях залишилися такі пенітенціарні установи:

- 1) Волноваська виправна колонія № 120 (с. Молодіжне, Волноваський район);
- 2) Донецька установа виконання покарань з функцією слідчого ізолятора № 5;
- 3) Донецька виправна колонія № 124;
- 4) Єнакієвська виправна колонія № 52 (смт. Оленівка, м. Єнакієве);
- 5) Жданівська виправна колонія № 3 (с. Вільхівка, м. Жданівка);
- 6) Західна виправна колонія № 97 (м. Макіївка);
- 7) Калінінська виправна колонія № 27 (м. Горлівка);
- 8) Кіровська виправна колонія № 33 (м. Хрестівка);
- 9) Киселівський виправний центр № 125 (м. Чистякове);
- 10) Макіївська виправна колонія № 32;
- 11) Мічурінська виправна колонія № 57 (м. Горлівка);
- 12) Микитинська виправна колонія № 87 (м. Горлівка);
- 13) Сніжнянська виправна колонія № 127 (смт. Гірницьке, м. Сніжне);
- 14) Торезька виправна колонія № 28.

Луганська область

На підконтрольних територіях перебуває лише Старобільський слідчий ізолятор.

На непідконтрольних територіях залишилися такі пенітенціарні установи:

- 1) Алчевська виправна колонія № 13;
- 2) Брянківська виправна колонія № 11 (м. Брянка);
- 3) Краснолуцька виправна колонія № 19 (м. Вахрушеве);
- 4) Комісарівська виправна колонія № 22 (смт. Комісарівка);
- 5) Луганська установа виконання покарань з функцією слідчого ізолятора №17;
- 6) Луганський виправний центр № 134 (м. Брянка);
- 7) Перевальська виправна колонія № 15 (м. Перевальськ);
- 8) Петровська виправна колонія № 24 (смт. Петропавлівка);
- 9) Свердловська виправна колонія № 38 (м. Довжанськ);
- 10) Слов'яносербська виправна колонія № 60 (с. Лозовське);
- 11) Суходільська виправна колонія № 36 (м. Суходільськ);
- 12) Селезнівська виправна колонія № 143 (смт. Селезнівка);
- 13) Штерівський виправний центр № 137 (смт. Петропавлівка);
- 14) Червонопартизанська виправна колонія № 68 (м. Вознесенівка);
- 15) Чорнухинська виправна колонія № 23 (смт. Чорнухине).

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

Блок 1

ОЦІНКА АКТУАЛЬНОСТІ (НАЯВНОСТІ) ПРОБЛЕМ
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

1

У запропонованому переліку позначте (галочка, плюс) не більше п’яти проблем, які Ви вважаєте найбільш актуальними (наявними) у процесі здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту.
Позначок максимально могло бути 500, але було 469.

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей		% відповідей		у тому числі за категоріями				
Максимальна кількість відсотків у однієї відповіді – 20%. Схематично відображена частка опитаних осіб, які обрали відповідний варіант відповіді.				судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
Кадровий голод, плінність кадрів, велике навантаження		11,77%		57,50% 55,17% 38,71% 10,81%	88,37% 58,82% 56,52% 15,01%	75,68% 68,75% 68,75% 15,47%	35,14% 52,94% 51,61% 9,30%	22,22% 16,67% 44,00% 6,19%
Тиск або інший вплив на суд (корупція, залежність, вразливість суддів, які знаходяться в зоні АТО, пов’язаність з окупованими територіями, пікети судів)		8,69%		35,00% 34,48% 35,48% 7,57%	44,19% 41,18% 39,13% 8,85%	27,03% 22,58% 25,00% 5,25%	54,05% 70,59% 45,16% 11,06%	51,85% 72,22% 52,00% 12,11%
Недостатні знання і підготовка щодо розгляду питань, пов'язаних зі збройним конфліктом		3,57%		2,50% 3,45% 3,23% 0,54%	20,93% 21,74% 21,74% 4,56%	29,73% 29,03% 28,13% 6,08%	21,62% 17,65% 16,13% 3,77%	14,81% 11,11% 12,00% 2,58%
Погане матеріально-технічне забезпечення		5,74%		22,50% 10,34% 9,68% 3,24%	16,28% 20,59% 21,74% 4,02%	64,86% 58,06% 59,38% 12,71%	10,81% 11,76% 9,68% 2,26%	37,04% 16,67% 28,00% 5,93%

Можливі варіанти відповідей		% відповідей					у тому числі за категоріями				
Максимальна кількість відсотків у одній відповіді – 20%. Схематично відображена частка опитаних осіб, які обрали відповідний варіант відповіді.							судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
Відсутність у законодавстві України спеціальних механізмів, які могли б гарантувати Вашу належну роботу в умовах збройного конфлікту		8,03%					62,50% 72,41% 14,05% 64,52%	41,86% 38,24% 8,31% 34,78%	37,84% 32,26% 7,18% 34,38%	29,73% 29,41% 6,03% 29,03%	11,11% 16,67% 2,84% 12,00%
Прогалини у законодавстві України щодо правового статусу зниклих безвісти осіб та визнання їх померлими		2,82%					10,00% 6,90% 1,62% 6,45%	13,95% 8,82% 2,41% 8,70%	8,11% 6,45% 1,38% 6,25%	16,22% 11,76 3,02% 12,90%	37,04% 27,78% 6,96% 32,00%
Недостатність в законодавстві України щодо виконавчого провадження механізмів, які гарантували виконання судових рішень в умовах збройного конфлікту		7,35%					50,00% 72,41% 12,97% 64,52%	27,91% 26,47% 3,22% 26,09%	6,25% 12,90% 2,49% 12,50%	54,05% 41,18% 11,06% 61,29%	40,74% 27,78% 7,73% 40,00%
Відсутність правових механізмів обміну полоненими		4,77%					17,50% 20,69% 4,32% 22,58%	27,91% 26,47% 5,63% 26,09%	16,22% 9,68% 2,76% 12,50%	13,51% 11,76% 3,02% 16,13%	44,44% 38,89% 9,28% 48,00%
Відсутність доступу до матеріалів судових справ та матеріалів виконавчого провадження, які залишилися на тимчасово окупованих територіях		12,16%					87,50% 93,10% 19,46% 93,55%	65,12% 52,94% 12,33% 52,17%	37,84% 32,26% 7,46% 37,50%	67,57% 70,59% 13,32% 58,06%	33,33% 33,33% 6,96% 32,0%
Складність (неможливість) мешканців окупованих територій звернутися до суду та захистити свої права		8,37%					55,00% 58,62% 12,43% 61,29%	32,56% 26,47% 6,17% 26,09%	32,43% 29,03% 6,63% 34,38%	32,43% 35,29% 6,78% 32,26%	48,15% 38,89% 10,31% 56,00%
Складність забезпечення вчасної доставки до суду обвинуваченого (підсудного), який перебуває під вартою		2,11%					0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	11,63% 11,76% 2,41% 8,70%	13,51% 9,68% 2,49% 12,50%	13,51% 11,76% 2,51% 9,68%	18,52% 11,11% 3,61% 20,00%

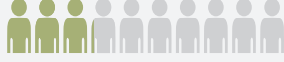
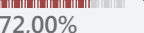
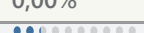
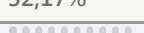
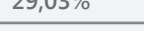
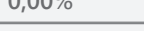
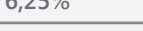
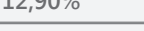
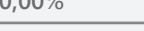
ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ СУДІВ ТА УСТАНОВ ЮСТИЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Як Ви оцінюєте зміну чисельності працівників органу, в якому Ви працюєте, після початку збройного конфлікту на сході України?

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями					
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники	
а) кількість працівників збільшилася за рахунок переведених працівників з тимчасово окупованих територій	17,36%	0,00% 0,00% 0,00%	11,63% 5,88% 17,39% 11,00%	18,92% 16,13% 15,63% 17,00%	48,65% 64,71% 61,29% 56,47%	0,00% 5,56% 8,00% 4,29%	
б) кількість працівників залишилася приблизно на тому ж рівні	27,47%	7,50% 0,00% 16,13% 8,00%	18,60% 20,59% 65,22% 30,00%	21,62% 19,35% 25,00% 22,00%	40,54% 23,53% 25,81% 31,76%	66,67% 11,11% 72,00% 54,29%	
в) кількість працівників зменшилася приблизно на 25% чи менше	22,42%	17,50% 3,45% 51,61% 24,00%	32,56% 29,41% 17,39% 24,00%	16,22% 25,81% 25,00% 22,00%	10,81% 11,76% 12,90% 11,76%	25,93% 55,56% 20,00% 31,43%	
г) кількість працівників зменшилася в межах 25 - 50%	22,86%	42,50% 44,83% 58,06% 38,00%	25,58% 44,12% 0,00% 26,00%	35,14% 29,03% 34,38% 33,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	7,41% 27,78% 0,00% 10,00%	
д) кількість працівників зменшилася більше, ніж на 50%	9,89%	32,50% 51,72% 6,45% 30,00%	11,63% 11,76% 0,00% 9,00%	8,11% 9,68% 0,00% 6,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	

Як змінилося Ваше навантаження у зв’язку зі збройним конфліктом?

Категорія		
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії	
частка осіб у Луганській області		
частка осіб у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) не змінилось	 17,14%	 30,00%	 16,28%	 13,51%	 35,14%	 0,00%
		 20,69%	 17,65%	 12,90%	 23,53%	 0,00%
		 28,00%	 17,00%	 9,00%	 28,24%	 0,00%
		 32,26%	 17,39%	 0,00%	 22,58%	 0,00%
б) дещо зросло	 40,88%	 37,50%	 27,91%	 21,62%	 43,24%	 74,07%
		 37,93%	 29,41%	 45,16%	 47,06%	 55,56%
		 38,00%	 29,00%	 30,00%	 48,24%	 68,57%
		 38,71%	 30,43%	 25,00%	 54,84%	 72,00%
в) істотно зросло	 33,41%	 10,00%	 53,49%	 64,86%	 8,11%	 25,93%
		 34,48%	 47,06%	 35,48%	 11,76%	 44,44%
		 0,00%	 51,00%	 57,00%	 9,41%	 31,43%
		 0,00%	 52,17%	 68,75%	 9,68%	 28,00%
г) зменшилось	 8,57%	 22,50%	 2,33%	 0,00%	 13,51%	 0,00%
		 6,90%	 5,88%	 6,45%	 17,65%	 0,00%
		 20,00%	 3,00%	 4,00%	 14,12%	 0,00%
		 29,03%	 0,00%	 6,25%	 12,90%	 0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Які можливі причини зміни навантаження є найбільш визначними саме для Вас?
Оцініть за шкалою від 1 до 4, де оцінка "1" — найбільш актуальна, а "4" — найменш актуальна (у даній таблиці відображено найактуальнішу позицію, яку респонденти відзначили "1"). (В таблиці вирахована середня арифметична відповідей усіх респондентів).

Категорія		
середній бал у Донецькій області	середній бал у цій категорії	
середній бал у Луганській області		
середній бал у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) збільшення кількості справ певної категорії	1,94	2 2,05 1,95 1,8	2,5 2,15 2,2 1,95	2,05 2,15 2 1,8	2,25 1,35 1,7 1,5	1,75 1,7 1,85 2,1
б) недостатність кадрів	2,5	2,05 1,75 2,2 2,8	2 1,8 2,3 3,1	1,7 1,45 1,85 2,4	3,7 3,05 3,45 3,6	3,15 2,25 2,7 2,7
в) неможливість дотримання процесуальних строків	2,43	3,2 2,9 2,8 2,3	2,8 2,75 2,55 2,15	3,2 3,6 3,1 2,5	1,2 1,4 1,6 2,2	1,75 1,95 2,1 2,6
г) недостатня кваліфікованість фахівців	3,08	2,85 3,2 3 2,95	2,95 3,3 3 2,75	3,05 2,65 3 3,3	3,6 3,45 3,15 2,3	3,6 3,1 3,25 2,6
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Категорія	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Донецькій області	10,0%
частка осіб у Луганській області	10,0%
частка осіб у місті Київ	10,0%

[illegible]

Категорія	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Донецькій області	
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

246

Категорія	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Донецькій області	
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

252

253

Оцініть найбільш поширені, на Вашу думку, способи впливу на працівників органів правосуддя, які знаходяться в зоні АТО, у порядку зростання від 1 до 5. Оцінка "1" означає — найбільш поширений, оцінка "5" — найменш поширений (у даній таблиці відображено найактуальнішу позицію, яку респонденти відзначили "1").

(У таблиці вирахована середня арифметична відповідей усіх респондентів).

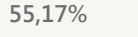
Категорія		
середній бал у Донецькій області	середній бал у цій категорії	
середній бал у Луганській області		
середній бал у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) фізичний тиск	3,78	3,8 3,9 3,7 3,8	4,15 4,3 4,75 4,4	3,85 3,6 3,05 3,5	3,95 3,8 3,65 3,8	3,5 3,6 3,1 3,4
б) корупція	2,86	3,85 3,85 4 3,9	4,2 4,05 3,75 4	3,05 2,6 2,75 2,8	2,1 1,7 1,9 1,9	1,25 2 1,85 1,7
в) вплив через рідних, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях	3,18	2,2 2,6 3,8 2,8	4,3 3,9 4,1 4,1	3,95 3,2 3,05 3,4	3,35 3,2 3,35 3,3	2,3 2,2 2,4 2,3
г) вплив адміністрації	3,42	3,6 3,1 2,6 3,1	3,95 3,95 3,8 3,9	3,05 3,35 3,8 3,4	3,4 3,8 3,3 3,5	3,3 3,1 3,2 3,2
д) залежність від політичної кон'юнктури та тиск з боку місцевої влади	3,28	3,15 2,75 3,1 3	3,6 2,6 3,7 3,3	3,8 3,65 3,05 3,5	3,65 3,6 3,1 3,45	3,05 3,2 3,2 3,15
Респондент залишив питання без відповіді	0	0	0	0	0	0

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ
ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Чи впливає, на Вашу думку, відсутність чіткої кваліфікації збройного конфлікту на Сході України на ефективність здійснення правосуддя щодо злочинів, вчинених в зоні АТО?

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, значно впливає	 67,25%	 47,50%	 65,12%	 54,05%	 86,49%	 88,89%
		 55,17%	 79,41%	 45,16%	 82,35%	 94,44%
		 41,94%	 78,26%	 50,00%	 87,10%	 84,00%
		 48,00%	 73,00%	 50,00%	 85,88%	 88,57%
б) впливає, але не суттєво	 27,03%	 40,00%	 27,91%	 37,84%	 13,51%	 11,11%
		 27,59%	 17,65%	 48,39%	 17,65%	 5,56%
		 41,94%	 21,74%	 43,75%	 12,90%	 16,00%
		 37,00%	 23,00%	 43,00%	 14,12%	 11,43%
в) взагалі не впливає	 3,74%	 2,50%	 6,98%	 8,11%	 0,00%	 0,00%
		 6,90%	 2,94%	 6,45%	 0,00%	 0,00%
		 9,68%	 0,00%	 6,25%	 0,00%	 0,00%
		 6,00%	 4,00%	 7,00%	 0,00%	 0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	 1,98%	 10,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 10,34%	 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 6,45%	 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 9,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%

Можливі варіанти відповідей		у тому числі за категоріями				
% відповідей		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, постійно зіштовхуюсь	41,10%	37,50% 55,17% 40,00% 29,03%	44,19% 38,24% 49,00% 73,91%	24,32% 25,81% 20,00% 9,38%	40,54% 35,29% 40,00% 41,94%	59,26% 66,67% 62,86% 64,00%
б) іноді зіштовхуюсь	38,90%	27,50% 34,48% 24,00% 9,68%	41,86% 44,12% 36,00% 13,04%	51,35% 45,16% 48,00% 46,88%	48,65% 58,82% 50,59% 48,39%	40,74% 33,33% 37,14% 36,00%
в) ні, це питання жодним чином не впливає на мою роботу	19,34%	35,00% 6,90% 33,00% 54,84%	13,95% 17,65% 15,00% 13,04%	24,32% 29,03% 32,00% 43,75%	10,81% 5,88% 9,41% 9,68%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,66%	0,00% 3,45% 3,00% 6,45%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

260

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

262

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

264

Оцініть органи державної влади, за рівнем їхнього впливу на процес здійснення правосуддя, де оцінка "1" — найважливіший орган, "6" — найменш важливий (у даній таблиці відображено найактуальнішу позицію, яку респонденти відзначили "1"). (У таблиці вирахована середня арифметична відповідей усіх респондентів).

Категорія		
середній бал у Донецькій області	середній бал у цій категорії	
середній бал у Луганській області		
середній бал у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) Верховна Рада України	2,15	2,05 1,9 1,75	1,9 2,3 2 1,8	2,8 2,3 2,6 2,7	2,2 2,2 2,1 1,9	1,95 2,3 2,2 2,15
б) Президент України	2,44	2,2 2,05 2,15 2,2	2,85 2,6 2,55 2,2	2,5 3 2,7 2,6	2,9 2,8 2,8 2,7	2,1 2,1 2 1,8
в) Кабінет Міністрів України	3,27	3,3 3,4 3,4 3,5	4 3,8 3,8 3,6	2,9 2,6 2,8 2,9	3,05 3,2 3,05 2,9	3,3 3,5 3,3 3,1
г) Міністерство, центральний орган виконавчої влади, інший керівний державний орган у Вашій сфері	4	4,05 3,65 3,9 4	3,85 4,7 4,4 4,65	3,25 3,5 3,45 3,6	3,8 4,1 3,95 3,95	4,2 4,6 4,3 4,01
д) військово-цивільна адміністрація	3,88	3,9 4,2 4 3,9	4,75 4,35 4,6 4,7	3,9 3,2 3,7 4	3,9 4,2 4,1 4,2	3,3 2,8 3 2,9
е) місцева влада	3,79	3,6 3,65 3,65 3,7	5,7 4,2 5,05 5,25	3,9 4,1 3,95 3,85	4,35 4,2 4,15 3,9	2,1 1,85 2,15 2,5
Респондент залишив питання без відповіді	0	0	0	0	0	0

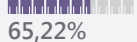
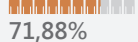
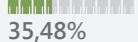
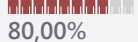
[illegible]

Можливі варіанти відповідей		у тому числі за категоріями				
% відповідей		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, я вважаю, що ця проблема є дуже серйозною	78,43%	85,00%	69,77%	72,97%	78,38%	96,30%
		75,86%	73,53%	70,97%	70,59%	100,00%
		64,52%	73,91%	68,75%	77,42%	88,00%
		74,42%	75,00%	74,16%	77,33%	94,29%
б) проблема є, але вона не є серйозною	19,12%	12,50%	23,26%	24,32%	21,62%	3,70%
		20,69%	23,53%	25,81%	29,41%	0,00%
		29,03%	26,09%	25,00%	22,58%	12,00%
		20,93%	21,59%	22,47%	22,67%	5,71%
в) ні, проблема є незначною або її немає	2,45%	2,50%	6,98%	2,70%	0,00%	0,00%
		3,45%	2,94%	3,23%	0,00%	0,00%
		6,45%	0,00%	6,25%	0,00%	0,00%
		4,65%	3,41%	3,37%	0,00%	0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0	0	0	0	0

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, створення таких судових органів сприятиме правосуддю на Сході України, їхня юрисдикція повинна охоплювати будь-які злочини, вчинені безпосередніми учасниками збройного конфлікту	17,36%	0,00% 0,00%	9,30% 5,88% 13,04% 9,00%	13,51% 22,58% 18,75% 18,00%	18,92% 11,76% 16,13% 16,47%	37,04% 61,11% 68,00% 54,29%
б) так, створення таких судових органів сприятиме правосуддю на Сході України, їхня юрисдикція повинна бути обмежена воєнними злочинами та злочинами проти людяності за міжнародним правом, злочинами проти основ національної безпеки України та злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку за Кримінальним кодексом України	19,78%	7,50% 3,45% 6,00% 6,45%	16,28% 11,76% 13,04% 14,00%	35,14% 25,81% 37,50% 33,00%	29,73% 29,41% 22,58% 27,06%	29,63% 16,67% 12,00% 20,00%
в) так, створення таких судових органів сприятиме правосуддю на Сході України, їхня юрисдикція повинна бути обмежена воєнними злочинами та злочинами проти людяності за міжнародним правом	5,27%	5,00% 3,45% 4,00% 3,23%	2,33% 2,94% 8,70% 4,00%	10,81% 9,68% 9,38% 10,00%	2,70% 5,88% 3,23% 3,53%	7,41% 0,00% 4,00% 4,29%
г) ні, краще належним чином реформувати і забезпечити належну діяльність діючих зараз судових органів	43,30%	47,50% 51,72% 67,74% 55,00%	53,49% 61,76% 57,00% 56,52%	35,14% 35,48% 25,00% 32,00%	43,24% 52,94% 58,06% 50,59%	18,52% 16,67% 8,00% 14,29%
д) ні, наявні судові органи належним чином здійснюють правосуддя	10,11%	32,50% 41,38% 29,00% 12,90%	11,63% 11,76% 11,00% 8,70%	5,41% 3,23% 6,25% 5,00%	2,70% 0,00% 0,00% 1,18%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%
е) інший варіант, а саме	3,74%	7,50% 0,00% 6,00% 9,68%	4,65% 2,94% 3,00% 0,00%	0,00% 3,23% 3,13% 2,00%	2,70% 0,00% 1,18%	7,41% 5,56% 8,00% 7,14%
Респондент залишив питання без відповіді	0,44%	0	2,0%	0	0	0

Чи сприяла Вашій роботі судова реформа?

Категорія		
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії	
частка осіб у Луганській області		
частка осіб у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, судова реформа мала позитивний ефект	 14,95%	 25,00%	 9,30%	 18,92%	 16,22%	 11,11%
		 24,14%	 11,76%	 16,13%	 11,76%	 5,56%
		 25,00%	 10,00%	 17,00%	 12,94%	 7,14%
		 25,81%	 8,70%	 15,63%	 9,68%	 4,00%
б) ні, судова реформа не мала жодного впливу на мою роботу	 52,53%	 42,50%	 55,81%	 62,16%	 35,14%	 40,74%
		 34,48%	 52,94%	 70,97%	 35,29%	 77,78%
		 39,00%	 57,00%	 68,00%	 35,29%	 64,29%
		 38,71%	 65,22%	 71,88%	 35,48%	 80,00%
в) ні, судова реформа ускладнила мою роботу	 32,53%	 32,50%	 34,88%	 18,92%	 48,65%	 48,15%
		 41,38%	 35,29%	 12,90%	 52,94%	 16,67%
		 36,00%	 33,00%	 15,00%	 51,76%	 28,57%
		 35,48%	 26,09%	 12,50%	 54,84%	 16,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0	0	0	0	0

[illegible]

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

278

Блок 4

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ
ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

23

Оцініть, відповідно до Вашого бачення, можливі перешкоди для громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, у доступі до правосуддя на території України, де оцінка “1” — найпоширеніша перешкода, “5” — найменш поширена. Якщо Ви вважаєте, що такої перешкоди взагалі немає, то позначте відповідь прочерком. Якщо Ви вважаєте, що проблем немає або всі проблеми однаково важливі, то оберіть відповіді (е) або (є) відповідно (у даній таблиці відображено найактуальнішу позицію, яку респонденти відзначили “1”). (В таблиці вирахована середня арифметична відповідей усіх респондентів. Якщо респондент відповів (є), то кожній відповіді (а)-(д) ставився 1 бал. Відповідей (е) не було).

Категорія	
середній бал у Донецькій області	середній бал у цій категорії
середній бал у Луганській області	
середній бал у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) перетин лінії розмежування	1,56	1,35 1,3 1,25 1,1	1,6 1,9 1,7 1,6	1,95 1,85 1,8 1,6	1,35 1,7 1,45 1,3	1,75 1,3 1,6 1,75
б) матеріальні витрати на проїзд	1,88	1,2 1,65 1,55 1,8	1,96 1,8 1,85 1,7	1,95 1,8 1,9 1,95	1,9 2,05 2,1 2,35	2,6 1,8 2 1,6
в) неможливість повідомлення такої особи про заплановані дії	2,39	1,6 1,4 1,4 1,2	2,75 2,95 3 3,3	1,55 2,3 2,05 2,3	2,9 2,6 2,8 2,9	2,75 2,65 2,7 2,7
г) необхідність сплати судового збору	2,79	3 2,2 2,5 2,3	3,45 3,1 3,45 3,8	3,1 3 2,8 2,3	3,2 2,9 3,05 3,05	2,3 2,2 2,15 2,05

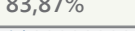
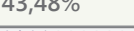
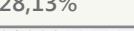
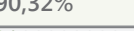
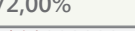
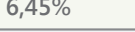
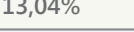
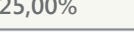
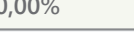
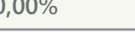
Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
д) складність (неможливість) виконання отриманого рішення	2,3	2,05 2,3 2,1 2,15	2,95 2,9 2,1 2,65	2,4 2,3 2,7 2,5	1,9 2,3 1,8 2	2,2 2,1 2,3 2,2
е) такі особи не мають проблем з доступом до правосуддя;	0	0	0	0	0	0
є) усі наведені проблеми є однаково важливими	0	0	0	0	0	0
Респондент залишив питання без відповіді	0	0	0	0	0	0

Категорія	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Донецькій області	10,0%
частка осіб у Луганській області	10,0%
частка осіб у місті Київ	10,0%

[illegible]

Чи були у Вашій практиці проблеми з виконанням судових рішень на сході України після початку збройного конфлікту?

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, проблем багато	 54,51%	 70,00%	 37,21%	 24,32%	 78,38%	 62,96%
		 48,28%	 35,29%	 16,13%	 88,24%	 66,67%
		 68,00%	 38,00%	 23,00%	 90,32%	 72,00%
		 83,87%	 43,48%	 28,13%	 84,71%	 67,14%
б) так, але проблеми поодинокі	 29,67%	 20,00%	 34,88%	 45,95%	 16,22%	 37,04%
		 34,48%	 35,29%	 35,48%	 11,76%	 33,33%
		 9,68%	 43,48%	 46,88%	 9,68%	 28,00%
		 21,00%	 37,00%	 43,00%	 12,94%	 32,86%
в) ні, проблеми відсутні	 15,82%	 10,00%	 27,91%	 29,73%	 5,41%	 0,00%
		 17,24%	 29,41%	 48,39%	 0,00%	 0,00%
		 6,45%	 13,04%	 25,00%	 0,00%	 0,00%
		 11,00%	 25,00%	 34,00%	 2,35%	 0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0	0	0	0	0

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

[illegible]

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) можливість є, з цим не виникає проблем	17,36%	5,00% 6,90% 13,00% 29,03%	16,28% 11,76% 15,00% 17,39%	18,92% 16,13% 16,00% 12,50%	10,81% 11,76% 9,41% 6,45%	22,22% 61,11% 38,57% 40,00%
б) можливість є, але заважають погані матеріально-технічні умови праці	17,80%	5,00% 6,90% 6,00% 6,45%	9,30% 11,76% 11,00% 13,04%	59,46% 58,06% 58,00% 56,25%	8,11% 5,88% 7,06% 6,45%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%
в) можливість є, але заважають дії окремих осіб, які повинні забезпечувати збір доказів	32,09%	37,50% 24,14% 35,00% 41,94%	23,26% 35,29% 26,00% 17,39%	13,51% 16,13% 16,00% 18,75%	37,84% 47,06% 42,35% 45,16%	62,96% 27,78% 47,14% 44,00%
г) немає можливості забезпечити належний збір доказів	32,75%	52,50% 62,07% 46,00% 22,58%	51,16% 41,18% 48,00% 52,17%	8,11% 9,68% 10,00% 12,50%	43,24% 35,29% 41,18% 41,94%	14,81% 11,11% 14,29% 16,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0	0	0	0	0

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей		% відповідей	у тому числі за категоріями				
			судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, це суттєво сприятиме забезпеченню правосуддя у будь-якому разі	29,01%	7,50% 17,24% 3,23% 9,00%	53,49% 64,71% 61,00% 69,57%	32,43% 35,48% 34,00% 34,38%	18,92% 11,76% 11,76% 9,68%	18,52% 22,22% 25,71% 36,00%	
б) так, за умови онлайн зв'язку з такою особою під час судового процесу з його належною верифікацією шляхом демонстрації документа, що підтверджує особу	39,56%	45,00% 37,93% 43,00% 45,16%	41,86% 29,41% 32,00% 17,39%	48,65% 48,39% 49,00% 50,00%	27,03% 35,29% 31,76% 35,48%	44,44% 55,56% 41,43% 28,00%	
в) так, за умови відеофіксації їх отримання в належному органі та наявності захисника особи	27,03%	40,00% 37,93% 39,00% 38,71%	2,33% 5,88% 6,00% 13,04%	18,92% 16,13% 17,00% 15,63%	32,43% 52,94% 44,71% 48,39%	37,04% 22,22% 32,86% 36,00%	
г) ні, така норма може привести до зловживань та порушення прав людини	3,30%	5,00% 0,00% 4,00% 6,45%	2,33% 0,00% 1,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	21,62% 0,00% 11,76% 6,45%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	
Респондент залишив питання без відповіді	1,10%	2,50% 6,90% 5,00% 6,45%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	

[illegible]

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) таких випадків в моїй практиці було декілька, було здійснено судовий розгляд справи, ухвалено вирок (ухвалу) суду, особу було передано для обміну її на осіб, які утримувались на непідконтрольних територіях	 9,23%	 2,50% 6,90% 3,23% 4,00%	 18,60% 14,71% 8,70% 15,00%	 13,51% 16,13% 9,38% 13,00%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	 25,93% 11,11% 4,00% 14,29%
б) таких випадків в моїй практиці було декілька, не було здійснено судовий розгляд справи, особу було передано для обміну її на осіб, які утримувались на непідконтрольних територіях	 10,33%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	 23,26% 17,65% 13,04% 19,00%	 5,41% 3,23% 9,38% 6,00%	 10,81% 11,76% 6,45% 9,41%	 33,33% 16,67% 8,00% 20,00%
в) таких випадків в моїй практиці було декілька, було перервано судовий розгляд справи, особу було передано для обміну її на осіб, які утримувались на непідконтрольних територіях;	 5,71%	 5,00% 3,45% 3,23% 4,00%	 11,63% 14,71% 8,70% 12,00%	 8,11% 0,00% 0,00% 3,00%	 2,70% 0,00% 0,00% 1,18%	 11,11% 5,56% 8,00% 8,57%
г) ні, таких випадків не було	 72,31%	 82,50% 82,76% 77,42% 81,00%	 46,51% 52,94% 69,57% 54,00%	 72,97% 80,65% 81,25% 78,00%	 86,49% 88,24% 93,55% 89,41%	 29,63% 66,67% 80,00% 57,14%
Респондент залишив питання без відповіді	 2,42%	 10,00% 6,90% 16,13% 11,00%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%

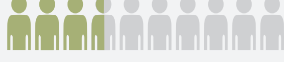
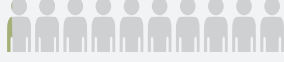
Можливі варіанти відповідей		% відповідей	у тому числі за категоріями																																																																																		
			судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники																																																																														
а) так, було багато, звинувачувалися у підготовці до, плануванні і веденні агресивної війни	0,66%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	

[illegible]

[illegible]

Чи є достатнім забезпечення осіб, які тримаються під вартою, питною водою, продуктами харчування та медикаментами?

Категорія		
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії	
частка осіб у Луганській області		
частка осіб у місті Київ		

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) є цілком достатнім	 27,47%	 15,00%	 39,53%	 40,54%	 0,00%	 0,00%
		 13,79%	 52,94%	 48,39%	 0,00%	 0,00%
		 45,16%	 56,52%	 71,88%	 0,00%	 0,00%
		 24,00%	 48,00%	 53,00%	 0,00%	 0,00%
б) загалом задовільно, але виникають проблеми	 35,38%	 35,00%	 27,91%	 40,54%	 37,84%	 25,93%
		 24,14%	 26,47%	 41,94%	 29,41%	 61,11%
		 19,35%	 30,43%	 21,88%	 38,71%	 88,00%
		 27,00%	 28,00%	 35,00%	 36,47%	 57,14%
в) ні, недостатнє	 34,95%	 50,00%	 18,60%	 18,92%	 62,16%	 74,07%
		 55,17%	 14,71%	 9,68%	 70,59%	 38,89%
		 35,48%	 13,04%	 6,25%	 61,29%	 12,00%
		 47,00%	 16,00%	 12,00%	 63,53%	 42,86%
Респондент залишив питання без відповіді	 2,20%	 0,00%	 13,95%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 6,90%	 5,88%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%
		 2,00%	 8,00%	 0,00%	 0,00%	 0,00%

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЯТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ

36[illegible]

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

Можливі варіанти відповідей		% відповідей	у тому числі за категоріями														
			судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники										
а) так, таких випадків було і залишається багато	26,15%	7,50% 17,24% 10,00% 6,45% 18,60% 17,65% 21,74% 19,00% 8,11% 12,90% 11,00% 12,50% 24,32% 52,94% 36,47% 41,94% 74,07% 83,33% 68,57% 52,00%	б) так, таких випадків багато, переважна більшість з них пов'язана з подіями 2014-2015 років, зараз спостерігається тенденція до зменшення їхньої кількості	11,87%	2,50% 13,79% 6,00% 3,23% 13,95% 11,76% 13,00% 13,04% 10,81% 19,35% 13,00% 9,38% 21,62% 5,88% 17,65% 19,35% 11,11% 5,56% 10,00% 12,00%	в) так, таких випадків багато, зараз спостерігається тенденція до зменшення їхньої кількості	6,37%	2,50% 3,45% 2,00% 0,00% 4,65% 5,88% 5,00% 4,35% 8,11% 0,00% 5,00% 6,25% 5,41% 0,00% 2,35% 0,00% 14,81% 11,11% 21,43% 36,00%	г) так, але такі випадки поодинокі	12,75%	2,50% 10,34% 6,00% 6,45% 18,60% 17,65% 21,74% 19,00% 13,51% 9,68% 14,00% 18,75% 21,62% 35,29% 22,35% 16,13% 0,00% 0,00% 0,00%	д) ні, таких випадків не було	42,42%	85,00% 55,17% 76,00% 83,87% 44,19% 47,06% 39,13% 44,00% 59,46% 51,61% 55,00% 53,13% 27,03% 5,88% 21,18% 22,58% 0,00% 0,00% 0,00%	Респондент залишив питання без відповіді	0,44%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 6,45% 2,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00% 0,00%

Можливі варіанти відповідей		% відповідей	у тому числі за категоріями				
			судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, умови збройного конфлікту пом'якшують покарання, і це є правильним	11,87%	12,50%	11,63%	2,70%	5,41%	14,81%	
		10,34%	5,88%	0,00%	0,00%	50,00%	
		12,90%	4,35%	6,25%	0,00%	64,00%	
		12,00%	8,00%	3,00%	2,35%	41,43%	
б) так, умови збройного конфлікту пом'якшують покарання, і це є неправильним	14,07%	0,00%	9,30%	16,22%	18,92%	44,44%	
		0,00%	11,76%	16,13%	17,65%	22,22%	
		0,00%	17,39%	15,63%	19,35%	16,00%	
		0,00%	12,00%	16,00%	18,82%	28,57%	
в) так, умови збройного конфлікту посилюють покарання, і це є правильним	3,96%	7,50%	6,98%	2,70%	5,41%	0,00%	
		6,90%	2,94%	3,23%	0,00%	0,00%	
		9,68%	0,00%	6,25%	0,00%	0,00%	
		8,00%	4,00%	4,00%	2,35%	0,00%	
г) так, умови збройного конфлікту посилюють покарання, і це є неправильним	8,35%	15,00%	4,65%	0,00%	18,92%	11,11%	
		6,90%	0,00%	3,23%	23,53%	5,56%	
		12,90%	0,00%	6,25%	19,35%	0,00%	
		12,00%	2,00%	3,00%	20,00%	5,71%	
д) ні, умови збройного конфлікту не враховуються, і це є правильним	35,60%	50,00%	41,86%	29,73%	35,14%	18,52%	
		44,83%	26,47%	51,61%	41,18%	16,67%	
		35,48%	43,48%	28,13%	45,16%	12,00%	
		44,00%	37,00%	36,00%	40,00%	15,71%	
е) ні, умови збройного конфлікту не враховуються, але мали б пом'якшувати покарання	8,35%	0,00%	6,98%	5,41%	10,81%	11,11%	
		0,00%	5,88%	22,58%	17,65%	5,56%	
		0,00%	8,70%	15,63%	12,90%	8,00%	
		0,00%	7,00%	14,00%	12,94%	8,57%	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) якщо особа не була оперативно затримана, то вона безсумнівно може уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях	74,95%	75,00% 58,62% 76,00% 93,55%	76,74% 82,35% 79,00% 78,26%	64,86% 70,97% 68,00% 68,75%	75,68% 76,47% 76,47% 77,42%	66,67% 77,78% 84,00% 75,71%
б) навіть якщо особа не була оперативно затримана, то відсоток уникнення правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях є незначним	14,73%	7,50% 13,79% 8,00% 3,23%	13,95% 11,76% 13,00% 13,04%	18,92% 12,90% 17,00% 18,75%	18,92% 17,65% 18,82% 19,35%	22,22% 16,67% 18,57% 16,00%
в) навіть якщо особа намагається уникнути правосуддя шляхом переховування на окупованих територіях, то все одно вдається повернути її на контрольовану територію і притягти до відповідальності	10,33%	17,50% 27,59% 16,00% 3,23%	9,30% 5,88% 8,00% 8,70%	16,22% 16,13% 15,00% 12,50%	5,41% 5,88% 4,71% 3,23%	11,11% 5,56% 5,71% 0,00%
Респондент залишив питання без відповіді	0,00%	0	0	0	0	0

[illegible]

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

322

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

[illegible]

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так, оскільки відбуття покарання на тимчасово окупованих територіях не створює юридичних наслідків	10,11%	10,00% 3,45% 8,00% 9,68%	9,30% 11,76% 12,00% 17,39%	13,51% 22,58% 16,00% 12,50%	8,11% 11,76% 7,06% 3,23%	7,41% 5,56% 4,00% 5,71%
б) так, якщо особа була амністована на тимчасово окупованих територіях	5,71%	2,50% 3,45% 3,00% 3,23%	6,98% 5,88% 7,00% 8,70%	8,11% 9,68% 8,00% 6,25%	5,41% 23,53% 7,06% 0,00%	7,41% 0,00% 2,86% 0,00%
в) ні, якщо така особа може довести в судовому порядку, що вона відбула покарання у повному обсязі, і суд підтвердить цей факт	55,82%	47,50% 44,83% 51,00% 61,29%	55,81% 55,88% 52,17% 55,00%	45,95% 48,39% 59,38% 51,00%	45,95% 47,06% 50,59% 58,06%	74,07% 83,33% 76,00% 77,14%
г) ні, особа автоматично має бути визнана такою, що відбула покарання	26,59%	40,00% 34,48% 30,00% 12,90%	27,91% 26,47% 26,00% 21,74%	32,43% 19,35% 25,00% 21,88%	40,54% 17,65% 35,29% 38,71%	11,11% 11,11% 20,00% 14,29%
Респондент залишив питання без відповіді	1,76%	0,00% 13,79% 8,00% 12,90%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	

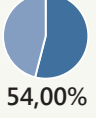
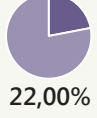
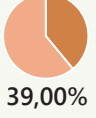
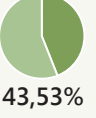
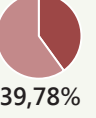
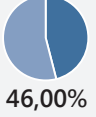
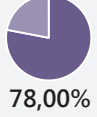
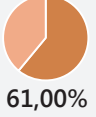
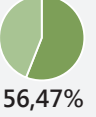
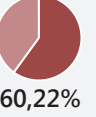
Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Києві	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) повністю погоджуюся, оскільки зараз виникає багато проблем з правовою невизначеністю процесу обміну	35,60%	32,50% 41,38% 22,58% 32,00%	25,58% 55,88% 34,78% 38,00%	29,73% 41,94% 34,38% 35,00%	35,14% 58,82% 54,84% 47,06%	22,22% 11,11% 36,00% 24,29%
б) погоджуюся частково, оскільки обов’язковою є відкритість цієї процедури для громадськості та проведення належного розслідування дій такої особи	21,10%	30,00% 20,69% 16,13% 23,00%	13,95% 8,82% 21,74% 14,00%	18,92% 35,48% 37,50% 30,00%	21,62% 17,65% 19,35% 20,00%	18,52% 16,67% 16,00% 17,14%
в) виступаю проти, оскільки вважаю, що це повинна бути судова процедура, чітко прописана у законодавстві	31,21%	27,50% 20,69% 38,71% 29,00%	37,21% 29,41% 34,78% 34,00%	35,14% 16,13% 15,63% 23,00%	27,03% 11,76% 19,35% 21,18%	51,85% 72,22% 44,00% 54,29%
г) виступаю проти, оскільки і зараз відсутні проблеми з обміном полоненими, а нова процедура може їх створити	8,13%	5,00% 3,45% 6,45% 5,00%	13,95% 5,88% 8,70% 10,00%	13,51% 0,00% 12,50% 9,00%	16,22% 11,76% 6,45% 11,76%	7,41% 0,00% 4,00% 4,29%
г) підтримую таку можливість з інших причин, а саме	0,00%	0	0	0	0	0
д) виступаю проти з інших причин, а саме	0,00%	0	0	0	0	0
Респондент залишив питання без відповіді	3,96%	5,00% 13,79% 16,13% 11,00%	9,30% 0,00% 0,00% 4,00%	2,70% 6,45% 0,00% 3,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%

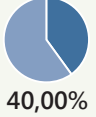
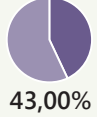
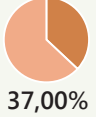
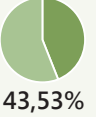
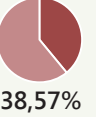
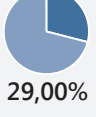
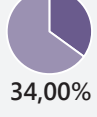
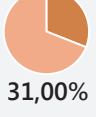
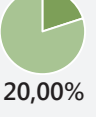
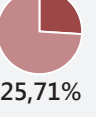
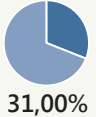
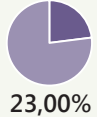
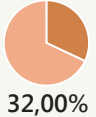
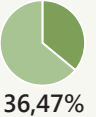
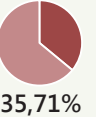
Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) повністю погоджуюся, оскільки це сприятиме поверненню тимчасово окупованих територій	27,03%	22,50% 24,14% 32,26% 26,00%	27,91% 17,65% 24,00% 26,09%	24,32% 25,81% 25,00% 25,00%	29,73% 35,29% 22,58% 28,24%	25,93% 44,44% 36,00% 34,29%
б) погоджуюся частково, оскільки обов'язковою є відкритість цієї процедури для громадськості та проведення належного розслідування дій такої особи	18,90%	25,00% 24,14% 6,45% 19,00%	13,95% 14,71% 13,04% 14,00%	24,32% 19,35% 12,50% 19,00%	27,03% 29,41% 22,58% 25,88%	14,81% 11,11% 24,00% 17,14%
в) виступаю проти, оскільки вважаю, що це повинна бути судова процедура, чітко прописана у законодавстві	31,65%	30,00% 20,69% 35,48% 29,00%	25,58% 44,12% 34,78% 34,00%	29,73% 29,03% 31,25% 30,00%	32,43% 23,53% 48,39% 36,47%	29,63% 22,22% 32,00% 28,57%
г) виступаю проти, оскільки вважаю неприпустимим звільнення таких осіб від відповідальності	18,24%	17,50% 20,69% 16,13% 18,00%	20,93% 17,65% 17,39% 19,00%	21,62% 19,35% 31,25% 24,00%	10,81% 11,76% 6,45% 9,41%	29,63% 22,22% 8,00% 20,00%
г) підтримую таку можливість з інших причин, а саме	0,44%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	4,65% 0,00% 2,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%
д) виступаю проти з інших причин, а саме	0,00%	0	0	0	0	0
Респондент залишив питання без відповіді	3,74%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	6,98% 5,88% 8,70% 7,00%	0,00% 6,45% 2,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%	0,00% 0,00% 0,00% 0,00%

Ваша стать?

Категорія	
частка осіб у Донецькій області	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) жіноча	 39,78%	 62,50%	 20,93%	 43,24%	 35,14%	 29,63%
		 34,48%	 20,59%	 38,71%	 58,82%	 38,89%
		 61,29%	 26,09%	 34,38%	 45,16%	 56,00%
		 54,00%	 22,00%	 39,00%	 43,53%	 39,78%
б) чоловіча	 60,22%	 37,50%	 79,07%	 56,76%	 48,65%	 70,37%
		 65,52%	 79,41%	 61,29%	 41,18%	 61,11%
		 38,71%	 73,91%	 65,63%	 74,19%	 44,00%
		 46,00%	 78,00%	 61,00%	 56,47%	 60,22%

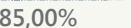
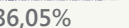
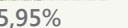
Основний регіон Вашої діяльності?

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) Донецька область	 40,44%	 40,00%	 43,00%	 37,00%	 43,53%	 38,57%
б) Луганська область	 28,35%	 29,00%	 34,00%	 31,00%	 20,00%	 25,71%
в) м. Київ	 31,21%	 31,00%	 23,00%	 32,00%	 36,47%	 35,71%

Категорія	% відповідей у цій категорії
частка осіб у Донецькій області	
частка осіб у Луганській області	
частка осіб у місті Київ	

Можливі варіанти відповідей	% відповідей	у тому числі за категоріями				
		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) адвокатура	18,68%	37% 17% 31% 18,68%				
б) поліція	21,98%	37% 31% 32% 21,98%				
в) прокуратура	21,98%	43% 34% 23% 21,98%				
г) суд	21,98%	40% 29% 31% 21,98%				
д) громадянське суспільство	15,38%	27% 18% 25% 15,38%				

[illegible]

Можливі варіанти відповідей		у тому числі за категоріями				
% відповідей		судді	прокурори	слідчі	адвокати	правозахисники
а) так	 55,38%	 85,00%	 86,05%	 56,76%	 45,95%	 44,44%
		 72,41%	 94,12%	 64,52%	 64,71%	 55,56%
		 66,00%	 75,00%	 53,00%	 35,29%	 40,00%
		 35,48%	 26,09%	 37,50%	 9,52%	 24,00%
б) ні	 44,62%	 15,00%	 13,95%	 43,24%	 54,05%	 55,56%
		 27,59%	 5,88%	 35,48%	 35,29%	 44,44%
		 34,00%	 25,00%	 47,00%	 64,71%	 60,00%
		 64,52%	 73,91%	 62,50%	 38,10%	 76,00%

